

166844

TRANSILVANIA

ANUL 73 IULIE-AUGUST Nr. 7-8-1942

SIBIU

TRANSILVANIA

Organ al ASTREI

PENTRU CLASICISM

Problema utilității clasicismului e actuală de... câteva sute de ani. Schopenhauer, acum un secol, se plânga de decăderea studiilor clasice, tot așa cum ne plângem noi azi. Și cu altă sută de ani înaintea lui, cutare umanist regreta că limbile clasice nu se mai bucurau de același prestigiu ca mai înainte. Curios e că se formulau asemenea plângeri într-o vreme când aceste limbi se cunoșteau incomparabil mai bine ca azi.

Cele mai adeseori diverșii apărători sau detractori ai clasicismului s'au mulțumit să reia argumentele aduse aiurea, care erau izvorite din cu totul alte considerații, din alt mediu, și erau expresia altor constatări și altor nevoi decât acelea care trebuiau să călăuzească pe pro- sau anticlassiciștii noștri. V. Bogrea, strălucitul meu coleg dela Cluj, lua, pe vremuri, poziție față de această problemă, în două broșuri („Pentru învățământul clasic”, 1925 și „Reflexiuni asupra anticlassicismului”, 1926) pe care le recomand și acum călduros și de ideile cărora mă voiu servi uneori și în cursul acestei expuneri.¹⁾

Pentru a răspunde prin un categoric da la întrebarea conținută în titlul articolului nostru, ne vom sluji de două feluri de argumente: unele de ordin general, care se potrivesc peste tot, la orice grad de latitudine, și altele care ne sunt specifice nouă, Românilor.

Cele de ordin general sunt nenumărate. Ne vom mulțumi să trecem în revistă doar pe cele de competenție.

S'a afirmat, și cu drept cuvânt, că nu putem rupe așa de ușor cu o tradiție europeană așa de veche. Clasicismul a fost și este încă, în cele mai multe țări, la baza culturii continentului nostru. El ne-a asigurat o sumă de bunuri spirituale, care constituiesc marca sufletului european. Renunțând la această cultură ne-am elimina din concertul

¹⁾ v. și conferința intitulată: „Cultura clasică sau modernism?” de Prof. C. Stoicescu, fostul Rector al Univ. din București.

popoarelor de cultură europeană în cadrul și sub influența căreia am trăit atâtea veacuri.

S'a adus apoi culturii clasice obiecția că e desuetă și lipsită de utilitate. Astfel de obiecții însă sunt cu totul neintemeiate. Dacă am cerceta listele de opere apărute, chiar în ultimele decenii, vom vedea că probleme referitoare la lumea antică și la cele două limbi clasice, sunt discutate cu un foarte viu interes în vechiul și noul continent, ceea ce e o dovadă că pasiunea pentru astfel de studii e departe de a se fi stins. Mai ales studiul filosofiei nu se poate dispensa de cunoașterea culturii clasice, în deosebi a celei elene. E și natural. Noi, cei de azi, în multe privințe, nu facem decât să continuăm și să ducem mai departe bunurile lăsate de cei vechi, continuând a trage mereu concluzii din premisele puse de ei. S'a preconizat în unele țări, în deceniile din urmă, pentru anumite școli, învățarea în chip evolutiv, istoric, a diverselor discipline, chiar a științelor. De atunci s'a acordat un interes din ce în ce mai mare istoricului și evoluției acestor științe și discipline, și *antichității* îi revine și în această privință, partea leului. Cine vrea să studieze, în acest chip, matematica și medicina, de pildă, trebuie să pornească dela Eleni, dacă vrea să-și dea seama cât de cât de evoluția acestei științe. Geometria lui Euclid a stăpânit, în chip sever, învățământul matematicii, până în timpurile noastre. Și dacă el a fost depășit azi, aceasta s'a putut întâmpla pentru că s'a pornit tot dela el. Ca să existe azi o geometrie neeuclidiană, a trebuit să existe mai întâi una euclidiană, față de care să ia poziție.

Așa că ar fi o naivitate să susții că studiile clasice nu-și mai au azi rostul pentru că sunt inutile.

Ovidiu spune undeva că de multe ori tocmai lucrurile în aparență inutile se dovedesc a fi cele mai utile. Franklin, când a descoperit electricitatea, nu s'a gândit de loc la uriașele urmări ale acestei descoperiri; el lucra mânat de o curiozitate — în aparență inutilă — a spiritului său.

Clasicismul nu are numaidecât ca scop să ne mobileze capul cu paradigme grecești și latinești și nici măcar să scoată latiniști și eleniști desăvârșiți. El constituie o disciplină aleasă a spiritului, ca și matematica, ba mai vărtos ca ea, disciplină ce ne lasă excelente deprinderi mintale, care deosebesc dela distanță pe cel ce posedă o asemenea cultură, de unul care nu o posedă. Oricât de curios ar părea, unii din cei mai aprigi apărători ai clasicismului au fost chiar oamenii de știință pură, cum era, de pildă, matematicianul Henri Poincaré. Conducători de școli superioare cu caracter științific au observat că cei care se distingeau mai mult chiar în aceste școli, erau tot cei ce aveau la bază o cultură clasică.

Unii au găsit în aceste studii un suport pentru o pregătire civică favorabilă unei anumite forme de guvernământ. S'a afirmat de unii că ele constituiesc o școală excelentă pentru cetățenii chemați să trăiască în democrație; alții, dimpotrivă, vedeau în ele un mijloc de a pregăti susținători convinși ai unui regim de dreapta. Ba uneori se întâmpla și fenomenul invers: sub regimul democratic cultura clasică era suspectată ca fiind ostilă acestui regim și, viceversa, în timpuri de regim autoritar, era bănuită că favorizează înclinarea spre sentimente democratice.

E adevărat că cele mai multe atacuri i s'au adus, cel puțin în ultimul timp, de reprezentanții mentalității de stânga, care vedeau în această disciplină o promovatoare a unui spirit aristocratic, conservativ, retrograd, cu toate că chiar un socialist ca Jaurès și nu demult un Leon Blum se numărau printre apărătorii convinși ai acestei culturi.

Ca să trec la altă ordine de idei, cred că e încă proaspătă în amintirea tuturor controversa iscată între pedagogi, nu demult, despre chipul cum ar trebui organizat învățământul secundar. Câte decenii nu s'a discutat și la noi, (un ecou al discuțiilor din Apus), dacă e bine ca să avem un liceu unitar, sau bi- ori trifurcat, cu alte cuvinte, dacă liceul trebuie să dea o cultură generală, sau să pregătească specialiști? E bine de știut, că cel care a formulat întâi programul unui învățământ general umanist spre deosebirea de filosofii contemporani care cereau o școală bazată pe știință, a fost vestitul retor Isocrate, în sec. IV. a. Chr. În centrul acestui învățământ sta omul, și menirea lui era să dea individului puțința de a se orienta în orice situație, înzestrat cu o sumă de idei, puține dar clare, care să-i îngăduie a se pregăti bine în orice direcție. La școala lui învățai să cugeți bine și să te exprimi bine, lucru esențial în educație, căci din confuzia în idei naște confuzia în fapte. El accentua valoarea excepțională a expresiei, ca simbol al unui conținut. Noi, printr'un disechilibru barbar, am ajuns să nu ne mai dăm seama destul de bine de importanța primordială a raportului strâns dintre fond și formă, între idee și cuvânt, vorbă și faptă, și aceasta se datorește în mare măsură și neglijării acestor studii clasice. Am ajuns barbari pentru că nu mai cunoaștem acest echilibru. Li s'a adus studiilor clasice obiecția că stăruiesc prea mult asupra formei. Dar forma are un rol capital; „ea asigură manifestărilor noastre, gândurilor noastre, distincția și perenitatea” și, prin forța cu care se impune spiritului, constituie — ca un corolar — și un miraculos mijloc pedagogic. Însă noi am pierdut arta expresiei; de aceea ideile noastre sunt confuze, încâlcite, neeficace. Am uitat că ceea ce n'are formă e menit pieirii.

Iată de ce în ultimul timp se observă și la noi, ca aiurea, o tot mai frecventă discrepanță între formă și fond, între idee și cuvânt.

Mulți, foarte mulți, cred că pot suplini ideile prin cuvinte goale. Asistăm îngrijorați la apariția unui fenomen ce nu e nou și care s'ar putea numi *neobefia de cuvinte*. Din ce în ce mai des, în reviste, în coloanele jurnalelor, în cărți cu pretenție, găsim acele deluvii de cuvinte ce astupă un pustiu de idei, după cum spunea Voltaire. Iată barbaria! Aidoma sălbaticului care, dând de haine europene, le îmbracă anapoda și se înzorzonează cu ele ca o paiață, scribul modern, găsind un noian de termeni, poate sunători, oricum cu atât mai impresionanți cu cât îi cunoaște mai puțin, bălăcește în cuvinte, ce se miră că sunt puse alături și care nu exprimă nimic altceva decât zăpăceala, incoherența și vidul din capul celui care le împerechiază cu o hilariantă ignoranță. Cine a studiat cu pricepere și dragoste măcar câțiva autori clasici și s'a familiarizat cu geometria gândului lor, nu poate cădea, ușor, într'un asemenea păcat.

Cât privește valoarea respectivă a celor două limbi clasice, cred că nu mai e nevoie să accentuez că latina trebuie să joace un rol preponderant, nu numai pentru că stă la temelia limbii noastre, dar pentru că rolul ei în lumea europeană, mai ales în cea occidentală, a fost mai mare decât al celei eline: „Nimic nu egalează demnitatea limbii latine... Ea e limba civilizațiunii. Amestecată cu aceea a străbunilor noștri barbari, ea știu să rafineze, să mlădieze și, ca să zicem așa, să spiritualizeze aceste idiome grosolane, care au devenit azi mari vehicule de cultură... Plimbați-vă ochii pe o hartă a globului și trageți o linie peste hotarele dela care această limbă n'a mai răsunit: acolo sunt marginile civilizațiunii și fraternității europene. Semnul de recunoaștere european este... limba latină". Vorbele astea ale lui Joseph de Maistre constituiau cândva o profesiune de credință. Azi ele sunt socotite de mulți ca un anahronism. Dar n'ar trebui oare să reactualizăm azi acest crez, în fața iureșului care caută acum să dărâme tot ce a alcătuit temelia vieții europene de două milenii și jumătate? E limpede pentru oricine că barbarii cei noi, fie dela Răsărit, fie dela Apus, vor să detroneze această regină a culturii, vor să dărâme tradiția. Jos cu Roma! Jos cu Atena! Jos și cu Ierusalimul! Veți spune: Ce caută aici acest nume, împerechiat cu cele două metropole ale lumii clasice? — Ei, dar el nu e decât anexa lor firească. Creștinismul nu e decât o sublimare a lumii clasice; el a crescut în recipientul culturii greco-latine și n'ar fi fost răspândit așa de iute și de eficace, decât pe substratul ideal pregătit de Platon. De altfel Noul Testament e scris în grecește — ca un vin nou într'un vas vechiu.

Jos cu Roma și cu Atena! Și ce vom pune în loc? Acum două mii cinci sute de ani, pe câmpiile dela Maraton s'a dat între cultură

și barbarie aceeași luptă care s'a dat mai târziu pe câmpiile Catalaunice, între hoardele asiatice și între civilizația europeană. Peste altă mie de ani s'a dat altă bătălie între Apus și Răsărit. De data asta a învins însă Orientul, intrând prin Constantinopol în Europa. Știm ce a urmat. Azi se dă aceeași luptă. Nu știm care va fi rezultatul. Dar să ne închipuim pentru un moment că ar învinge, Doamne ferește!, Răsăritul. Să ne închipuim că cultura europeană, care a dat tonul în lume atâtea secole, ar apune, și ar fi înlocuită cu una bazată pe alte idealuri. Să ne imaginăm acest tablou. La o parte cu tot ce a fost tradiție, la o parte cu moștenirea greco-latină-creștină ce a stat două milenii la baza culturii Europei și a plăsmuit sufletul ei.

În locul spiritualității luminoase, care a fost comoara noastră cea mai de preț, un tăvălug nivelator care face pe toți deopotrivă; aceleași aspirații, sau aceeași lipsă de aspirație, același stil de viață, aceleași distracții, același fel de îmbrăcăminte și de mâncare, cu un cuvânt, o uniformizare completă a vieții, în numele fericirii generale, care, în noua stare de lucruri, după închipuirea noilor Apostoli, va depinde aproape exclusiv de buna stare materială. Economicul înainte de toate. Secretul noii fericiri va sta în raportul dintre producție și consumație, căci aceștia vor fi zeii noii societăți, fiindcă așa a decretat doctrina mioapă a materialismului istoric, fiica bună a socialismului și a comunismului. Deci totul în funcție de factorul material, de blidul de mâncare. Lozinca va fi: produceți mult, asudați producând, ca apoi să consumați cât mai mult.

La gândiți-vă la acest produs lamentabil și baroc al noului sistem social, care consumă ca să producă și produce ca să consume. Vi-l puteți imagina mai bine, dacă vă aduceți aminte de acel năprasnic Flă-mânzică al lui Creangă sau, mai bine încă, dacă cei familiarizați cu Metamorfozele lui Ovidiu vă reamintiți de sinistrul Eryshton, cel osândit de Demetra, care, neputându-se sătura cu nimic, a sfârșit prin a se mânca pe sine însași.

*Vis tamen illa mali postquam consumpserat omnem
Materiam, dederatque gravi nova pabula morbo,
Ipse suos artus lacero divellere morsu
Coepit, et infelix minuendo corpus alebat.* (VIII, 875—78).

Ce simbol profund pentru lăcomia nesfârșită după bunuri materiale! O superficială filosofie, pentru care totul se reduce la materie și cantitate, se evertuează să ațâțe dorințele oamenilor închipuindu-și că satisfacerea lor aduce fericirea, în loc să ne învețe că fericirea constă în reducerea poftelor și sublimarea lor pe un plan mai înalt. Ce totală lipsă de cunoaștere a psihologiei! De sublima bucurie

a renunțării, această patrupeadă filosofie nu știe nimic și nu mai știe sau nu vrea să știe că săracii sunt mai fericiți, pentru că-s mai liberi și au un suflet neblazat încă de belșug.

Din această faimoasă lume uniformă și cenușie, propovăduită de noii apostoli, lume care, în mijlocul belșugului ei sărman, va muri, ca eroul din poveste, de foame, de desgust și plictiseală, vor lipsi toate acele bunuri imateriale, ce dau pitoresc și farmec vieții și o fac vrednică să fie trăită. Vor lipsi toate acele idealuri care nu pot și nu trebuie să fie ajunse pe acest pământ, pentru că de aceea sunt idealuri; și va lipsi emulația, căci nu vei mai avea un model de ajuns.

Poetul vagabonzilor, Jean Richepin, într-o genială viziune a acestei lumi, pe care o ghicise așa de bine, face, în „Oda către strănepoții mei”, un tablou profetic al acestei societăți noi, internaționale, așa cum o visau socialiștii din vremea sa :

*O, fii ai vremii ce-o să vină,
De milă o să fie plină
Pentru al nost sbucium nătâng
A voastră inimă semeață...
Sunt fiu al timpului de față,
Dar, totuși... eu pe voi vă plâng.*

*O rasă, una și 'nfrățită,
Ștergând și ultima limită,
Topi-va gințile în ea,
Dictând porunca-i ce îndată
De-o lume fi-va ascultată;
Dar Țară... nu veți mai avea.*

*Ca 'ntr'un coșmar, o cruntă fiară
Scrâsnind din colți o să vă pară
Al nostru împărat Război,
Cu gura-i rană care plânge,
Mestecând glonți, sătul de sânge;
Dar nu veți mai avea eroi.*

*De-a' noastre zeități ciudate,
Străvechi, ca cele desgropate
Din Babilonuri, de prin Tiri;
De-al nostru cult și rugăciune
Va râde a voastră înfelepciune;
Dar nu veți mai avea martiri.*

*Stăpâni pe firea cea avară,
Fără de truda ce ne-omoară
Voi traiul vă veți câștiga.
Extractul absorbit cu doza
Vă va nutri apoteoza...
Dar chef de vin nu veți avea.*

*Rod al răbdării 'ndelungate,
Taina științei încrunțate
Drept ambrozii o să vă dea
O rece, sarbădă licoare,
Prin filtru, ca la vrăjitoare;
Dar chef de vin nu veți avea.*

*Scăpați de dor și remușcare,
De sbucium și de disperare,
De lupte crunte 'n care firea
Și patima ne duc haine —
Veți avea suflete senine,
Dar nu veți ști ce e iubirea.*

*De-aceea, o viitorime,
Ce pentru noi, biată prostime,
Avea-vei un dispreț regesc;
De-aceea n'ași dori s'am parte
De vieața ta ce va fi... moarte!
De-aceea te... compățimesc.*

Acești făuritori de lume nouă cari fac să depindă totul de bunăstarea materială cunosc așa de puțin pe oameni, încât își inchipuesc că îi vor ferici, dacă le vor da puțința să aibă totul din belșug, la toți deopotrivă. Dar omul nu vrea să fie deopotrivă cu celalalt: vrea să

se diferențieze, căci asta îi dă o individualitate. Acesta e rostul lui. Și vrea să aibă un idol la care să se închine, spre care să năzuiască veșnic, pentru care să sufere, pe care să-l iubească mereu. Fiii lui Adam, în cursul vremilor, s'au străduit, au pățimit și s'au jertfit mai mult pentru cele ale sufletului, pentru cele nevăzute, nu pentru cele văzute ale trupului. Cele mai impunătoare monumente din toate timpurile și locurile, monumente cari au costat cele mai mari eforturi, au intrupat cele mai îndrăznețe forme de artă și au costat cel mai mult, au fost cele religioase, simboluri ale unui gând, semne ale unei pure închipuiri, nu-i așa? Nu e aceasta cea mai bună dovadă că omul nu e un animal utilitarist, nici materialist, și că cel mai mare blestem, dar și cea mai mare binecuvântare a lui e tocmai această calitate de a trăi în închipuire și pentru închipuire? Fericirea stă în această închipuire și cel care crede că a rezolvat problema fericirii omului, dându-i doar pâine, se înșeală amarnic. Căci scris este: Omul trăiește nu numai cu pâine, ci și cu cuvântul Domnului.

Dar să luăm în considerație și alt factor care militează pentru menținerea și promovarea studiilor clasice. Dacă e vorba azi, când se caută iar crearea unui spirit european, să se găsească o platformă potrivită aspirațiilor celor mai profunde ale acestui suflet, apoi ea trebuie căutată în acel substrat de cultură eleno-latină, ce timp de atâtea veacuri a prezidat la alcătuirea unei mentalități europene. Nu tipare străine pot sluji la atingerea acestui scop. Criza prin care trecem azi se poate remedia prin revenirea la tradiția de cea mai bună calitate, ale cărei fire au fost destrămate de romantism. Ruperea acestui echilibru, ajutată și de istoricism, fiu denaturat al romantismului, dacă a avut multe părți bune — învierea conștiințelor naționale —, a avut însă și laturi rele, căci a exacerbat particularismul diverselor națiuni, care se poate remedia, cred, prin restabilirea acelui element static al culturii europene, pulverizat de atâtea tendințe centrifuge. Nevoia de a reveni la acest spirit european își găsește, între altele, expresia și în propagandă așa de curioasă pentru unii, pentru revenirea la limba latină ca vehicul de circulație științifică europeană și internațională între cetățenii acestei universale republici a Spiritului. Căci Spiritul, acest punct central și fundamental al culturii, a fost, poate, cel mai adânc rănit în prefacerile haotice din ultimele timpuri. Și mă îndoiesc că domnia Duhului va putea fi reintronată prin reforme cu tendință declarat materialistă, care reduce totul la economic, la producție și consumație. Continentul american care din acest punct de vedere, prin tehnica sa, realizează maximum de condiții favorabile pentru prosperitatea materială, ar fi fost cel mai în măsură să caute a se dispensa de acest așa zis lux al culturii clasice.

Dar... omul nu trăește numai cu pâine... Și Americanul a simțit nevoia să se intereseze tot mai mult de această cultură, întâi pentru a se apropia de spiritul european și, al doilea, pentru a-și creea o tradiție a cărei lipsă o resimțea din ce în ce mai intens.

Dar... last not least — oricât de curios s'ar părea, nici vecinii noștri comuniști din Răsărit nu s'au dispensat de clasicism. El a fost menținut și de regimul bolșevic. De ce? Probabil, pentru a arăta modele ce nu trebuiesc urmate. Iată de ce, printre țările ce militează pentru reintroducerea limbii latine ca limbă universală a savanților, e și America, nu numai Italia, Spania, Germania și, vecina noastră, Ungaria.

Suntem la o răspântie cumplită a istoriei. Ne sbatem într'un haos. Orice observator atent nu se poate împiedeca de a constata că valul barbariei se întinde. În ce constă această neobarbarie? Întâi de toate în lipsa de proporție și măsură ce se manifestă din ce în ce mai mult în toate domeniile. Luați filosofia. În locul sistemelor impunătoare prin geometria lor, prin perfecta armonie a părților, prin echilibrul ideilor fundamentale, prin importanța capitală ce se acordă rațiunii ordonatoare și disciplinatoare, o avalanșă de construcțiuni gelatinoase, informe, fără linie, fără contur, bazate pe impresii, pe periferismul simțurilor, pe toate acele adâncuri subterane ale ființei umane, pe care rațiunea, până acum nu de mult suverană necontestată, le ținea la închisoare, în besna lor. Acum, toate acele obscure forțe, botezate cu numele de subconștient, inconștient și mai știu eu cum, au alungat pe stăpânul ce le ținea în frâu, în caverna lor, și acum se răsfată în voie, aducând cu ele confusia, desbinarea, haosul. Această substituie, datorită unei lumi obosite, care a pierdut cârma, trezește însă în minte icoana jalnică a tovarășilor lui Odiseu, cari au fost preschimbați, prin bagheta magică a frumoasei fiice a Soarelui, în jivine necuvântătoare, în porci. E ciudat, dar mi se pare că ne îndreptăm spre Statul Porcilor, de care vorbea Platon undeva și pe care l-a schițat cu trăsături viguroase și Carlyle. Ca o nouă Circe, așa zisa gândire modernă, cată să preschimbe toate bunurile de preț ale spiritului rânduitor, în non-valori, în umbre nesigure. Mândra zeiță Atena, întruchiparea gândirii armonice și luminoase, zeița născută atât de târziu și cu atâta trudă din capul stăpânului zeilor, și simbolizând ieșirea din haos, e acum pusă în lanțuri de lighioanele monstruoase, Briarei și Ecatonhiri, corcitură de coșmar, scăpate din Infernul ale cărui porți nu le mai păzește niciun Cerber.

Același fenomen în artele plastice. Linia și proporția alungate din pictură și sculptură; peste tot aceeași năzuire pismașă a neputincioșilor de a șterge linia, canonul, obținut după atâtea dibuiri meticuloase, pentru a creea tipul, modelul desăvârșit, pentru a se pune în locul lui di-

formul, hidosul, monstruosul. O adevărată pasiune a urâtului. Ce e asta altceva decât răzbunarea sclavului, a plebei, care distruge cu o invidioasă furie idolii unei lumi ce cu neasemuite eforturi izbutise să creeze un cosmos dintr'un haos? Barbaria nu iubește nici lumina, nici rânduiala, nici constrângerea înțeleaptă; ea se complăce în anarhie, urât și întunec. Lipsa de măsură și expresie sunt trăsăturile ei caracteristice.

Același lucru în muzică, în poezie, în arhitectură, în stilul vieții. Simplitatea măreață și calmă, linia pură, echilibrul, au făcut loc unei trepidațiuni sgomotoase, confuziei și desordinei. Ferice de popoarele care prin trecutul și atavismul lor mai au în sânge o fărâmă măcar, uitată sau prizărită, din acele calități dobândite cu atâtea stăruințe conjugate metodic de-a-lungul secolelor, mileniilor!

Nu cred să mă înșel când observ că germenii distrucțiunii și ai deformării au pornit mai întâi dela semințiile care au stat mai departe de acea luminoasă cultură mediteraniană sau care, deși mai târziu, prin fatalitatea istorică, s'au apropiat de acea cultură, au împrumutat dela ea, doar o superficială spoială, fără ca aceste bunuri, de esență în primul rând, spirituală, să pătrundă în intimitatea ființei lor. Să nu ne lăsăm înșelați de aparențe. Trebuie foarte mult timp și mai trebuie și o anume afinitate și structură psihică, pentru ca acele bunuri clasice să se integreze în ființa unui popor.

Prin mimetism ele pot fi împrumutate, fac impresie și pot induce în eroare. Dar, în fond, barbarul tot barbar rămâne, dacă împrejurările nu i-au îngăduit să-și învingă firea lui recalcitrantă acestor bunuri. Popoarele care prin ordinea și structura lor au avut norocul să fie mai aproape de această cultură, ar face o neiertată greșală să se lepede de ea, mai ales acum în niște momente așa de critice.

. . .

Iată numai unele și, cred, cele mai de seamă argumente de ordin general ce ar pleda pentru menținerea clasicismului ca mijloc prin excelență de cultură. Dar, afară de acestea, mai sunt și altele de ordin particular, ce ne interesează pe noi Românii în special. Primul e romanitatea noastră: „Izolați de marea familie a Romaniei occidentale, între seminții străine, pe cât de diferite ca rasă, pe atât de ambițioase și agresive ca tendință, latinii dela Dunărea de jos au, pentru a nu-și uita strămoșii, motive fără de asemănare mai grave și mai vitale, decât alte popoare: nu numai decât orice popor de cultură relativă, ci și decât frații lor întru latinitate din Apus. Nota contribuției noastre în

concertul culturii universale trebuie să aibă timbru latin". (V. Bogrea, *Pentru învățământul clasic*, Cluj, 1925, p. 5 și 6).

Dar un argument nou și poate cel mai important, care ne silește oarecum să ne apropiem mai mult de cultura clasică, este acela care ne îndrituește să afirmăm că acea cultură este nu numai potrivită, dar prielnică stadiului actual de dezvoltare al sufletului nostru, cu care prezintă anumite afinități. Inșă, ca să facem diagrama psihiei noastre naționale, e nevoie să stabilim raportul dintre cultură și civilizație, așa cum el condiționează actuala hipostază a sufletului nostru colectiv. Înțeleg prin civilizație — indiferent de definițiile ce s'au dat până acum acestui concept în opoziție cu corelatul său — ansamblul mijloacelor prin care viața materială devine mai lesnicioasă, mai confortabilă. Civilizația e în funcție de tehnica materială și se referă la partea exterioară a traiului nostru cotidian.

Invențiile științelor ne-au furnizat aceste mijloace, unele extrem de ingenioase, și influența lor, mai ales indirectă, asupra sufletului este considerabilă. Dacă ele au contribuit la rafinarea spiritului, la adâncimea lui, e o întrebare la care aș răspunde mai de grabă negativ. După toată logica naturală, aceste mijloace care au reușit să procure omului un mai mare răgaz, ar fi trebuit să aibă o influență binefăcătoare și asupra spiritului; din nefericire rezultatul pare a fi tocmai cel contrar. Mașina, creația noastră, a ajuns să ne fie stăpână și ne-a redus considerabil viața interioară. Oamenii de azi și-au creat, ca un corolar al confortului mașinizat, atâtea preocupări externe, încât sufletul nostru nu mai are vreme să stea acasă.

E veșnic solicitat de cele dinafară: telefon, telegraf, radio, automobil, cinematograf, presă, etc. Aceste scule ale progresului au un caracter cosmopolit și cosmopolitizează pe om. Ele distrug ceea ce-i caracteristic psihiei particulare a popoarelor și a indivizilor.

În schimb cultura, care ar cuprinde, după mine, totalitatea manifestărilor de ordin pur spiritual, adică: credințe, obiceiuri, anumite atitudini față de viață; apoi toate manifestările etice și estetice — un anumit mod de a se comporta față de aproapele, față de colectivitate, față de străini, față de alte popoare, — cultura, zic, astfel înțeleasă și definită, e un bun sufletesc de esență interioară, cu trăsături specifice, cu un anumit caracter. Dacă civilizația se însușește într'un timp foarte scurt, cultura e în funcție de timp, timp îndelungat, în funcție de o tradiție uneori multiseclară și are nevoie de multe generații ca să se cristalizeze într'un anumit fel, ca să dea o înfățișare anumită psihiei unui popor. Civilizația e a tuturor și a nimănui, e împrumutată de aiurea și contribuie să niveleze deosebiri; cultura poartă marca unui

anumit popor și alcătuiește bunul său personal, bunul său suprem, căci ea constituie personalitatea poporului sau a individului.

Ar urma, printr'un paradox, ca pe măsură ce se dezvoltă civilizația, să scadă, să se știrbească cultura. „Și cum vin cu drum de fier, toate cântecele pier”. Poate că o asemenea afirmație ar fi exagerată, dar nu se pare a fi mai puțin adevărat că civilizația roade cultura, că mașina tocește spiritul, deși ar fi trebuit să-i lărgască la nesfârșit orizontul. Drumul pe care l-a făcut Ulise la întoarcerea lui din Troia în Itaca a durat zece ani; azi cu un avion drumul acesta se face în câteva ore. Ce a văzut și a trăit însă Ulise în cei zece ani și ce vede azi un aviator ce străbate distanța amintită? Dela Omer ne-a rămas Odiseea, dela aviator va rămâne un articol de impresii înghesuit în coloanele unui ziar.

La popoarele așa zise de mare cultură raportul între cele două forțe: civilizație și cultură, se desenează tot mai mult în favorul civilizației, al tehnificării, al artificializării vieții. Noi, Românii, ne aflăm acum la o răspântie în care raportul între cei doi factori e în echilibru, dar tendința factorului mașină se accentuează din ce în ce mai mult. Traiul nostru, al celor de aci, nu e încă prea artificializat; mai are pitoresc, și încă mult. Mă veți întreba? Ce au de-aface toate aceste constatări cu problema culturii clasice? Ei bine, un rol foarte mare: Această cultură clasică e, cred, cel mai bun mijloc pentru a ne menține acest echilibru armonic, împiedecându-ne de a ne mașiniza prea mult. Vieța greco-latină, atât cât o cunoaștem, în epoca ei cea bună, ne înfățișează acest echilibru. Studiul ei, prin reperкусиune, ne-ar ajuta să ne ferim de exagerările în care au căzut popoarele saturate de civilizație. Nu mai accentuez că sufletul nostru, tocmai pentru că se află în acest stadiu fericit, ar putea fi mai receptiv pentru o asemenea cultură clasică, în care, ca și la noi, contactul dintre om și natură, nu era așa de subțiat, cum e azi la popoarele prea rafinate pe care, greșind, noi căutăm să le maimuțărăm. S'a discutat decenii de-a-rândul, în Occident, ce rost mai au studiile clasice la popoare care se adăpase sute de ani la această cultură. Ai noștri, ca să fie la modă, s'au grăbit să pună și la noi chestiunea și rezultatul a fost că, aplicând în chip exagerat și imprudent concluziuni aplicate aiurea cu moderație, au desființat aproape cu totul aceste studii, fără să se întrebe dacă măsura luată sub alt meridian era bună și pentru noi, care nu ne făcusem stagiul necesar, și dacă leacul administrat unui adult poate fi de folos și unui nevârstnic. Nu mai amintesc că chiar în alte țări de o cultură așa de veche, opoziția față de aceste reforme, de pe urma cărora nivelul spiritual a scăzut, a fost crâncenă, fără să mai pome-

nesc că țări fără tradiție ca America, spre a remedia acest rău, au năzuit să-și făurească din bucăți o cultură clasică. Statele Unite, după o statistică de acum două decenii, aveau mai bine de zece mii de studenți ce se ocupau cu studiul limbii elene, ca să nu mai vorbesc de latină.

Ca să înțelegem că utilitatea și rostul studiilor de care vorbim e în funcție de configurația psihică a fiecărui popor, vom încerca o prezentare a clasicismului în sensul care ne preocupă aici. Dacă prin aceasta înțelegem numai decît o mai deplină stăpînire a celor două limbi, fie chiar o influență mai adîncă a lor asupra literaturii țării respective, apoi, pe această scară, noi stăm destul de jos. Pe planul întîi, dacă considerăm lucrurile din acest punct de vedere, va sta docta Germanie, apoi Franța cu glorioasa ei tradiție de umaniști, Italia, cu vechile ei tradiții și cu admirabilii ei latiniști, Anglia, etc. Ne întrec, în această privință și Polonia, Cehia, pînă și vecina noastră Ungaria. Dar una e clasicismul din cărți și altul e cel moștenit în suflet și tradus în anumite gesturi și atitudini atavice. Aci se schimbă lucrul. Considerând lucrul din acest unghi, va trebui să recunoaștem că vor sta mai sus pe scara valorilor acele popoare pe care istoria și împrejurările le-au pus mai de timpuriu într'un contact mai strîns și mai îndelungat cu lumea antică. De data asta va sta în frunte Italia, apoi Franța, Spania, România, Grecia. Inutil să mai încerc a justifica și acest lucru pentru țara lui Dante.

Ce e clasic însă în istoria și în viața Franței? Întîi simțul pentru formă, așa de dezvoltat în această Eladă a timpurilor contemporane; apoi sentimentul generozității, care a făcut-o ca și pe Atena, să sară mai totdeauna în ajutorul celor oprimați; în sfîrșit, centralismul ei în politica — moștenire romană, — aleasa ei spiritualitate clară și lineară ca o geometrie și darul elocvenței. Astfel patria lui Budé, Racine și Rabelais, e mai clasică prin spiritul ei, e mai pătrunsă de această cultură care la ea, a pătruns mai adînc în fibrele sufletului ei. Dar Spania? Ea a avut sentimentul grandoarei, simțul gravității, spiritul de aventură (moștenire elenă). Dar noi? Ce-am moștenit noi, nu din cărți, ci din acel suflet antic, ca să fi lăsat un residuu atavic în ființa noastră?

Iată cîteva din aceste trăsături de origine clasică, care, cred, se pot descifra în fizionomia spirituală a nației noastre: Aș releva întîi dragostea și prețul ce se pune pe frumusețea fizică a omului, fie bărbat sau femeie, și pe veșmintele frumoase. Neobosită e poezia noastră populară în a accentua acest detaliu, precum Omer nu uită de a-și recomanda eroii, spunând ca primă a lor calitate că sunt frumoși și mari la statură.

Ne place frumusețea și dorim să fim frumoși și, fără să ne lăudăm prea tare, în comparație cu vecinii noștri, putem afirma că la noi nu e greu de găsit figuri cu trăsături clasice, fie că te-ai rătăci prin țara Moșilor, sau a Oașului, fie prin Oltenia sau Bucovina. Am rămas de multe ori surprins de rara distincție a trăsăturilor aristocratice a cutărui țaran din cine știe ce colț de țară sau creier de munte. Aceasta nu e datorită oarbeii întâmplări, ci e rezultatul unei străvechi selecțiuni în cadrul unei rase de elită.

Apoi ne place soarele, lumina, nu ca noilor convertiți care îl caută acum pentru că așa scrie la carte, ci dragostea aceasta e profund sădită în sufletul nostru, ca un bun ancestral, mediteranean. E de mirare că cutare femeie dela noi întrebată cine e Dumnezeu, a răspuns că e Soarele? Străveche reminiscență a cultului mitraic pe aceste meleaguri. Țăranilor și orașenilor noștri le place și le-a plăcut totdeauna să-și clădească locuințe cu fața la soare, case vesele, primitoare și luminoase. Cine a cunoscut Clujul de acum două decenii, așa cum l-am găsit și pe cel de acum doi ani, știe ce mare deosebire e între unul și celalalt, între vechile case mohorite, închise, de cele mai multe ori cu spatele la soare și între casele noastre, care reprezentau o lume nouă și un suflet nou, cu ceva mediteranean și clasic în el. Casa e și ea expresia sufletului cuiva. Două feluri de case, două lumi deosebite.

Avem, apoi, foarte dezvoltat simțul nuanțelor și la propriu și la figurat, și avem un spirit plin de comprehensiune, ceea ce explică toleranța noastră, trăsătură imperlală. Roma introducea în Panteonul ei zell popoarelor învinate; Cezar a umplut senatul roman de Galli, ca să nu mai pomenesc pe Alexandru cel Mare care vrea să înfrățească pe Eleni cu barbarii. Intoleranța n'a existat la noi nici în materie religioasă.

Poporul nostru se mai remarcă prin aceea că e plin de duh; nu cred că greșesc când afirm, că, după Francezi, e cel mai spiritual popor din Europa; e tot așa de duh cum erau Sicilienii antici, contemporanii cu Cicero. Calitatea aceasta, de cea mai distinsă esență, e izvorâtă din acel simț de observație ascuțit, care pe de altă parte dă la noi naștere autocriticilor. Iată atâtea însușiri care, la acest popor în aparență tânăr, vădesc un suflet foarte rafinat prin o îndelungată cultură, nu luată din cărți, ci dospită în suflet, din cel mai bun aluat, de-a-lungul secolelor.

Să mai pomenim de factorul tradiție, așa de puternic ancorat în spiritul poporului nostru, simț al tradiției ce l-a făcut să reziste fără șovăire și, aș zice, fără greutate tuturor acelor momeli sau amenințări ce-l atrăgeau spre un sistem social comunist, momeli sau amenințări cărora alte popoare cu o cultură pretinsă superioară alei noastre au cedat

dela primele asalturi? Credeți că e de puțină semnificație că neamul nostru a rămas imun contra bolșevismului, când alții au căzut așa de repede? Nu e aceasta dovada unui suflet puternic conturat, cu un lest sigur, ce nu se mișcă la orice bătaie de vânt? Nu e aceasta dovada unei vechi și puternice tradiții care s'a sublimat la noi aproape în instinct? Dacă nu aveam acest instinct al tradiției, azi eram o anexă a Asiei în Europa, nu o poartă a latinității în spre Orient. Iată de ce astă floare frumoasă care e spiritualitatea românească, distinsă în modestia ei, cu notele ei specifice, oricât ar fi de umile — și nu sunt de loc umile pentru cine știe să le descifreze — merită să trăiască, fiindcă suntem oarecum niște grăniceri spre Răsărit al acelei culturi europene de caracter latin, de care vorbea și Joseph de Maistre. Asta fiind condiția ca să trăiască și să se desvolte această spiritualitate, bazată pe o sănătoasă și nobilă tradiție scrisă mai mult și mai adânc în cutele sufletului nostru, nu în cărți, apoi cată să nu renunțăm la ea ci s'o întărim și prin clasicism, care, dacă ar fi altfel prezentat aici, s'ar ancora admirabil în sufletele noastre, astfel construite în urma unei lungi și duble influențe și latine și elene, din cele mai vechi timpuri. Noi am stat, ca și Italia de Sud și Franța de Sud, la confluența celor două mari culturi clasice: cea greacă și cea latină, aceasta din urmă grefată pe cea dintâi încă din timpul lui Ovidiu, la care s'au adăugat apoi continua influență a Bizanțului, capitala acestui imperiu roman din Răsărit.

Mai pomenim apoi, și cu o legitimă mândrie, de simțul politic al poporului nostru, concrescut și rezultat tot din acest sens al unei vechi și sănătoase tradiții, expresie a simțului de conservare națională, care ne-a impledecat să ne contopim în alte neamuri, ce ne-au amenințat de atâtea ori ființa. Grație acestui simț și acestei tenacități am izbutit, noi singuri, în acest sud-est european, să ne menținem și să afirmăm existența de Stat, în o formă măcar cât de modestă, atunci când toate celelalte formațiuni politice fuseseră șterse de puhoul barbar.

Vorbim de tradiție. Am descoperit abia târziu, sau, mai bine zis, modestii și rari noștri cărturari din trecut au readus pe planul conștiinței ceea ce trăia în suflete instinctiv, că noi, care, în mijlocul popoarelor vecine, jucam rolul Cenășeresei din poveste, nu suntem de neam prost, ci că „dela Râm ne tragem”. Ni s'a întâmplat ca puțului de lebedă din povestea lui Andersen, puț, care orfan părăsit într'un lac, a căutat să se alăture cetelor de rațe ce pluteau gălăgioase prin apropiere pe luciul apelor. Dar pretențioasele orătănii, pline de dispreț pentru acest boboc, mai mare de statură ca ele, dar mai jigărit, căci nu-și împlinise formele, n'au vrut să-l primească în tovărășia lor și îl luau la goană, ori îl cioacăneau cu furie, de câte ori vrea să se alăture de ele. Nu volau, vezi

Doamne, să se compromită ele, cu acest venetic cludat, care nu aducea nici a găscă, nici a rață. Și pulul de lebădă, resemnat, s'a tras la o parte, ca să-și înghită de unul singur obida și necazul de a fi fost luat în răs. Dar, cu trecerea vremii, pulul de lebădă, cărula un timp și era rușine chiar să-și mai privească chipul în licoana apelor, într-o zi luminoasă se privi în oglinda luciului lichid și văzu, ce minune!, că crescuse și ajunsese o mândrețe de pasăre, elegantă, mareltoasă și puternică. Și umflându-și, nebună de bucurie, pieptul cu aer, mulțumii lui Apolon, că i-a dat puțința să-și vadă adevăratul chip. Apoi, strângându-și în privire toată ura și disprețul, pentru obrazulcelle ei vecine, bătu puternic din aripi și se năpusti vijelioasă asupra lor, risipind în cele patru vânturi cărdurile rațelor gălăgioase, obraznice și infumurate.

Așa ne-am descoperit și noi pe noi înșine, noi cei huliți și prigoniți. Și când am făcut această descoperire reînviitoare, care ne-a redat încrederea în noi și demnitatea, să renunțăm de a cultiva tradiția ce ne amintește de nobilele noastre începuturi? Să renunțăm de a cultiva simbolul ei cel mai puternic, adică clasicismul în forma lui elenă și latină mai ales, ca să ne facem de ocara celor care, deși de origine nelatină, au cu mult mai mult respect decât noi pentru această cultură clasică?

Nu trebuie să uităm niciodată că, dacă în preajma timpurilor moderne am scăpat ca stat cu existența lui bine definită și n'am pățit ca alții, aceasta o datorăm conștiinței răspândite în Apus, mai întâi de cărturarilor noștri, apoi de alții străini, că suntem un popor de origine latină. Romanticismul acesta ne-a ținut în viață, precum același sentiment al Occidentului, născut din aceeași dragoste de cultura clasică, a renăscut la viață o Grece independentă. Astfel de mituri, când au la bază adevărul, sunt foarte eficiente și dau rezultate incalculabile. Acest mit ne-a scăpat de atâtea ori din ghearele Austriei și Rusiei; fără el am fi vegetat și noi, secole, până să vedem Soarele libertății și am fi ajuns un Stat, poate, abia după trecutul războiului mondial, pentru ca să pierim iar la prima suflare a vântului ca orice lucru fără consistență consacrată de atotputernicul timp.

STEFAN BEZDECHI

CONTRIBUȚIA ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA LA LITERATURA ROMÂNĂ

Lucrarea recent reeditată a lui Iosif Nadler, *Istoria Literaturii poporului german*, concepută ca o istorie a literaturii semîntîșilor și provinciilor germane, poate îndreptăți și la noi întrebarea: Ce a dat literaturii române fiecare provincie română? Ce a dat acestei literaturi Transilvania?

Vreme îndelungată, Transilvania a fost țara pe care și-a disputat-o propaganda religioasă, luterană și calvină mai întîi, catolică după aceea. În aceste condițiuni, cînd poporul român era asaltat de misionarii credințelor celor noi, era firesc ca și literatura lui să se resimtă de tendințele divergente ce căutau să se impună vîștii sale sufletești. Literatura lui religioasă din secolul XVI și XVII se colorează uneori de dogmatic, în sens luteran sau calvin; ea rămîne cu toate acestea o contribuție de seamă în dezvoltarea literaturii și în fixarea limbii literare române. Se citează de obicei, în ordinea aceasta, activitatea tipografică a Diaconului Coresi, care nu aparține însă în întregime Transilvaniei. Prin largă răspîndire pe care au avut-o, cărțile tipărite de el au contribuit mult la stabilirea unei limbi a bisericii, în jurul căreia avea să se desvolte cu vremea limba literară română. În cărțile tipărite de-a lungul secolului XVI și XVII, de cuprins supra-național și adeseori izvorite din intenții contrare interesului național, pătrund totuși accente naționale: ele nu sunt numai cărți de cuprins religios, ci și cărți românești, preocupate, în introduceri, de limba română, de asigurarea prin limbă a unității poporului român. Așa este cazul cu *Noul Testament* dela Alba-Iulia, tipărit la 1648. În introducerea acestei cărți, Mitropolitul Simion Ștefan se arată preocupat de unitatea graului românesc și îndurerat de faptul că poporul român, împrăștiat în atâtea țări diferite, și-a amestecat limba cu vorbe străine. Prin accente de felul acesta, li-

teratura română din Transilvania organiza încă de timpuriu pozițiile naționale, pe care avea să se dea mai târziu lupta națiunilor.

Lupta aceasta urma să se dea mai puțin cu arme militare și mai mult cu armele spiritului. Prin situația lui geografică și prin vicisitudinile istoriei sale, poporul român avea să rămână un timp oarecare în afara sferei luminate de cultura latină reînviată. Dar el avea la îndemână un instrument deosebit de ascuțit: limba pe care o vorbea, limbă latină, așa dar una din limbile de cultură originară ale Europei. Prin articulațiile ei elastice, limba română era destinată unui progres cultural rapid: într-o largă măsură ea nu trebuia să cucerească, ci să reactualizeze forme existente anterior. În postularea propriului destin, era firesc ca poporul român să tindă către formele de cultură romană, ceea ce explică relativizarea spiritului său în secolul XVIII și XIX. Anunțat de cronicarii moldoveni, accentuat în scrierile lui Dimitrie Cantemir, căpătând expresia lui cea mai luminoasă la Stolnicul Constantin Cantacuzino, latinismul avea să îmbrace forme exclusiviste în Transilvania, unde el nu se mărginește la rolul de instrument de cultură, ci devine un mijloc de demarcare violentă a națiunilor. Scriitorii care au reprezentat mai puternic curentul în formele lui prime porneau din sfere teologice, dar se resimțeau în același timp de influența filosofiei raționaliste a secolului XVIII, filosofie care a supus unui examen nemilos toate datele pe care se întemeia vechea societate. Cel mai supus ca spirit dintre reprezentanții Școlii Ardelene, Samuel Micu, este traducătorul unora dintre scrierile filosofice ale lui Baumeister, un discipol fidel al filosofului J. Christian Wolff, gânditorul cel mai caracteristic pentru mișcarea raționalistă germană. Și astfel, dacă doctrina latinistă era făcută să ducă la exacerbarea sentimentului național, contactul cu filosofia veacului XVIII era de natură să asocieze acestul sentiment și sentimentul de iubire pentru umanitate. Niciunul dintre reprezentanții Școlii Ardelene, — nici Micu, nici Șincai, nici Maior — n'a cerut pentru poporul său drepturi excepționale, nici pe baza vechimii și continuității lui în aceste ținuturi, nici întemeiați pe originea lui imperială. Dar crezul pe care el l-au construit și cărula s'au închinat, a devenit una din pletrele angulare ale culturii române: romanitatea poporului român, continuitatea poporului român în Dacia, latinitatea limbii române și necesitatea de a o curăți de elementele nelatine ale sale sunt idei ce au dat naștere unei bogate literaturi istorice și filologice, care, pornită din Transilvania, avea să fie cu vremea alimentată de scriitorii români din toate provinciile. Prin profesorii ardeleni trecuți în țările de peste munți, în primul rând prin George Lazăr, idelle latiniste aveau să germineze și să creeze prețutindeni aceeași stare de sentiment. Rezultatul acesta nu putuse fi

realizat de latinismul anterior al Moldovei sau al Munteniei, care se păstra în sferile înalte ale cărturarilor și care nu aducea puterea de afirmare a latinismului transilvan. Armă de luptă, latinismul devine în Ardeal, — și caută să devină și în țările de peste Carpați, — un element de dinamizare a maselor, care pe măsură ce deveneau conștiente de originea lor, deveneau conștiente și de drepturile lor politice și sociale. Idelle latiniște aveau să cunoască o progresivă exagerare, în cursul ascendent al căreia ne întâmpină numele lui Timoteu Cipariu, August Treboniu Laurian și Massim. Cel doi din urmă sunt cunoscuți în deosebi ca autori ai celebrului dicționar al Academiei, în paginile cărui au concentrat o filologie congelată și deviată dela bunul simț. Privit în dezvoltarea sa, latinismul transilvan se prezintă ca o mișcare de flux și reflux. Organizat puternic pe baze istorice și filologice, el absoarbe vreme îndelungată energiile și împiedecă libera desfășurare a literaturii: căutând să forțeze limba, erudiția înăbușește poezia, care nu poate trăi decât prin spontaneitate verbală. Extins asupra Munteniei și Moldovei, el progresează pas cu pas și amenință la un moment dat să refacă în spiritul său mentalitatea unui popor întreg. Excesul avea să determine însă o reacțiune puternică: pornită din Moldova, ea se întinde în scurt timp, ca o lovitură în contra sens, asupra Transilvaniei, pe care o cucerește treptat și definitiv. Lupta deschisă de Kogălniceanu la *Dacia Literară* și continuată de el în coloanele *României Literare* și în acelea ale *Steii Dunării* avea să taie avântul cuceritor al mișcării transilvane și s'o reducă la proporții acceptabile.

Paralel cu mișcarea istorică și filologică, latinismul ardelean a cunoscut și o mișcare poetică de valoare. Budai-Deleanu este un erudit istoric, filolog, etnograf și jurist; dar mai presus de orice, el este un poet de mare preț, cel dintâi poet epic de mare valoare din literatura română. *Țiganiada* lui este, alături de mai puțin cunoscuta poemă *Trei Viteji*, transpunerea în cadre epice a unei satire ascuțite a societății române. Ochul poetului nu este reținut în frontierele limitate ale unei singure clase sociale: versurile sale dau expresie deopotrivă stărilor din Transilvania, dar și idealului politic panromânesc; ele dau expresie interesului pentru boierimea română, dar și interesului plin de înduioșare pentru soarta celor umili. Budai-Deleanu nu are însă urmași imediați: pe măsură ce ea se adâncește, erudiția latinistă ucide inspirația poetică înaltă. Scriitorii care apar sunt spirite minore, ei se hrănesc din plin din literaturile străine și în cele mai fericite momente ale lor își acordă respirația ritmului poeziei populare. Nici Vasile Aron, nici Ion Barac, nici — pe un alt plan, — Fabian Bob, nu se ridică deasupra stihurilor de duzină. Și, cu toată popularitatea unora dintre poeziile sale, nici Andrei Mureșanu nu se înscrie pe un portativ înalt în scara valo-

rilor artistice. Poezia nu renaște decât odată cu slăbirea frânel filologice, în a doua jumătate a veacului trecut. Activitatea ce se desfășoară în coloanele revistei *Familia* se impune să fie semnalată atât prin progresivă emancipare de latinism, cât și prin bogăția reală a temelor tratate și, uneori, prin expresia neașteptat de fericită în aceste condițiuni. Dacă în lirică, în nuvelă sau în roman, Iosif Vulcan n'a izbutit să dea lucruri excepționale, în teatru el aduce adesea mai multă înțelegere artistică, un dialog viu și situații naturale. Alături de el se cere să fie amintit Aron Densusianu, cel dintâi care atrage atenția asupra lui Budai-Deleanu. Densusianu încearcă la rândul său epopeea și în *Negriada* el aduce unele frumuseți incontestabile de amănunt; atmosfera epică nu prinde însă consistență și eroii săi se schițează palizi pe un fond de legendă. Ion Lapedatu aducea însă un real talent, dovedit în poezii ca *Orfanii*, *Dumnezeul nostru* sau *La ingerul libertății*, precum și în drama *Tribunul*. Originară din Transilvania, dar legată mai mult de Moldova, Veronica Micle dă poeziei române câteva versuri ce se resimt de influența marelui său prieten Eminescu. Sub aceeași influență se desfășoară și activitatea poetică a Lucreției Suciu: într-o poezie elegantă în tonul minor, ea reușește să se ridice uneori la o pictură vie, la o expresie caldă. Pe deasupra tuturor avea să se ridice însă talentul impetuos al lui George Coșbuc, a cărui operă nu poate fi înțeleasă fără raportare la literatura poporană. Interesul pentru această literatură se manifestase în Transilvania încă de mult, dar el fusese înăbușit de asemenea sub expansiunea latinistă și nu putea să se infiripeze din nou decât odată cu așezarea mișcării filologice în cadre raționale. Exagerarea n'a lipsit nici în această ordine: latinist incorrigibil, Atanasie Marinescu se străduiește să derive întreaga mitologie română din mitologia latină. Dar dacă lăsăm la o parte interpretările savante, vedem că interesul manifestat pentru literatura poporană ducea la contactul imediat cu poporul, contact care avea să ducă în Transilvania, după cum dusesese și în alte provincii române, la o adevărată renaștere literară. Culegeri de literatură poporană apar din toate colțurile Ardealului și periodicele timpului le dau o largă publicitate. În această atmosferă își începe activitatea sa George Coșbuc, care se leagă într-o măsură oarecare de literatura antică și de cea germană, dar care, într-o măsură cu mult mai mare, se leagă de epica poporană. Cea mai mare parte din poeziile sale de la început nu sunt decât traducerea în forme metrice a unor basme. Poezia cea mai aleasă a lui Coșbuc se realizează de altfel pe linia epică, ceea ce face din el un succesor al lui Budai-Deleanu. Versurile sale se desfășoară corect pe accente puternice, care le imprimă un dinamism particular, iar din întreaga lui poezie se des-

prinde un sentiment reconfortant de plenitudine a vieții, care avea să facă dintr'ânsul creatorul unui curent optimist de contrapondere la poezia eminesciană. Nota revoluționară din unele poezii ale sale este recepționată de Octavian Goga, a cărui operă este în primul rând protestul înflăcărat al unui tribun, strigătul încărcat de amenințări al unui profet; ea este recepționată de asemenea de Aron Cotruș, care se atașează însă în mod predilect aspectului social. Adăpându-se din aceleași izvoare de cultură din care se adăpase pe vremuri Ion Lapedatu, Stefan Iosif trădează în versurile sale o sensibilitate cu mult mai rafinată decât acela. În clipa de față, lirica ardeleană este dominată de figura puternică a lui Lucian Blaga. Desprinsă din realitățile etnice românești, dar traducând totul la o mare înălțime ideologică și artistică, opera lui poartă într'adevăr pecetea unei mari personalități. Cu poezia lui, încărcată de mister și ritual cosmic, Ardealul atinge treapta artistică cea mai înaltă, iar poezia română una din culmile sale.

Aceeași linie se observă și în evoluția prozei ardelenice. Și aici, latinismul avea să înnăbușe desfășurarea liberă a talentelor și un scriitor de o reală valoare cum este Codru Drăgusanu nu poate fi apreciat decât în transpunere literară. Cu Ion Slavici, proza ardeleană se situază însă dintr'o singură lovitură pe culmea cea mai înaltă a epicei românești. Schițele și nuvelele sale, luminate adeseori de preocupări de ordin moral, aduc în scenă personaje cu o psihologie lipsită de mar complicații, în adâncurile cărora ochiul scriitorului pătrunde și notează cele mai subtile nuanțe ale sentimentului, pe care le traduce sumar, într'un cuvânt sau un gest cu rădăcini adânci. Mai puțin fericit în roman în care construcția joacă un rol esențial, Slavici se menține totuși și în această ordine, în deosebi prin puterea cu care creează atmosfera. Romanul este cultivat de Agârbiceanu, ale cărui merite trebuiesc totuși căutate în povestirea de proporții reduse. El este cultivat de asemenea de Liviu Rebreanu, a cărui viziune realistă a vieții se asociază unei capacități remarcabile de construcție epică. Romanele sale, atunci când nu exploatează patologicul sau nu se sbat în tendința de a capta lumina adămiță, se realizează la un nivel artistic înalt. Rebreanu este cel mai de seamă artist român în prezentarea colectivității umane și în urmărirea instinctelor telurice ce determină acțiunea personajelor sale. El este în același timp realizarea unei desăvârșite obiectivități în câmpul epicei române. Pe linia aceasta se îndruma și Pavel Dan, a cărui moarte timpurie a lipsit literatura română de una din valorile ei cele mai de seamă.

În urma acestor sumare înregistrări de date revenim la întrebarea inițială: Ce elemente pozitive a dat Transilvania literaturii române? Răspunsul răsare cu claritate din cele spuse până acum: I-a dat o literatură cu caracter preponderent militant. I-a dat în primul rând lati-

lirismul, care, curățit de orice exagerare noctivă, se găsește la baza procesului de purificare a limbii române. Prin poezia lui Lucian Blaga el a pătruns apoi în regiunile cele mai înalte ale lirismului român. Dar ceea ce rămâne deosebit de semnificativ este că, dela Budat-Deleanu până la Liviu Rebreanu, Ardealul a dat literaturii române, pe cel mai de seamă scriitori epici ai săi. Faptul acesta se cere subliniat în mod particular. Evident, un scriitor ca Sadoveanu este o apariție rară în cuprinsul unei literaturi; dar în romanul lui epica păstrează puternice aderențe cu lirica, în fraza lui pulsează nestăvilită simțirea scriitorului, verbul lui pictează cu o rară putere de sugestie: osatura epică a romanului său este astfel înconjurată de o bogăție de vibrațiuni lirice. Cu aceste calități, Sadoveanu era în mod necesar punctul de sosire al romanului românesc din țările de peste Carpați: roman liric, — cu excepția lui Filimon și Nicolae Xenopol, — a cărui evoluție este o progresivă cucerire în epică. Pentru că acolo condițiile sociale au îngăduit înflorirea acestor plante caracteristice secolului XIX care sunt sufletele simțitoare: romanul, ca și alte ramuri ale literaturii, a fost acolo liric și chiar plângător. Ce este *Aldo și Aminta* al lui Boerescu, ce este *Elena* al lui Bolintineanu sau, mai apropiat de noi, *Dan* al lui Vlahuță? Ele sunt tot atâtea trepte în evoluția romanului românesc, căruia nu-i mai trebuia decât un artist autentic, care să știe tempera nota lirică până la proporții acceptabile. În felul acesta Sadoveanu apare ca punctul final al unei evoluții dela liric la epic și dela intenția de artă la arta autentică. În Ardeal însă lucrurile sunt diferite. Aici nu au putut germina sufletele simțitoare: într'un popor de muncitori și de luptători nu era loc pentru așa ceva. Notele ușoare pe care le surprindem din loc în loc sunt reflexe îndepărtate ale celor petrecute în literatura de peste Carpați, unde sufletele simțitoare erau la rândul lor reflexul unei anumite literaturi franceze. Din pricina aceasta epica pură a *Tiganiadei* nu avea să fie urmată de o epică alterată de lirism. Punctele mari, dacă le luăm numai pe acestea, în epica ardeleană sunt realizate de Budat-Deleanu, de Slavici și Rebreanu. *Tiganiada*, *Mara* sau *Moara cu noroc*, *Ion* sau *Răscoala* sunt opere de construcție epică viguroasă, pe care, cum este cazul lui Slavici, nu le pândeste lirismul, ci dramatismul. Pentru explicarea faptului acesta trebuie să ne raportăm, de bună seamă și la stagiul mai îndelungat pe care Ardealul l-a făcut în literaturile clasice, dar va trebui în același timp să ținem seamă și de condițiile sociale ale poporului român de aici: romanul liric, în care epica era anulată de lirica plângătoare, nu putea prospera într'o atmosferă în care sufletele simțitoare nu erau în elementul lor. Iată pentru ce Ardealul era chemat să dea literaturii române operele epice cele mai pure.

SPIRITUI ET DOLORI SACRUM

Anaxagoras hatte zuerst gesagt, dass der
νοῦς die Welt regiert; nun aber erst ist der
Mensch dazu gekommen zu erkennen, dass der
Gedanke die geistige Wirklichkeit regieren solle.

(Hegel: *Vorles. über die Philosophie der
Geschichte.*)

Nu sunt astăzi vremile, prin care propozițiunea lui Hegel, pe care am ales-o ca motto, să se adeverească în chip limpede. Se pare că nu numai evenimentele mici și mari, pe care le vedem și le trăim, demonstrează că nu spiritul conduce lumea, dar — mai mult — sensul general al istoriei nu pledează pentru ceea ce omul a numit până acum valori spirituale. Dacă totuși se mai găsesc unii oameni care doresc să evidențieze, chiar în împrejurările actuale, adevărul exprimat de gânditorii greci și germani înseamnă nu numai că susțin o teză dificilă, contrazisă la fiecare pas de aparența evenimentelor, dar își asumă o enormă responsabilitate în fața semenilor.

Pentru intelectualul care s'ar angaja să facă evident adevărul mai sus enunțat, se ivesc o mulțime de însemnate piedeci. El se va izbi, în prima linie, de greutatea de a rămâne, chiar înăuntrul conștiinții sale pe un teren care ține de branșa sa, adică intelectual pur. O mulțime de tentative exterioare vor pretinde să se amestece în felul de a gândi lucrurile și, în speță, evenimentele vremii sale. E foarte actuală vremea, când un intelectual se oficializează pe nesimțite, chiar până acolo, încât renunță la anumite imprescriptibile prerogative ale logicului, dacă aceasta o cere.

De această greutate scapă numai acei dintre intelectuali care își reimprespătează neconținut sensul adevărat al existenței lor... Căci un intelectual este chemat să gândească evenimentele lumii care-l înconjoară, după legile adevărate ale gândirii. În societate, intelectualul

deține acest brevet, până la monopolizare. Cine-și vinde, în orice împrejurare, acest brevet, decade dela sine din categoria de intelectual. Insemnează că el gândește lucrurile printr'o prismă streină propriei sale gândiri.

În epoca noastră însă, chiar dacă cineva intră în categoria mai sus descrisă se va izbi totuși de o a doua greutate: Istoria este prea febrilă. Omului actual i s'a dat o mare mulțumire și anume, puțința de a participa și trăi evenimentele istoriei, dar se adaugă la aceasta nefericirea de a nu le putea gândi cu răgaz. Trăim prea înăuntrul evenimentelor și nu putem avea perspectiva necesară reflexiunii.

O singură condițiune ne poate scăpa din această deficiență a epocii: Grija și efortul de a gândi fiecare lucru până la capăt. În ordine istorică, gândind fiecare eveniment până la capăt, putem ajunge la cele exprimate prin motto. Ne dăm însă seama că trebuie să înghițim multă coajă până să ajungem la miez. Dorim totuși să întreprindem această acțiune. În acest sens, luând în discuție timpul nostru, vom încerca asupra lui o analiză riguroasă, până se vor desprinde câteva adevăruri fundamentale. Îi vom găsi astfel situației actuale cauze de ordin spiritual. Vom găsi de asemeni origini și deslegare crizei în care trăiește omul actual, motive de același ordin.

De bună seamă că nu este un lucru nou, susținând convingerea că evenimentele pot suferi, în anumite împrejurări, o convertire în factori de ordin spiritual. Mai nouă și totodată mai anevoios de întrezărit devine această convingere, în momentul în care o introducem ca ipoteză în istorie. Aici trebuie să avem puterea prevederii și mai ales tăria așteptării. Căci dacă faptele zilnice ne arată, prin concursul și lupta dintre ele, că adeseori înving puterile oarbe ale materiei, privind însă în bilanțul secolelor, spiritul apare necesar și învingător. Această afirmațiune este menită să dea mult curaj cercetătorului evenimentelor actuale, întunecat de concret și materie.

Nefericita adolescență

Biblia povestește de un singur potop, după care ar fi scăpat Noe cu corabia sa, dând naștere nouilor forme de existență, bazate pe noua credință. Potopul însă este un fenomen care se repetă, în istorie. El înseamnă o ruptură în timp, în urma căreia se prăbușește o lume și se naște alta. Se face o greșală că se vorbește în istorie, în termeni aproape absoluți, de o lume nouă și de o lume veche, tot astfel după cum se vorbește în Biblie de un singur potop. Lumi noi și vechi sunt mai multe.

Deși unii se mai indoiesc încă, totuși trebuie să recunoaștem că astăzi trăim o însemnată epocă de ruptură. Și aceasta nu începe nici numai cu turburările politice actuale, nici numai cu Războiul Mondial. Ea are origini chiar în secolul trecut. Războiul trecut și cel actual nu sunt altceva, decât focare, prin care această ruptură se evidențiază. Noi găsim câteva caracteristice care sunt în măsură să dovedească oricui că situația istorică actuală este o fază de ruptură între două lumi: una care se stinge și alta care se naște.

Primele semne ale rupturii se manifestă în incertitudinea pe care ne-o oferă gândul prezentului și mai ales al viitorului. Poate sunt rare momentele, în care omul, să fi trăit o mai mare opacitate istorică, ca în zilele noastre. Dacă am putea pune, în acest caz, problema din punct de vedere funcțional, am spune, că epoca noastră se caracterizează printr'o dificultate enormă a *viziunii*. Deși suntem foarte aplicați să dăm vina pe evenimentele concrete ale vremii de față, totuși, nu putem spune că opacitatea istorică pornește din aceste evenimente. Ea are o origine cu mult mai veche. Noi îi găsim obârșia în legea dialectică a spiritului și anume, în nizuința de corecțiune a naivității cu care omul secolului trecut s'a dedat viziunilor. E locul să amintim că omul a trecut prin momente înălțătoare, furnizate de propria sa naivitate. Sunt cunoscute epocile în care omul avea teme și mijloace pentru rezolvarea tuturor evenimentelor trecute și viitoare. Au fost momente, spre ex., când a crezut, fără rezerve și și-a fundat propria sa existență pe rațiune. În numele rațiunii sunt doborâte coroanele regilor, în numele rațiunii se prăbușesc formele sociale și tot în numele rațiunii e de-tronat Dumnezeu. Tot în această ordine de idei, însă mai avansat, omul își acreditează întreaga sa ființă științei pozitive, care a ajuns să fundamenteze existența pe valori practice. Pentru un astfel de om, pozitivismul rezolva totul în chip axiomatic. Astfel, perspectiva viitorului se deschide larg înaintea sa, mai larg decât era necesară unei antropologii serioase.

Astăzi trăim faza de corecțiune a acestui vizionarism. Se adaugă la aceasta o mulțime de corecțiuni ale unor greșeli de ordin social, pe care le trecem cu vederea, fiind îndeobște cunoscute. Acestea sunt răsfiratele baze ale opacității istorice, de care am vorbit.

E nespus de importantă această constatare, dacă deschidem discuția asupra condiției de existență omenească. Structural, antropologia se resimte până în resorturile ei intime de fenomenul opacității. Din acest motiv, omul momentului actual este *adimensional*. Din punct de vedere existențial, un monstru. Lipsindu-i dimensiunea viitorului, omul actual își constituie existența ca o izolare dincolo de timp, — mai mult

— ca o suspendare. În momentul în care scriem aceste rânduri, ne este imposibil să redăm toate consecințele acestei situațiuni și, mai ales, gravitatea care se desprinde din ele. Constatăm doar că omul actual se găsește în imposibilitatea de a-și construi o antropologie și de a se integra ei. Aceasta însemnează că toate actele sale nu se pot încadra, sub nici o formă, într'o scară de valori: ele aleargă fără stare ca sufletele sinucigașilor. Practic trăim, din acest motiv, o desorientare cumplită, iar din punct de vedere sentimental, suntem prada unei istovitoare mâhniri. Privațiunea de viitor aruncă existența umană în același non-sens și mohorâre pe care o vedem — gândind prin absurd — asupra unui crin care nu ar avea cer.

Intrând mai adânc în analiza condițiunii prezente a omului, trebuie să constatăm că structura psihosocială și culturală a sa se bazează pe cazul clasic al *nefericitei adolescențe*. Asemenea adolescentului, omul actual este rupt dintr'o structură existențială, fundamentată pe o lume psihoculturală, din care contradicția a fost eliminată și nu și-a găsit altă structură, în care să se încadreze. Sunt câteva stări, care se pot gândi, în situația de față, prin perfectă analogie cu psihologia adolescentului. Cea mai generală dintre ele este unica tensiune ce se naște între regretul unei unități sfărâmate, între nostalgia paradisului pierdut al copilăriei și între efortul de plămădire și preciziune a propriei sale existențe, într'o nouă lume. Dar tocmai din condițiunile discutate în paragrafele anterioare ale acestui capitol reiese că lumea nouă este obținută extrem de greu.

Alergând după propria sa unitate, omul timpului nostru trăește intens fenomenul unei crize existențiale, care se poate exprima pe două linii: criza de esențe, sau de scopuri și criza de ființă. Prima provine — după cum am arătat în general, în cele spuse mai sus — dintr'o lipsă de perspectivă în timp. Aceasta însemnează că valorilor creației umane nu li se pot da boltirea largă de existență care să angajeze pentru mai mult timp individul și colectivitatea. În atmosfera actuală, scopurile înalte ale vieții umane, sau dispar, sau devin gesturi de scurtă respirație.

Criza de ființă exprimă ceva mai profund. Ea dovedește că, în urma sentimentelor de care este stăpânit omul actual, diferitele scopuri particulare, chiar când apar într'o adevărată plenitudine, nu se pot integra într'o lume unitară, care să creeze omului un spațiu larg de o elementară certitudine existențială. Adică, ele nu se pot constitui, într'o lume, pe care să se fundeze o antropologie actuală. Găsim necesar să ne oprim mai mult asupra acestui fenomen de criză existențială, cu atât mai mult, cu cât el apare, în viața românească, sub nuanțe și tensiuni deosebite.

Criza de ființă înseamnă lipsa unei perspective, a unui sens, înăuntrul unei vieți etnico-spirituale. În astfel de faze, viața spirituală nu este atât de puternică, încât să-și constituie o structură stabilă, o erarhie de valori, să ridice o idee la prestigiul regal. Înăuntrul vieții individuale, criza de ființă însemnează neputința spiritului de a urzi idei care să servească de chiag tuturor gesturilor spirituale.

De multe ori criza de ființă apare dintr'o sărăcie a conștiinței, adică dintr'o neputință a conștiinței de a înigheba, pe bază de valori, o axă existențială a ființii. În cazul nostru nu poate fi vorba de așa ceva. Aceasta, pentru că, la generația noastră, conștiința prezintă un aspect tocmai invers. În loc să se vorbească de o sărăcie, se poate vorbi de o *hipertrofie* a conținutului conștiinței. Nu putem spune că generația tânără e din cale afară de cultă, ceea ce reiese din termenul hipertrofie. Putem spune însă, că acest conținut e pornit spre dărâmare, tocmai din motivul că lipsesc mijloace pentru a putea fi cuprins și prelucrat. Numai în acest sens hipertrofia conținutului de conștiință este un aspect al crizei de ființă, adică un fenomen, care duce la desorientare, la incoerență, lipsă de sens și unitate.

Tot pe acest drum pășind, găsim crizei de ființă o axeologie cu mult mai profundă. Ea constă într'un fel de a acționa. Vina e că nu s'a lucrat *sistematic*. Sistematic înseamnă a se fi lucrat astfel, încât să se construiască unitatea ființei, nu să se perenizeze în criză. Acest aspect apare mai ales în peisajul cultural românesc.

Generația tânără dela noi s'a grăbit într'un chip îngrozitor. În această grabă pentru plămădirea ființei, ea a tins să lege totul numai de cercurile superioare ale spiritului. Cine nu a simțit, la fiecare pas, cum, generația tânără, nu încerca să găsească un sens dincolo de orice realități locale? Cine nu a auzit vorbindu-se de poezia pură, de gândirea pură, de plăcerea de a gândi în sine, etc.? Fără îndoială, că viața unui individ, sau a unei comunități spirituale, își pot găsi, în ultima lor fază, sensuri, perspective și chiar axă existențială, în astfel de idei. Aceste idei nu pot fi respinse pur și simplu din arhitectura unei antropologii. Dacă totuși aici găsim o greșală, ea este în faptul că s'a procedat invers. Aceste idei sunt — cel puțin pentru condiția spirituală românească — de slăbit și de ele nu se poate lega decât după o prealabilă construcție pe idei elementare. Incercând să lege întreaga viață spirituală de ele, generația tânără și-a clădit ființa în forma unei grădini suspendate: fără sentimentul certitudinii.

Acum câțiva ani un tânăr gânditor român, care și-a scos capul mai de vreme decât alții din apele tulburi ale vremii, și a văzut unele aspecte descrise de noi aici, s'a simțit pe *culmile disperării*. Prin cele

spuse până la acest loc, adăugăm și noi câteva atitudini intelectuale la sensibilitatea de artist a lui Emil Cioran, fiindcă despre el este vorba. Astăzi, acest sentiment începe să fie trăit de mai multă lume, indiferent dacă pleacă dela aceleași constatări, sau dela altele. Lărgind orizonturile explicative, și constatând greutățile de plămădire ale unei structuri existențiale unitare, putem spune cu D. D. Roșca că trăim sentimentul tragic al vieții. Însă acest sentiment nu răsare, de astădată, din conștiința frământată a alternanței (raționalism-iraționalism) și din imposibilitatea de realizare integrală și unitară a existenței noastre, pe unul din termenii alternativei, ci din conștiința mutilată, prin lipsa de viziuni pe linia construcției proprii noastre lumi. Pe noi ne-au părăsit cerurile.

Das traurige Gefühl für Harmonie

Sentimentul tragic spre armonie este starea care caracterizează un provizorat esențial. Din punct de vedere afectiv, deși are o nuanță negativă, totuși, deocamdată, această stare este singura care arată năzuința omului de a se scutura de condițiunea sa actuală și de a căuta forme noi de existență. Pentru noi acest sentiment este motorul acțiunii. De aceea începem, prin acest subcapitol, laturea pozitivă, prin care deschidem perspectiva de evadare, din situația descrisă în capitolele precedente.

Pe ce se fundează acest „traurige Gefühl für Harmonie”? Expresia pornește dela Goethe, care își caracteriza astfel imposibilitatea de a depăși contradicțiile vieții interioare. Noi caracterizăm această stare printr-o predominanță exagerată a concretului, fie de ordin psihic, fie de ordin social în genere și totodată prin neputința spiritului de a depăși în termeni statornici, contradicțiile acestui concret. Cineva spunea, ca să stabilească deosebirea dintre francezi și germani, că, pe când primii stăpânesc ideea, ultimii sunt stăpâniți de idee. Din acest motiv — spunem noi mai departe — pe unii îi caracterizează o structură existențială stabilită în toate încheieturile ei psihosociale și culturale, iar alții, o căutare, o tensiune după această structură, după armonie, fenomen ce se observă pe toate planurile de acțiune. Tot din acest motiv, pe primii îi caracterizează, în stil claritatea, iar pe ultimii, nebulosul, „norul” cum spune Nietzsche.

Astăzi, toate ființele, fie luate ca indivizi, fie ca entități colective, se găsesc în situația ultimă. Și aceasta din motivul mai sus arătat, pe care îl repetăm: Grijile vieții concrete bat prea des și prea puternic la ușile existenței. Unde găsim noi atât răgazul, cât și perspectiva, prin care să construim într-o arhitectonică încăpătoare, depășind contra-

dicțiile momentului. În noi cultura, cu perspective înguste, găfăie de spaima și teroarea naturii — ca să ne exprimăm, după o temă tratată mult de școala filosofică postromantică.

Plăsmuitorii

Înainte de a completa tabloul prezentului cu o latură pozitivă de construcție, e necesară o precizare. Nu avem pretențiunea, că adevărurile expuse până aci sunt probleme puse de conștiința fiecărui individ în parte. Mai mult: noi credem că ele nu sunt adevăruri decât pentru aceia care le trăiesc structural. Sunt multe conștiințe, în care pot mocni timp îndelungat, fără să se problematizeze, iar altele peste care, aceste probleme ale prezentului să treacă fără să le atingă. Cei cuprinși în ultima categorie locuiesc în spiritul timpului, cum stau rândunelele pe cablul electric: curentul este prea mare și nu le afectează. În această privință se pot face distincțiuni mai accentuate.

Opacitatea istorică în general, este puțin, sau de loc simțită de generația bătrână. Bătrânii continuă să viseze la formele trecute, chiar când simt un anumit deranjament, în structura lor existențială. Ei își conturează, în lumea veche, orizontul lor antropologic, prin legea inerției, crezând în ordinea lumii, în care de fapt au trăit. Acest fapt nu este ceva deosebit și cine vrea să se lămurească, nu are decât să asculte modul, în care rezolvă problemele un cărturar, sau politician bătrân, dela noi.

Sunt și unii tineri, care din cauza prea accentuatei lor tinerețe, intră tot în a două categorie. Printre aceștia mai poți găsi încă avânt, liniște și bucurie. Ei visează cu plăcere la fructele din grădina pe care nu o văd din cauza muntelui imens al istoriei. Adeseori ei au soluția vremii, într'un fapt divers, construit de aprinsa lor fantezie. Printr'o dialectică plăcută, exaltarea lor este fixată de dogme, pentru structura unei noi lumi. Adeseori îi auzi vorbind de cinci-șase sculptori, din cutare țară, care, prin geniul desăvârșit al lor, fundează noua cultură pe clasicism; de un poet rafinat și vestit, care fundează arta pe imaginea intelectualizată... Ideile lor în sbor cuceresc și stăpânesc lumea.

Generația pentru care cele spuse de noi sunt adevăruri, constituie majoritatea intelectuală. Situația descrisă angajează această generație în așa măsură, încât, fie că a devenit copleșită de gravitatea ei, fie că se găsește cu râvnă la lucru. În niciun caz, însă, ea nu se găsește dincoace de muntele istoriei, ci în tunelul construit de propria ei atitudine. Această generație constituie echipa de plăsmuitori, care trăiește profund opacitatea istorică, însă trăiește și mai viu efortul de elaborare și lumină. Un lucru însemnat îl constituie faptul, că, întorcând spatele tre-

cutului, prin refuzul oricărei antropologii, bazate pe elemente vechi, își ia responsabilitatea viitorului, prin munca sa.

Continuăm cu o precizare. Generația care trăiește structural problemele vremii, în evoluția ei, poate avea momente alternative, de resemnare și tristețe, sau avânt și muncă. Aceasta se aplică atât individual, cât și colectiv. Dacă pe resemnați îi întâlnim astăzi cu privirea turbure, cu imprecizii în fapte și cu lipsă de articulații în gândire, nu înseamnă că mâine nu-i putem întâlni la robot, în capătul tunelului, muncind cu râvnă pentru spintecarea întunericului. Structura existențială are momente de incubație lentă și luminișuri de realizări repezi. Momentul de resemnare ne este însă, incomparabil mai puțin cunoscut și îl redăm mai mult ca peisaj, pe când faza de luptă o trăim prietenește și repartizată pe individualități, în generația tânără. Nu redăm nume, nici dela noi, nici din altă parte, fiindcă nu intrăm în detalii. În rândurile ce urmează, vom urmări ce gândesc, ce voiesc, ce lucrează plâsmuitorii.

O nouă antropologie

Hegel spune într'un loc din a sa Filosofie a Istoriei, vorbind despre felul, în care un popor își poate construi propria sa viață, că religia este locul, unde un popor își definește adevărurile sale fundamentale. La Hegel, nu e vorba de o religie particulară, ci de fenomenul religios în general. Interpretând mai departe, în spiritul general al filosofiei hegeliene, putem spune că, fenomenul religios este un moment în viața individuală sau colectivă, prin care își leagă existența de adevăruri absolute. Trecând la o exprimare mai actuală și care ne aparține, în acest studiu, putem spune că Hegel și-a dat seama că existența umană are nevoie de câteva adevăruri fundamentale, în care să creadă. Aceste adevăruri formează bolta existenței sale. Ele sunt menite să definească un mod de a fi al omului, adică, să integreze actele într'o structură stabilă, garantată de certitudinea lor tutelară.

Un adevăr ajuns la potențe demiurgice devine *mit*. Pentru noi orice adevăr particular, din momentul în care, prin prezența sa, poate deschide perspective cosmice, în așa măsură, încât poate da sens ființei umane, devine mit. În acest fel, e evident, că mitul poate avea diverse origini și mai ales diverse forme de exprimare. O antropologie se poate funda numai pe accepțiunea unor astfel de adevăruri fundamentale, sau mituri, în care, viața individuală și cea colectivă să devină integrale unei structuri prestabilite.

Cade în sarcina generației de plâsmuitori nu numai să deschidă drumul, dar și să creeze noua lume. Cum poate lucra, în condițiunile

actuale? Aici trebuie să înfățișăm o topografie existențială mai precisă a acestei generații.

În prima parte, înfățișând peisajul general al acestei generații, am dedus cele mai importante categorii existențiale din situația sa de adimensionalitate istorică. Am insistat însă, mai mult asupra opacității istorice, în ceea ce privește perspectiva viitorului, ocupându-ne prea puțin de trecut. Acum când e vorba s'o descriem la lucru și când am descris condițiunile generale ale creerii unui spațiu existențial, se pune problema, de unde își poate lua această generație materialul de lucru; unde găsește adevărurile fundamentale pe care să clădească?

Aici găsim una dintre cele mai caracteristice controverse ale timpului nostru și anume controversa trecutului. Aproape în toate timpurile și în toate colectivitățile, când prezentul trece printr'o criză și mai ales când viziunea asupra viitorului este întunecată, se întâmplă o întoarcere în spre trecut. Aceasta se întâmplă, în chip deosebit, în momentul actual. Căci e evident, că, în toate țările, există o adevărată mișcare în spre trecut și aceasta e cu atât mai mare, cu cât criza prezentului e mai acută. Se crede, că resorbția trecutului poate constitui seva, care să alimenteze forțele de creație ale prezentului. Se găsește, în acest fapt, o lege psihosocială simplă și e întrebuințată în multe cazuri cu folos. După această lege, se încearcă și în timpurile actuale, să se clădească o nouă lume din momentele trecute ale istoriei. Astfel, elementele tradiționale sunt răscolite și oferite, de multe ori, pe tave oficiale, tineretului, spre a-i servi de model, ideal și îndemn concret. Se descopere obiceiuri, credințe, obiecte, oameni, care sunt spălate și colorate, spre a servi ca miraj pentru generația care elaborează o zonă de existență individuală și colectivă. Nu amintim locuri, nici gânditori, fiindcă fenomenul este îndeobște cunoscut. Amintim doar, că în urma acestui curent, sunt reînviolate multe fenomene care mai înainte au mocnit în conștiința omului modern.

Câteodată această retrospecțiune merge atât de departe, încât se neagă și anumite forme civilizatorii de existență materială și spirituală, pentru întoarcerea la forme antecedente. Spre exemplu, e extraordinar faptul, că, în unul din cotidienele noastre, nu de multă vreme, un ziarist deștept a făcut din „opincă” o adevărată categorie existențială pentru români!

Elementele trecutului pot servi ca material de construcție numai în două condițiuni: Prima este, ca prezentul să aibă cadre deja pregătite pentru întrebuințarea, în chip creator, a unor astfel de elemente. Atunci rechemarea lor din trecut se face selectiv, cu referire la viziunea necesară prezentului. A doua este, ca aceste elemente să con-

țină în ele inelele posibilități de prelungire, în noile forme de existență ale omului.

Ruptura întâmplată în mijlocul timpului nostru e însă prea accentuată, ca aceste două condițiuni să nu devină extrem de greu de realizat. Căci dacă, după o lege simplă psihosocială, o întoarcere la trecut e un lucru normal, în astfel de împrejurări, după o altă lege și anume, după legea evoluției, timpul nostru a intrat în conflict grav cu trecutul. Și aici se deschide cu adevărat controversa cu trecutul, despre care am vorbit mai înainte.

Cine urmărește cu atenție viața spirituală a omului, poate observa cum s'a întâmplat și se mai întâmplă încă, pe diferite planuri, o distanțare de trecut. Acest fenomen a adus o serioasă criză, atât în formele de înțelegere ale naturii, cât și în formele de creație ale vieții spirituale în genere. Criza, în care s'au găsit științele naturii, la un moment încadrat organic în timpul nostru, e un fapt cunoscut. În această privință, cel mai complet tablou ni-l oferă științele exacte. Aici de fapt putem constata cu prisosință că stă în germenele prezentului o nemai-întâlnită tendință de distrugere. Dela nașterea sa, știința pozitivă nu a suferit o egală criză a teoriei, care să dea omului, în fața naturii, sentimentul neputinții de înțelegere. Perfecționarea aparatelor de investigație și mai ales poziția analitică de experimentare a dus la descoperirea nu numai a unui număr considerabil de fapte, dar chiar a unor lumi noi, față de care perspectivele teoretice cunoscute rămân neputincioase. Nu vom aminti aici decât experiențele din lumea microcosmică și divorțul de mecanica clasică newtoniană, prin mecanica quantelor și ondulatorie. Analizat mai de aproape, acest fapt ne arată că el a dus la o sguduire și dărâmare a conceptelor fundamentale cu care opera știința lumii fizice. E suficient să amintim criza prin care au trecut conceptele fundamentale de cauzalitate și mișcare, plecând dela mecanica clasică la mecanica ondulatorie. În ochii lui *Heisenberg*, aceste două concepte nu-și schimbă numai propria lor funcțiune și structură, dar schimbă structura metafizică a universului. (E cunoscută pledoaria lui *Heisenberg* pentru idealismul spinozist.) Mai concludente sunt însă, transformările, pe care le-au suferit conceptele de *obiect* și *materie*. Experiențele din domeniul luminii au arătat, prin apariția fenomenului de discontinuitate, că noțiunea obișnuită de obiect, ca o posibilitate permanentă de senzații, care întrețin continuu năzuința noastră de fixare spațio-temporală, nu mai poate fi aplicabilă. Conceptul de materie de asemenea ajunge la o indeterminare, în măsură să îngrijoreze, prin faptul că în anumite zone ale fizicului, distincția între materie și energie nu mai este posibilă. Imaginile cari sunt suficiente pentru a descrie

macrocosmosul sunt neadecvate pentru reprezentarea microcosmosului, spune *L. de Broglie*.

Criza conceptelor fundamentale are repercusiuni în toate științele naturii. Prin suspendarea trecutului, ea aruncă prezentul într'o incertitudine teoretică. Căci, prin criza din acest domeniu, se spulberă unul din cele mai puternice mituri ale trecutului : mitul raționalității și pozitivității integrale.

Conflictul cu trecutul nu se oprește aici. El are ramificațiuni multiple. În domeniul artei, evoluția către o artă pură a primit, când se aștepta mai puțin, o lovitură, care a clătinat-o din temelii. Mișcările sociale, începute cu acest secol deodată, au cerut de urgență colaborarea tuturor valorilor, pentru aplanarea deranjamentelor. Printre primele care s'au coborât în social, suferind uneori toate rigorile unei diriguiri dinafară, a fost valoarea estetică. Secolul nostru cere mulțimii o nouă situație cosmică și astfel arta pentru artă, sau putem generaliza, cultura care își face scop din sine însăși a trebuit să se întoarcă, îmbibându-se de conținuturi sociale.

Ruptura cu trecutul, pe teren social și politic e un fenomen cotidian. Ziarele vorbesc pretutindeni despre crearea unei noi ordini politice și sociale.

Ne întoarcem la plâsmuitori. Conflictul cu trecutul este prea esențial ca să credem că o restaurare, în întregime, sau pe piese, ar fi posibilă. Criza conceptelor fundamentale ale culturii arată, în chip limpede, că neîncrederea în ele poate fi atât de mare, încât să nu îndrănească nimeni să le ridice la rangul de mit, ca pe aceste adevăruri fundamentale să creeze noua lume. Aceasta nu înseamnă că va renunța definitiv la ele, ci cu un înțeles nou al lor, le va subjugă unor adevăruri noi, capabile de boltiri cosmice ; le va subjugă noilor mituri.

O m u l

Nici o epocă de criză istorică nu s'a putut încheia decât prin consolidarea, întâiu pe plan spiritual, a unei noi antropologii. O nouă antropologie înseamnă o nouă poziție a omului în cosmos. Problema fundamentală care se pune în astfel de epoci, este *problema omului*. Constatăm că problema prezentului este aceeași. Adevărul fundamental, față de care vor deveni subjugate celelalte adevăruri, este *mitul omului*. Ce tendințe va lua, pentru generația prezentului, rezolvarea acestei probleme ?

Timpurile actuale nu sunt lipsite de efortul de a integra omul într'o nouă ordine în cosmos. Numai că rezultatele nu sunt atât de mulțumitoare, după cât de mari și bineintenționate au fost eforturile.

O încercare, în stil mare, de acest gen, a făcut-o *pozitivismul*. Mitul pozitivismului s'a extins cu atât mai repede și cu atât mai puternic, cu cât culturile au fost mai tinere. Bilanțul acestui mit ne arată, că o antropologie, bazată pe el, creează omului un rol secundar în cosmos. Stabilirea acestei stări de lucruri cere o analiză mai îndelungată, pe care nu o facem. Deocamdată ne mulțumim să arătăm câteva caractere esențiale la care a dus mitul pozitivismului.

Rezultatele uimitor de rapide pe care le-a adus pozitivismul pentru stăpânirea naturii, a făcut ca el să fie întrebuințat pe o scară largă, mai ales în laturea lui aplicată. Datorită evoluției directive practice, omul a ajuns să aprecieze în mod deosebit laturea materială a vieții. Pe de altă parte categoria fundamentală a pozitivismului fiind *faptul* concret, prin acest cult al faptelor s'a ajuns la o evoluție atât de bogată și felurită, încât a depășit potențele teoretice ale omului. Acest proces l-am descris în capitolul precedent, acum tragem concluzia că, pe această cale, s'a ajuns la o accentuată predominanță a concretului, a faptului, în fața ideii. În acest sens, pozitivismul se dezvoltă în materialism. Faptul nu ar fi prea dăunător din punct de vedere antropologic, dacă materialismul nu ar avea, în timpul nostru, ramificațiuni ca : utilitarismul, economismul, mașinismul etc., care, la un anumit moment, au tins să devină categorii fundamentale de existență. Aici a fost atins omul și deranjată poziția sa în cosmos. Căci timpul nostru a pus un fapt economic *înaintea* unui gest moral, a pus mașina *înaintea* omului.¹⁾ Prin rezultatele sale actuale, pozitivismul nu poate deveni mit de boltă existențială, fiindcă jignește poziția omului în cosmos.

Ca factor de cultură, mitul pozitivismului este caracteristic culturilor tinere. Și aceasta, tocmai din motivul unei grabe care este proprie acestor culturi. Aici trebuie să lămurim următorul lucru : Suntem de părere că orice cultură trebuie să aibă repercusiuni asupra vieții concrete a omului. Pozitivismul este apreciat, fiindcă aduce rezultate imediate. Astfel mentalitatea pozitivistă, când este luată ca stil de viață, procedează ca negustorul sărac : investește puțin și așteaptă plată imediată, fiindcă nu poate acorda credit. Rigorismul pozitivist este dovada unui debit spiritual redus. Căci culturile mari investesc mult și pe timp îndelungat. Ele au timp să aștepte până când ideile dau roade, în viața concretă a omului. Aici se nasc marile sisteme de gândire, care avansează pe secole posibilitățile de existență ale omului. Metafizica

¹⁾ Toată economia actuală e o structură în care abundă astfel de exemple. E destul să ne gândim la faptul, că s'a aruncat grâul în mare, ca să nu scadă prețul, pe când în altă parte oamenii muriau de foame.

ocupă un loc de frunte, în astfel de cazuri. Pentru crearea formelor de existență, față de curajul metafizicii, pozitivismul este un târâe-brâu. El mătură și aranjează în casa deja făcută.

Astfel redat, pozitivismul este imanentism fizic. E dela sine înțeles că omul nou, ca să-și creeze lumea nouă, are nevoie de adevăruri care, prin larga lor boltire, să depășească imanentul. Omul nou este un animal metafizic, cel puțin la începuturile elaborării proprii sale categorii de existență. Revenim asupra miturilor și precizăm că ele îndeplinesc tocmai această funcțiune metafizică. Ori economismul și tehnica nu au potențe metafizice.

Prezentul va trebui să facă tocmai din om un mit, care să aibă o astfel de funcțiune metafizică. Plecând dela constatarea, că omul, ca valoare integrală, și-a pierdut prestața față de natură și valorile parțiale ale spiritului, se va căuta o reabilitare în acest sens. Astfel, scara de valori, arătată mai sus de perspectiva pozitivistă, va trebui inversată. Cel mai important gest va fi *depășirea materiei*.

Unele civilizații au înțeles foarte bine că materia nu poate fi depășită decât fiind supusă și stăpânită de om. Aici se deschide o nouă perspectivă pentru pozitivism, prin care poate concura, cu mare folos, la construirea lumii noi. În această nouă perspectivă, în care omul stă în centrul cosmosului, nu pot fi mijloace mai potrivite, decât mașina și tehnica, în general, ca rezultate ale pozitivismului, prin care omul să stăpânească natura și să se elibereze de materie. Mașina va fi chemată să ducă greul muncii, care rezolvă grijile materiale ale vieții, iar omul își va putea purta nechînuit demnitatea sa morală în univers.

E locul să amintim, subliniind, că materia nu poate fi depășită prin dispreț și prin tot felul de mituri idealiste, de care este plin secolul nostru. Materia se poate disprețui numai dacă o ai, și o pot disprețui toți numai dacă lucrurile sunt astfel aranjate, ca s'o aibă toți. Pentru această stare trebuie o muncă îndelungată. O singură grijă să ne urmărească în această muncă: să nu cădem sclavii mijloacelor. Încăodată: Omul înainte de toate.

Cele spuse până aici, implicând o pledoarie pentru spiritual, nu aduc ceva nou. O astfel de ordine a omului în cosmos devine un lucru evident, când este vorba de intelectuali. Însă generația prezentului are o misiune cu mult mai mare. Aici intervine un fenomen caracteristic secolului nostru, care se poate exprima astfel: Incercarea unei antropologii este deranjată la fiecare moment de glasul mulțimii. Niciodată intelectualului nu i s'a pus o problemă mai gravă: frații lui de existență cer o nouă încadrare în cosmos. Problema este cu atât mai gravă, cu cât socialul e o structură în deplină schimbare. În acest plan, vor trebui

inversate perspective, sub care să fie priviți : muncitorul, țăranul, burghezul etc. Toate se vor întâmpla, într'un mod care nu poate fi hotărât în momentul de față, însă anumite directive le putem trasa.

O nouă antropologie va trebui deci să pornească, în fundamentarea ei, dela social. Mulțimea trebuie de astădată ridicată la rangul de existență, în care să poată depăși materia. Aceasta este posibil, numai interpunând între om și muncă, tehnica eliberatoare.

E de prisos să mai adăogăm, că, prin aceasta, conceptul de muncă nu suferă. Credința — în prezent destul de răspândită — că numai munca dură, fizică innobilează, este un non-sens. Munca, pe orice plan s'ar întâmpla, poate fi istovitoare și experiența istorică ne dovedește că innobilează cu atât mai mult, cu cât este mai intelectualizată. Căci, întorcând argumentele, putem constata, că nimic nu a adus mai multă decădere, în condițiunea de existență umană, decât întrebuințarea tuturor forțelor omenești pentru rezolvarea vieții materiale. Și muncind mult pentru ea, a apreciat-o mult. Astfel s'a ajuns să se urască om pe om, să se subjuge, să se omoare, pentru condițiunea materială a existenței.

Sunt mari repercusiunile care se pot naște din mitul omului, fundamentat social. Acum e suficient să spunem că, punându-se omul înaintea tuturor, am găsi un mijloc sigur de înlăturare a ucigătorului proces ce se dă sub ochii noștri, pentru stăpânirea unei condițiuni de existență, pe care omul nou va trebui s'o depășească : materia. De asemenea vor cădea ca blestamate o mulțime de noțiuni, prin care se pune înaintea omului alte calități de care el nu poate fi nici lăudat, nici făcut responsabil.

Noi, balcanicii

În acest capitol ne vom ocupa de modul în care această criză se simte în realitatea românească. Anunțăm dela început, că, la noi, problema a primit complicații locale. Pe de o parte, această criză evită să se facă simțită, iar pe de altă parte, este enorm agravată.

Când ne gândim la destinul separat al României, adică privim viața românească în condițiunile ei intrinseci, avem motive să nu ne stăpânească nici neliniștea, nici teama. Acest destin nu trebuie privit nici măcar cu îndoială. În formele noastre de acomodare socială, în formele de creație chiar, am urcat atâtea trepte, față de începuturile noastre, încât această părere poate persista.

Așa se întâmplă când gândim dinlăuntru destinul României. Însă o astfel de atitudine e posibilă numai dacă am fi *boicotat* pe deplin istoria, numai dacă am fi balcanici puri, ca să ne exprimăm în termeni

sociogeografici. Noi însă, am intrat în istorie. Aici stă adevărul situației noastre. România este integral alături de lipsa de orientare globală, pe care am descris-o, în capitolele precedente. Prezența acestui fenomen e o dovadă că nu boicotăm istoria.

Din acest punct de vedere privită, avem toate motivele să credem că situația se agravează. La noi, opacitatea istorică atinge accente de descurajare. Căci pe de o parte, încrederea în trecut a fost profund alterată, de cunoscutele greșeli, iar pe de altă parte, viziunea viitorului a fost serios întunecată de învălmășeala evenimentelor politice și sociale, din ultima vreme. Scuturându-ne de sentimentalism, acest fapt dovedește un singur lucru: în România sunt mai multe lucruri de reparat și făcut, decât în alte părți, pentru creerea condițiilor necesare noii lumi. La noi sunt păcate care sunt rare în alte părți. Să le spunem pe cele mai de seamă.

Ca să se producă o resurrecție a încrederii, pe care trebuie să o avem, s'a făcut totdeauna și se face caz de un idealism exaltat. Există de multă vreme la noi o adevărată teamă de realitate, compensată cu un patos idealist mai mult verbal. Vieța românească a avut mult de suferit din cauza acestui tratament. Astăzi, când structura socială este în criză, cine a făcut școala *sămănătorismului*, își poate da seama, prin ce categorii inadecvate ne-a învățat această școală, să gândim realitatea socială. Fără să discutăm laturea bună, trebuie să constatăm, că în această direcție, a fobiei de realitate, merge și *gândirismul*. Pentru fenomenul românesc, gândirismul este o transfigurare sentimentală și sacerdotală a faptelor. Față de realitatea socială, gândirismul este asemenea unui preot cu mâinile întinse peste ticăloșenie, spre binecuvântare. Forța harică n'a tămăduit păcătosul, decât în mică măsură.

Peste astfel de atitudini au venit faptele și ne-au lovit în cap. De aceea acum e nevoie, mai întâiu, nu de încredere, ci de curajul de a privi faptele în față și apoi de munca încrezătoare pentru transformarea lor. Un realist nu vorbește după cum ar vrea să se întâmple, cum se face adeseori la noi, ci, observând faptele cum sunt, își pune întrebarea, ce e de făcut.

De lucrat este enorm. Pentru că dincolo de transformarea fenomenelor, care ne stau în cale de aici, dinăuntru, se pune problema creerii unui mod de existență românească simțit și trăit de propriile noastre aspirații. Noi adeseori nu am simțit istoria prin propriile noastre antene; adeseori am rămas sub un clopot de sticlă așezat peste noi de nu știu cine și nu știu cum, de unde am putut privi numai, însă nu am putut simți binecuvântatele unde ale istoriei. Va trebui să creem lumea românească în conformitate cu mersul evoluției, mai sus

arătat. Va trebui să facem o astfel de mișcare încât să plesnească centura care ne ține în acest provizorat existențial.

De astădată, se pune, pentru ultima oră, problema, dacă rezistă, sau nu celula. Dacă nu rezistă, pierim fără urmă.

* * *

Pe timpul lui Ioan Crisostomul exista un grup de călugări pe nume *Frații Macreii*. Se spune că iubirea între acești frați era atât de profundă, încât, pentru aderența lor vitală, făceau exerciții chiar și de respirație comunitar sincronizată. Timpul nostru va trebui să încerce o astfel de experiență macreică. Lumea nouă, care va apare, va trebui să fie bazată pe un profund simțământ de aderență umană. Deocamdată am învățat și reținem un lucru sigur : Între om și om stă materia ; o apropiere și o solidarizare a omului se face numai prin depășirea ei. Pentru aceasta se luptă spiritul. Deocamdată el trece prin durerea creației.

ZEVEDEIU BARBU

CONTRIBUȚIUNI DOCUMENTARE LA ADMINISTRAREA MARAMUREȘULUI

Fînd un pasionat colecționar de documente vechi maramureșene, am reușit, pe cale particulară, să pun mîna pe 50 de documente originale, de o deosebită importanță, pentru istoricul administrației din Maramureș, din primele decenii de după intrarea în vigoare a dualismului austro-ungar.

Cu ocazia refugului meu dela Sighet, am fost silit să-mi părăsesc întregul avut, neputînd să iau cu mine decît o servietă de mîna, în care impachetasem manuscrisul lucrării mele, *Istoria Maramureșului*, precum și un teanc de acte personale și familiare, între care se găseau din întâmplare și documentele menționate mai sus.

Documentele acestea, — pe care le-am numerotat în ordinea lor cronologică, — fac parte din corespondența confidențială a conțelui Lónyay János, fost fișpan, sau prefect politic al Maramureșului, în anii 1877—1894. Pentru a putea înțelege mai bine cuprinsul acestor documente, trebuie să facem un scurt rezumat al evenimentelor, care s'au succedat în Maramureș după înăbușirea revoluției lui Kossuth.

Absolutismul austriac a recunoscut superioritatea elementului românesc, precum și dreptul străvechilor nobili români la o hegemonie politică, culturală și administrativă pe pămîntul Maramureșului. Ca urmare, biserica românească se desparte de Muncaci și se organizează într'un vicariat cu consistor propriu, subordonat episcopiei românești din Gherla. În fruntea județului se numesc prefect și subprefect români, iar în plasele și satele românești, pretori, vicepretori și notari români. Aspirațiile culturale ale Românilor nu se mai discută în secret și în cercuri restrânse, ci formează obiectul congregației generale a comitatului, care în ședința din 13 Decembrie 1860, hotărăște cu unanimitate înființarea și susținerea „Asociațiunii pentru cultura poporului român din Mara-

mureș" și a unei „Preparandii” românești, care să pregătească pe viitorii dascăli și luminători ai satelor. Alături de preoți și învățători, majoritatea funcționarilor comitatului sunt membrii activi ai „Asociațiunii”, în fruntea căreia stă ca președinte însuși prefectul, care devine totodată și conducătorul politic al Românilor. Astfel organizația politico-culturală a Românilor din Maramureș, sprijinită de autonomia administrativă a comitatului, devine un fel de stat în stat.

Față de situația aceasta, Ruteni, — abia emancipați din iobăgie și în majoritatea lor fiind locuitorii teritoriilor erariale, — politicește nu reprezentau nimic; iar Ungurii, frământați încă multă vreme de idealurile, nu au nicio trecere la cârmuire și sunt bucuroși, să poată ajunge și ei la câte un os de ros, în cadrul funcțiunilor administrative, în distribuirea cărora cuvântul hotărâtor îl avea subprefectul român, capul administrației autonome a comitatului. Guvernele de după 1867 n'aveau nicio posibilitate de amestec în afacerile interne ale comitatului, decât doar printr'un prefect politic devotat lor. Dar, prefectul Maramureșului era Român și numit pe viață, de care nu se putea atinge nimeni, mai ales că atât el, cât și sprijinitorul său, septemvirul Gavrilă Mihaly, sunt persoane grate împăratului, cu care întrețineau legături directe și intime.

Singur guvernul din 1869 își permite, să înființeze la Sighet, prin surprindere, o preparandie de stat, în cadrul căreia a înființat și o catedră de limba română. Aceasta devine fatală preparandia românești, susținută numai din obolul benevol al Românilor, fiind silită să se autodisființeze, iar directorul ei, vestitul dascăl Ion Bușla, să treacă ca profesor de limba română la preparandia de stat. În locul preparandiei, „Asociațiunea” înființează „Convictul Sf. Vasile”, unde să găsească adăpost și hrană tinerii Români dela școlile din Sighet. Când se desființează „Preparandia”, toate satele românești au școli confesionale proprii și dascăli bine pregătiți, iar școala primară de stat este încă absență din Maramureș. (Vezi mai pe larg asupra acestora lucrarea mea *Istoria Maramureșului*, pp. 191—207).

La 15 Decembrie 1876, după 17 ani de cea mai rodnică activitate românească, prefectul Iosif Man de Șieu moare, iar atribuțiunile sale trec asupra subprefectului Vasile Mihalca de Arinaș, care trebuia să-l urmeze și în funcțiunea de prefect politic. Însă după câteva luni de intervenții și tratative sterile, guvernul, la insistența personală a ministrului contele Tisza Kálmán, numește de prefect pe contele Lónyay János, unul din cei mai capabili membrii ai oligarhiei maghiare, care a fost investit cu puteri discreționale.

Contele Lónyay n'a fost trimis să continue activitatea antecesorului său și nici să ușureze evoluția naturală a unor stări sociale și politice

existente în Maramureș, ci a fost trimis să rupă cu trecutul, să șteargă cu buretele tot ce se făcuse înaintea lui și să creeze cu toate mijloacele posibile stări politico-sociale identice cu acelea, care domneau vreața publică a comitatelor curat ungurești. În alți 17 ani de activitate, el își îndeplinește atât de bine misiunea, încât autoritățile maghiare i-au dedicat cea mai frumoasă stradă din Sighet, aceea care duce dela gară la centru și care sub stăpânirea românească se numea — și se va numi, — „Calea Regele Ferdinand I“.

Primele acte de guvernare ale noului prefect, au fost reîmprospătarea cadrelor funcționărești ale „Erariului“ și ale Revizoratului școlar, cu elemente încercate și devotate cauzel maghiare, precum și organizarea jandarmeriei. Acestea sunt singurele instituții locale, care îi pot sta deocamdată la dispoziție și dela care va primi tot timpul un concurs nelimitat. Maramureșul a fost împânzlit cu 100 de jandarmi cu pene de cocoș, repartizați pe șase centre: Sighet 12, Șugatag 16, Vișeu 22, Teceu 14, Hust 20 și Boureni 16. (Doc. Nr. 14.)

Înainte de a întreprinde ceva împotriva autonomiei administrative a județului, pune la încercare sensibilitatea Românilor. La propunerea lui, guvernul desființează în 1878 catedra de limba română dela preparandia de stat din Sighet și transferă pe dascălul Bușla la Sárospatak. (*Ist. Maram.* p. 207). Aceasta provoacă o mare consternare între Români, ba gestul este aspru criticat chiar și de intelectuali maghiari. Unii dintre aceștia din cauza prestigiului și a „popularității fără pereche“ de care se bucura subprefectul Mihalca, (Doc. Nr. 4), iar alții în frunte cu luptătorul Várady Gábor, fiind aderenții partidului koșutist independent, erau bucuroși de orice opoziție și dificultate creată prefectului liberal. (Doc. Nr. 35).

În consecință, prefectul găsește de bine, să adopte față de administrația locală și față de Români, timp de câțiva ani, o „atitudine pasivă și rece“, (Doc. Nr. 1), devenind un simplu observator, care examinează și cumpănește toate, pentru ca să poată acționa mai târziu cu hotărâre, cu siguranță și cu eficacitate. În acest timp, el nu se amestecă nici chiar în luptele electorale, când din șase deputați se aleg și trei Români: marii proprietari Petru Mihaly, fiul septemvirului Gavrilă Mihaly, Basil Iurca, fiul fostului subprefect și mare român Ion Iurca, și fostul judecător Sigismund Ciplea din Biserica Albă.

În timpul pasivității prefectului, fruntașii români își văd liniștiți de treburile lor. Ei comit însă marea greșeală de a considera Maramureșul ca țară aparte, de a colabora cu partide maghiare și de a nu se solidariza pe teren politic cu frații lor din Ardeal. Totuși ei mențin și cu aceștia legături politice și culturale. O delegație de fruntași maramu-

reșent, sub conducerea deputatului Petru Mihaly și cu aprobarea subprefectului Mihalca, participă la conferința națională a tuturor alegătorilor Români, ținută la 12 Mai 1881 în Sibiu, însușindu-și noul program unitar de luptă fixat aici. (Doc. Nr. 1 și 21). Tot în acest an, el participă la adunarea generală a „Societății pentru înființarea unui teatru român”, ținută în Bala-Mare și datorită înșelăciunilor lor, se decide ținerea viitoare a adunării generale la Sighet, (Doc. Nr. 1), unde și are loc în zilele de 7—9 August 1882. Cu ocazia aceasta, Românii din Sighet au organizat un concert și o petrecere cu dans, precum și un banchet, la care au participat peste 100 de intelectuali români. Printre aceștia se aflau: Vincentiu Babeș, președintele partidului național român, ziaristul Iosif Vulcan, judecătorul Mihail Șerban din Seghedin, tatăl fostului ministru de domenii din România-Mare, profesorul Bușia, protopopul Ștefan Bilișu din Bala-Mare, viitorul canonic de Gherla, ș. a. (Doc. Nr. 2—3). La banchet, V. Babeș a explicat înțelesul cuvântului „daco-român”, care trebuie să constituie titlul nostru de mândrie națională, protopopul Bud a făcut apel la solidaritatea românească, declarând de nevrednic pe acela, care se rușinează și se leapădă de naționalitatea lui; vicarul Kökenyészdy a scos în evidență meritele casei domnitoare în redeschiderea națională a Românilor din Maramureș, iar subprefectul Mihalca a urat guvernului sănătate și putere, „ca să poată face cât mai mult bine sărmanilor Români”. (Doc. Nr. 2—3). Rezultatul acestor serbări grandioase îndreptăteau chiar și cele mai îndrăznețe speranțe, referitor la viitorul politic și cultural al Românilor maramureșeni. Totuși vor trebui să treacă 26 de ani, pentru a putea organiza o manifestație similară, însă de proporții mai reduse și nu la Sighet, ci la Băile Pavel din Aproximare. (*Ist. Maram.* p. 217).

Față de acestea, prefectul se mulțumea să înființeze câteva școli primare de stat, în centrele locuite de evrei și de elemente maghiarizate, (Doc. Nr. 21); să înființeze apariția revistei de cultură maghiară, *Nevelés*, organul oficial al Revizoratului școlar de stat; să raporteze guvernului cele întâmplate și să informeze pe prefectii interesați, referitor la ținuta politică, manifestată cu ocazia congresului din Sighet, de către intelectuali români veniți din alte județe. (Doc. Nr. 6). În schimb el câștigă cea mai mare bătălie în interiorul cabinetului său, unde după ani de discuții și tratative cu intelectuali maghiari, reușește să creeze un front unitar maghiar, în vederea asigurării unei „supremații a celor 25.000 de Maghiari, asupra celor 200.000 de Români și Ruteni”. (Doc. Nr. 4 și 10). Aceasta însă n'a mers ușor, deoarece, după cum raportează prefectul, „este foarte neînsemnat numărul aceluia, care ar îndrăzni să infrunte mâna și răzbunarea subprefectului Mihalca”. (Doc.

Nr. 3). Pentru sdruncinarea autorității lui Mihailca în fața Maghiarilor, prefectul se folosește de argumentul, că „Românii n’au organizat congresul din Sighet cu scopul adunării de fonduri pentru înființarea unui teatru românesc, ci pentru ca sub înăurirea corifellor naționaliști, întrușiți din toate părțile țării, să se propage spiritul daco-valah, în detrimentul sentimentului maghiar și al credinței față de regele încoronat”. (Doc. Nr. 1).

Sub efectul înființării frontului maghiar unitar, funcționarii Români n’au curajul să participe la serbările naționale din Sighet, deși au contribuit și ei cu bani pentru organizarea acestora. (Doc. Nr. 1—2). La banchet participă și șapte intelectuali unguri, ca delegați ai prefectului, dintre care președintele sedrii orfanale Verézy Lajos, primnotarul județean Szaplanczay Miklos, primarul Sighetului Szölössy Antal și avocatul Kricsfalusy Vilmos, prezintă prefectului declarații scrise asupra celor auzite și văzute la banchet. (Doc. Nr. 3). Inuși subprefectul Mihailca simte răceala Maghiarilor față de el și ca urmare trece asupra lui Petru Mihaly rolul său de conducător politic al Românilor, iar el se decide pentru un rol de duplicitate politică, ca astfel să recâștige încrederea intelectualilor Maghiari, cât și, — după cum raportează Lónyay, — „pentru a putea sprijini în măsură mare interesele daco-românilor”. (Doc. Nr. 2).

În 1884, unitatea frontului Maghiar din Maramureș este grav amenințată de către partidul catolic, înființat recent, după modelul Centrului german. Agitatorii noului partid pătrund și în Maramureș, iar organul său oficial, „Magyar Állam”, se trimite gratuit tuturor preoților catolici de ambele rituri. Prefectul se grăbește să arate guvernului, că partidul catolic „nu va fi în folosul bisericii catolice, nici al patriei și nici al preoțimii catolice”. „Dacă protestanții maghiari și catolicii maghiari și românii s’ar desbina în două partide adverse, s’ar nimici raportul amical existent între diferitele confesiuni, precum și neprețuita supremație a Maghiarilor asupra rutenilor și a valahilor!”. „Sentimentul patriotic maghiar nu se poate propaga printre Ruteni și Români decât prin propagarea sentimentului catolic. Valahul daco-român și ruteanul rusofil s’a împăcat deja cu gândul, că în calitate de viitor cetățean al Dacoromâniei, ori al marelui imperiu rus, va deveni credinciosul bisericii ortodoxe, dominantă în acele țări. De aceea catolicul bun nu poate să fie nici daco-român, nici rusofil, ci numai patriot bun. Ori azi, majoritatea preoțimii greco-catolice n’are sentimente catolice, încât să silește, ca barem prin înfățișarea exterioară, să evidențieze caracterul național al bisericii lor, prin care se deosebește de biserica catolică. De aceea, dacă acestel preoțimi nu i se cere azi sentiment și directivă catolică,

ci numai aderarea la un partid politic și din motive politice, ea va considera aceasta ca un serviciu, pentru care va putea să pretindă un contra serviciu, anume împărțirea proporțională a fondului religios catolic". După aceasta, „refuzarea îndeplinirii așteptărilor considerate ca sigure, va mări și mai mult spiritul anticatolic al preoșimii greco-catolice, ce va fi păgubitoare nu numai bisericilor catolice, ci și patriei maghiare”. „Tot atuncî în vehemența luptei electorale, corteșii partidelor adverse se vor folosi de toate mijloacele, cu care să sdruncine autoritatea și influința clerului, încît reducerea stolei și a altor venituri parohiale, va deveni o lozincă, care va găsi teren prielnic în sânul poporului”. (Doc. Nr. 10). Nu mult după acest raport, încetează agitațiile partidului catolic, care dispăre pentru totdeauna din Maramureș.

Frontul maghiar unitar este pentru prefect cea mai prețioasă comoară a județului și raportează, „că-și va ținea de cea mai sfântă datorie să comită totul, pentru a face inofensive intențiunile care tind la destrămarea intelectualității maghiare”. (Doc. Nr. 21). Prima manifestare publică a partidului unitar maghiar are loc în 1882, cu ocazia sărbătorii naționale, Sf. Ștefan al Ungariei. La inițiativa prefectului se constituie sub președinția lui Várady Gábor, un comitet de organizare, care lansează un apel de participare a tuturor cetățenilor, fără deosebire de naționalitate și religie, precum și o listă de invitație la banchet. Un convolu de 2000 de cetățeni, în frunte cu prefectul, străbate străzile principale și participă la serviciile divine dela bisericile tuturor confesiunilor. La banchet s'a stăruit asupra credinței față de patrie și tron și asupra solidarității și armoniei publice. Românii buni sunt absenți dela aceste manifestații. Inuș subprefectul Mihalca refuză semnarea apelului lansat de comitetul de organizare, iar pentru banchet se înscrie ultimul. Totuși prefectul este „încântat de importantul succes obținut”, în urma cărui crede, „că mișcarea daco-română va pierde foarte mult din nimbul câștigat la 7 August, va scădea numărul aderenților ideii daco-române și se vor încuraja valahii de sentimente maghiare”. „Prezența în masă și entuziasmul intelectualilor maghiari, demonstrația fățișă și categorică a Rutenilor pentru patria maghiară, vor produce de sigur efectul dorit asupra Valahilor”. „Dacă volu reuși să mențină și pe viitor armonia dintre intelectualii maghiari, lor li se vor alătura întru toate și rutenii, iar valahii, care nu reprezintă decât o trelme din populația județului, vor avea o importanță tot mai mică”. (Doc. Nr. 4).

Acum prefectul poate să treacă la realizarea celorlalte planuri ale sale, care se rezumă la următoarele: câștigarea Rutenilor pentru cauza maghiară, maghiarizarea Evreilor, înmulțirea școlilor primare de stat și nimicirea partidului național român, prin infilțarea unui partid român

devotat cauzel maghlare. Planurile acestea sunt comunicate ministerului de Interne, care dă următorul răspuns: „Cu mulțumită am luat cunoștință cele comunicate în mai multe rapoarte, referitoare la mișcarea daco-română, precum și măsurile ce ați luat în cauză. Rog să urmăriți cu încordată atenție activitatea fruntașilor și în direcția aceasta să procedați în conformitate cu planurile ce mi-ați comunicat. Pentru ministru ss. Ronay László, secretar general”. (Doc. Nr. 5).

Guvernul are deplină încredere în prefectul său, dându-i mână liberă în toate problemele locale. Activitatea lui nu este supusă controlului diferiților inspectori administrativi și nici îngreunată cu ordine și para-ordine date arbitrar de centru. Nu, deoarece prefectul nu este un oarecare funcționar subaltern, care se mărginește la înregistrarea și executarea ordinelor superiorilor, ci el este o autoritate excepțională, care activează din inițiativă și pe răspundere proprie, gata oricând să tragă singur consecințele pentru greșelile pe care le-ar comite. Prefectul este cel mai intim colaborator, ba este chiar sfătuitoarea guvernului, care nu face nicio numire de funcționari în județ fără consultarea și aprobarea prealabilă a prefectului. (Doc. Nr. 29—30). La rândul său, guvernul nu uită să-și încurajeze prefectul, apreciindu-i activitatea depusă și totodată punându-l la timp în curent cu diferitele mișcări subversive și nedorite, observate în alte județe, ca să poată lua măsurile preventive pentru împiedecarea și combaterea acestora. (Doc. Nr. 5, 31 și 46).

Intelectualii ruteni, inclusiv preoții, fiind educați în spirit maghiar și vorbind în familie numai ungurește, a fost destul, ca prefectul, — cu ocazia manifestației patriotice din 1882, — să de întâietatea bisericii rutene, față de cea română, ca să obțină din partea lor o entuziasmată manifestare pentru patria maghiară. (Doc. Dr. 4). După aceasta la toate viitoarele manifestații publice, rutenii vor avea întâietate față de Români. Puținii preoți ruteni recalcitranti, sunt aduși la ascultare fie prin episcopul lor, aservit și el intereselor maghlare, fie tălându-le posibilitatea de a ajunge în parohii bune. Cu foarte puține excepții, parohiile rutene erau patronate de Erariul maghiar, iar numirile de preoți le făcea guvernul, la propunerea prefectului. (Doc. Nr. 29—30). Enorma majoritate a rutenilor, locuind pe teritoriul erarial, trăia numai din veniturile pe care i le oferea acest erar. Din cauza aceasta ei erau la discreția funcționarilor erariali, pe care, — după cum raportează prefectul, — „îl urmează cu atâta încredere și fidelitate, încât alegătorii ruteni de pe Valea Tisei au respins chiar și ofertele bănești ale partizanilor lui Jakab Péter”. (Doc. Nr. 21). De aceea prefectul propune guvernului cumpărarea din partea statului a tuturor pădurilor comunale și posesorale, ca să se extindă asupra întregului județ activitatea și

jurisdicția „excelenților funcționari silvici și minieri, care sunt cel mai însufleții misionari ai culturii și ai intereselor maghiare din Maramureș”. (Doc. Nr. 21). Dar din lipsă de disponibilități bugetare guvernul este silit să abandoneze această sugestie, evitându-se astfel nimicirea economică a țărănimii, precum și patronajul nefast al erarului maghiar asupra parohiilor românești, care ar fi însemnat pentru noi un adevărat dezastru național.

Maghiarizarea Evreilor este unul din cele mai vitale interese ale statului maghiar în Maramureș. Iată ce raportează prefectul în privința aceasta: „În deosebi țin să menționez extraordinara activitate și simțul de sacrificiu dovedit de populația evrească în interesul partidului liberal, prin ce se întărește în mine convingerea, că față de naționalități, interesele statului maghiar vor găsi totdeauna în evrei aderenți devotați și foarte folositori”. „Oh, dacă s’ar maghiariza cât mai repede cei 33.000 de evrei, cu care alinându-se cei 24.000 de maghiari deștepți și bogați, vor domina totdeauna pe cei 60 000 de valahi”. (Doc. Nr. 21). „În sus-numitul raport n’am putut să-mi tălnesc bucuria, că la alegerile recente (anul 1884, N. R. I) populația evrească și-a exercitat drepturile cetățenești cu convingere și însuflețire și constatând aceasta, mi-am ținut de datorie să accentuez, că dacă s’ar maghiariza cei 33.000 de evrei, atunci evreimea, aliată cu maghiarimea, va putea totdeauna să asigure aici interesele statului maghiar”. (Doc. Nr. 23).

Evreii s’au aruncat cu tot elanul în brațele curentului de maghiarizare, devenind unguri de limba maghiară și de religie mozaică. Chiar și sub stăpânirea românească, Evreii moderni din Maramureș vorbeau cu predilecție ungurește, iar la recensământul din 1930 mulți s’au declarat de Unguri, cu atât mai mult, că vicepreședintele partidului maghiar era medicul evreu Dr. Lax din Sighet. Dar chiar și în 1884, Evreii mai răsarșiți sunt membrii activi ai partidului liberal maghiar. Prefectul prezintă ministrului său o listă de 15 evrei, despre care afirmă, că opoziționistul Jakab Péter le-a abzis din răzbunare creditele pe care le aveau la banca de sub conducerea aceluia. Afară de cei 15 evrei au mai suferit același neajuns Halpert Nathan, „cel mai mare comerciant de lemne de aici, președintele comunității evreiești, un om foarte stimat și unul din cei mai devotați membrii ai partidului nostru” și evreul Haaz Mikša „un alt membru devotat de al partidului nostru proprietarul moarel de aburi și al fabricii de cherestea din Sighet”. De aceea prefectul mai ține să menționeze următoarele: „Fiind evreii în majoritate comercianți, sunt siliți să evite primejdulrea creditul lor și de aceea mă tem, că pe viitor ei nu vor avea curajul să-și exercite drepturile politice și tocmai de aceea consider de două ori condam-

nabilă procedura lui Jakab și în primul rând din punct de vedere al intereselor de stat. Totuși, pentru paralizarea acestor consecințe rele, mă străduiesc acum să înființez o bancă nouă, ceea ce sper că-mi va și reuși". (Doc. Nr. 23).

Ca mijloc de maghiarizare, prefectul propune înființarea școlilor de stat (Doc. Nr. 23). În privința aceasta el raportează în 1884, „că la școlile primare de stat, înființate la cererea mea, învață deja ungurește 800 de copii evrei și sper că în anul acesta se vor mai înființa cât mai multe școli, chiar pe Valea Vișeuului". (Doc. Nr. 21). În 1885 el propune înființarea de școli primare de stat în comunele Strâmtura, Rozavlea, Vișeu de Sus și Borșa-Handal, dar din lipsă de disponibilități bugetare nu se dă curs cererii. (Doc. Nr. 32.)

În 1886 contele Tisza Kálmán informează pe prefect, că „agitatorii partidului român extremist și-au făcut sediul uneltirilor la banca Albina din Sibiu, înjghebând în jurul acestora și o organizație secretă, care dispune de subcomitete în centrele: Abrud, Blaj, Brașov, Deva, Hațeg, Năsăud și Cluj; care stau în permanentă legătură cu preoții și prin ei cu poporul, pe seama cărora mijlocesc împrumuturi... și activează în tot chipul ca să ducă la victorie ideea națională română". (Doc. Nr. 31). La aceasta prefectul răspunde următoarele: „Sunt convins, că partidul antipatriotic român dispune de o organizație cu ramificații în toată țara... În Maramureș consider de factori principali pe următorii: deputatul Petru Mihaly, juriconsultul Dr. Ioan Mihaly, (autorul *Diplomelor Maramureșene*, N. A. I) fostul deputat Basl Iurca, profesorul de religie Ion Pop, protopopul Titus Bud din Ocna-Șugatag, preotul Ambrozlu Berinde din Ieud, protopopul Paul Oros din Vișeu de Jos și vicarul Mihail Kökenyesdy. Am dispus deja supravegherea activității acestora". (Doc. Nr. 32).

Totodată prefectul profită de ocazia aceasta, ca să revină asupra cererii referitoare la înființarea școlilor primare de stat, invocând în acest scop următoarele argumente: „Ca să putem asigura controlul agitațiilor din sânul poporului, consider de absolut necesară înființarea cât mai multor școli de stat în satele valahe; deoarece școala și învățătorul de stat bine aplicat este cel mai bun mijloc și ocazie pentru propagarea spiritului patriotic și numai astfel vom reuși să desființăm școlile confessionale, care activează în direcție rea și nici nu corespund prescripțiilor legii". „Acolo unde vom găsi necesară această școală, mă vom îngriji personal să exoner, ca poporul însuși să ceară înființarea școalei de stat, prin ce va lua naștere salutară și mult dorita opoziție între curentul patriotic și cel daco-român". Chiar de aceea ar avea consecințe nespuse de păgubitoare, dacă din motive financiare, s'ar amâna,

ori s'ar abandona înființarea școlilor de stat în comunele, în care am reușit să obținem, chiar împotriva opoziției partidului antipatriotic, ca însuși poporul să ceară respectivele școli; aceasta ar duce la ireparabila înfrângere, ba chiar la nimicirea partidului patriotic, deoarece aceasta ar fi egală cu victoria partidului antipatriotic". (Doc. Nr. 32). Totuși în timpul prefecturii lui Lonyay nu s'au înființat decât 28 de școli primare de stat, a căror creștere vertiginoasă începe abia în 1898, când statul a prevăzut în bugetul său suma de 225.000 de coroane, pentru înființarea a 25 de școli de stat în Maramureș, prevedere care s'a mai repetat încă timp de trei ani consecutivi. (*Ist. Maram.* p. 218).

Planul prefectului, referitor la nimicirea puterii politice a Românilor, se desprinde dintr'un raport redactat la 14 Octombrie 1882, în care el scrie textual următoarele: „Am convingerea, că mișcările naționaliste antipatriotice numai atunci vor putea fi făcute inofensive, dacă pentru combaterea acestora s'ar înigheba în sânul respectivei naționalități un partid patriotic deschis și categoric. Călăuzit de această convingere, m'am aliat să capacitez pe unii indivizi mai marcanți, de origine valahă, dar de sentimente maghiare, să înființeze un partid maghiaro-valah și bazat pe promisiunile discrete ale mai mulți bărbați de mare influență, mă bucur sincer, că pot raporta Excelenței Voastre, că nădăjduesc să-mi reușească aceasta cât mai curând. Un semn al acestei nădejdi îl constituie faptul, că la ședința comisiunii județene din 12 a lunii curente, subprefectul Mihalca s'a exprimat în sensul, că ar fi fost mai bine, dacă la congresul valah din 7 August c., în loc de fond teatral, s'ar fi colectat pentru ajutorarea elevilor săraci. Declarația aceasta este primul pas al atacului, care se va îndrepta împotriva daco-românilor, îngrijindu-mă, ca susținut cu toată energia de către valahii patrioți buni, aceasta să ducă la înființarea unui partid maghiaro-valah deschis și categoric". (Doc. Nr. 7).

Pentru realizarea planului conceput mai sus, se pun la dispoziția prefectului mai mulți dintre funcționarii români, în frunte cu marii proprietari Sigismund Ciplea, expretorele Sigismund Papp din Petrova, căsătorit cu unguroaica Schreter Emilia; primpretorul Iuliu Vințu din Dragomirești, căsătorit cu unguroaica Szaplonczay Emilia; Vicepretorele Vasile Mihalca, căsătorit cu unguroaica Csáthy Erzsébet; și în fine însuși subprefectul Vasile Mihalca, care spera astfel să-și poată menține situația și totodată să ajute cauza națională a Românilor. De altfel și el era căsătorit a doua oară cu unguroaica Hatfaludy Mária, a cărei influență, din punct de vedere național, a fost dezastruoasă asupra celor șapte copii ai soțului ei. La 21 Noiembrie 1882 se ține sub președinția subprefectului Mihalca, o conferință, la care participă 120 de Români,

când se primește moștunea prezentată de primpretorul Vințu, prin care se decide crearea unui partid român patriotic. Totodată s'a hotărât și crearea pe cale de subscripții benevole, a unui fond, pentru premierea tinerilor români, care se disting la studiul limbii maghiare. (Dos. Nr. 8).

Nu cunoaștem textul moștunii, dar știm, că ea a fost redactată „în termeni, categorici, care exclud orice dublu” și că i s'a dat o importanță atât de mare, încât prefectul a comunicat-o „cuvânt de cuvânt” ministerului pe cale telegrafică. (Doc. Nr. 9). Naționalistii români, în frunte cu deputații Petru Mihaly și Basl Iurca nu s'au prezentat la conferință, unde totuși s'a ridicat un glas de împotrivire, glasul protopopului și vizitorului vicar Tituș Bud, peste care însă s'a trecut repede la ordinea zilei. (Dos. N. 9). Vicarul, împreună cu ceilalți cinci protopopi și cu câte un preot din fiecare protopoplat, erau plecați la sinodul eparhial din Gherla. Încă înainte de plecarea acelor, prefectul a trimis episcopului o scrisoare, de care lega mari nădejdi, încât scrie ministrului său următoarele: „Clerul a fost reprezentat printr'un număr infim de preoți, deoarece în absența superiorilor, cei rămași acasă nu știau ce să facă, mai ales după ce Mihălenii au făcut totul pentru a-l ține departe de conferință”. „Dacă s'ar fi putut prevedea, că preoții plecați pentru sinodul care s'a deschis în ziua de 14, nu se vor întoarce până în ziua de 21, conferința s'ar fi fixat pe o dată ulterioară, deși aceasta ar fi avut alte desavantajii”. „Nu mă îndolesc, că preoțimea, afară de puține excepții, va semna declarația provăzută cu mai mult de 120 de semnături și conțez pe aceasta cu atât mai mult, că am motive să cred, că episcopul Szabo n'a lăsat să-l scape ocazia oferită de sinod, pentru a declara, că el nu împărtășește principiile Memorandului dela Sibiu și că pe acelea le consideră de primejdioase pentru români”. (Doc. Nr. 9).

Alegerile parlamentare din 1884 sunt o bună ocazie pentru prefect, ca să-și pună în aplicare planul de eliminare din viața politică a deputaților români, „făcând tot posibilul” pentru trântirea acelor. (Doc. Nr. 20). Împotriva lui Basl Iurca, candidează la Șugatag pe Sigismund Ciplea, care de altfel avea legături de rudenie și cunoștințe mari printre țărani de pe Mara și Cosău; iar împotriva lui Petru Mihaly la Vișeu, pe Jonás Ödön, profesor la politehnica din Budapesta și ginerile lui Sigismund Papp din Petrova. (Doc. Nr. 12—13). „Pentru ținerea în frâu a valahilor instigați”, dispune o companie de soldați la Șugatag și două companii de soldați la Vișeu. (Doc. Nr. 14). Dă ordin jandarmeriei, „să ia măsurile necesare, pentru zădărnicirea atacului plănuit la Călinești, de către partizanii lui Iurca, împotriva partizanilor lui Ciplea” și totodată „să asigure, trecerea neconturbată la Vișeu, a alegătorilor ruteni de pe Apa Rusului”, care erau partizanii lui Jonás și urmau să fie

atacați și împrăștiați în apropierea Văii Riului. (Doc. Nr. 17). Intervine personal pe lângă mai mulți români, pentru a-l capacita să părăsească pe Petru Mihaly, ori cel puțin să rămână în pasivitate. (Doc. Nr. 33). Dispune preturel Iza să ancheteze la Săcel mai multe cazuri de atac împotriva evreilor, pentru ținuta lor politică. Ancheta o face vicepretorul Stefan Dunca, care raportează că respectivele cazuri n'au caracter politic, fiind comise parte în stare de beție, parte din răzbunare personală. (Doc. Nr. 28). Niște țărani simpli și analfabeți din Vișeu de Mijloc, sunt puși la cale să înalteze prefectului un denunț, împotriva lui Mihai Șimon și Vasile Iusco, primarul și subprimarul respectivei comune, care cu ocazia unui atac organizat și condus de ei împotriva partizanilor lui Jonas, ar fi declarat, că „să le fie rușine că sprijinesc un om care ține cu regele”. Denunțul se redactează la Vișeu de Sus și în el cer denunțorii ținerea în secret a numelor lor, precum și pedepsirea delincvenților cu suspendarea imediată din funcțiune, cu amendă de câte 1000 coroane și cu închisoare până la trei ani, „în conformitate cu legea electorală din 1874, art. 33, paragraf 98—102”. (Doc. Nr. 24). Prefectul transpune denunțul subprefecturii și parchetului, pentru cercetarea și sancționarea cazului „de les majesté”, dând totodată un aspru avertisment primpretorului Ion Gyengye, — un foarte înimos român, a cărui soție, Ana Urda din Leordina, n'a știut ungurește, — pentru că a omis să cerceteze cazul din proprie inițiativă. (Doc. Nr. 25—26). Ca urmare, respectivii au fost destituiți, deținuți și duși cu jandarmii la Sighet, dar tribunalul, „contrar părerii procurorului și a judecătorului de instrucție”, l-a pus pe picior liber. (Doc. Nr. 23, 27).

De mersul luptei electorale din Maramureș se interesa personal și contele Tisza Kálmán, cerând telegrafic informații dela prefect, precum și trimiterea de documente și de date pozitive, cu privire la delictele săvârșite de către partidele de opoziție, împotriva dispozițiilor legii electorale, „pentru a le avea la îndemână și a le întrebunța în caz de lipsă”. (Doc. Nr. 15, 17 și 22).

În urma teroarei desănțuită de jandarmi și soldați, Basil Iurca este trântit la Șugatag, deși avea alături de el majoritatea preoțimii române din circumscripție, (Doc. Nr. 11) și cu toate că, în primul său drum de propagandă a fost peste tot însoțit și recomandat de către Petru Mihaly. (Doc. Nr. 12). B. Iurca a fost căsătorit cu Aurelia Pop, fiica baronului Vasile Pop. În casa lui nu se vorbea decât românește și nemțește, iar copiii săi au fost crescuți cu guvernante aduse dela București și Viena. Cu toate acestea, unul din fiii săi, Flaviu Iurca, fost prefect de Maramureș sub guvernul Iorga, căsătorit însă cu o unguroaică, după verdictul dela Viena rupe cu tradiția de luptă românească

a familiei sale și acceptă dela guvernul din Budapesta funcțiunea de prefect politic maghiar al Maramureșului.

Cea mai crâncenă luptă s'a dat la Vișeu, unde totuși a reușit să se aleagă Petru Mihaly, dar numai cu o majoritate de 200 voturi. (Doc. Nr. 20). Alături de el a stat „întreaga intelectualitate și preoșime română, care din considerații naționale a făcut o chestie de onoare din alegerea lui Mihaly”. (Doc. Nr. 11—12), Pentru justificarea căderii candidatului guvernamental, prefectul menționează următoarele: 1. „Contrar ordinului revizoratului școlar, protopopul Paul Oros a dispus începerea vacanței școlare la școlile confesionale, ca învățătorii să poată activa tot timpul în favoarea lui Mihaly”, abatere, pe care prefectul a adus-o și la cunoștința episcopului. 2. Partizanii lui Mihaly au agitat și în spirit antiregalist, iar pe evrei i-au amenințat că-l vor extrăpa, dacă va cădea candidatul lor. 3. Pentru Mihaly au activat subprefectul Mihalca, pretorii și notarii, plaselor Iza și Vișeu. 4. Protopopul Simion Papp, bunicul soției lui Jonás și unul din cei mai populari bărbați din județ, moare tocmai în decursul campaniei electorale. 5. Advocatul român Cornel Batin din Vișeu, în calitate de președinte al secției de votare „a procedat atât de ilegal, încât partizanii lui Jonás intenționează să facă pașii necesari pentru anularea alegerii”. 6. Várady Gábor și Jakab Péter, primul din interese personale, iar al doilea din interese de partid, au elogiat în presa locală personalitatea lui Petru Mihaly, scriind, că „ce mare pierdere ar fi pentru țară și județ, dacă o capacitate atât de mare, un caracter curat și un patriot excelent ca Petru Mihaly n'ar fi membrul camerei deputaților, ci și-ar pierde timpul acasă”. (Doc. Nr. 20—23).

„Faptul, că personalități maghiare au elogiat ca bun patriot pe sibiianul Petru Mihaly, — scrie prefectul, — fără să-l pretindă în prealabil o declarație de condamnare a principiilor sibiene și de retractare a atitudinii adoptată de el la Sibiu, a provocat o foarte mare pagubă cauzelor maghiare, a cărei consecințe cu greu vor putea fi îndreptate”. „Cu aceasta s'a distrămat partidul maghiaro-valah din Maramureș”. (Doc. 31, 33). De fapt nu se mai pomenește nimica despre acest partid, până în 1886, când prefectul raportează din nou următoarele: „Împotriva uneltirilor antipatriotice ale Românilor mă străduiesc, să înființez un partid valah patriotic și sper să-mi reușească aceasta, ca și în trecut”. (Doc. Nr. 32). Peste câteva luni subprefectul Vasile Mihalca moare, iar conducerea administrației autonome a județului ajunge în mâinile ungurului Szaplanczay Miklos, fostul primnotar al județului, descendentul unei familii românești maghiarizate încă în veacul al XVIII-lea, încât prefectul nu mai are nevoile de simulacru al unui partid maghiaro-român.

Cu ocazia alegerilor parlamentare din 1887, Jonás candidează iarăși la Vișeu, unde socrul său îndeplinește acum importanța funcțiune de notar public, iar cumnatul său, viitorul satrap Papp Șimon, pe aceea de vicepretore. (Doc. Nr. 41). Prefectul se simte îndreptățit să comunice ministrului său, „că toate cele șase circumscripții electorale își vor alege deputații guvernamentali, deși se poate întâmpla, ca la Vișeu să mai candideze cineva din cercul valahilor, însă cu program liberal”. (Doc. Nr. 33). La începutul lui Martie, o delegație de preoți români de pe Vișeu s'a prezentat la Petru Mihaly, pentru a-l ruga să nu candideze la ei, deoarece doresc să-și aleagă un deputat liberal; dar peste o lună, aceiași preoți sunt cei mai infocați aderenți ai lui Petru Mihaly, activând neconștient pentru alegerea lui la Vișeu. (Doc. Nr. 33—34).

În luna Mai intervine un pact secret între partidul guvernamental și Petru Mihaly, în înțelesul căruia, acesta renunță la candidatura dela Vișeu (Doc. Nr. 35) și candidează în Șugatag, unde este ales fără contracandidat, (Doc. Nr. 36) și unde se va mai alege în aceleași condiții, timp de 20 de ani. Referitor la acest pact nu avem la dispoziție decât două mențiuni de ale prefectului, cuprinse într'un raport din 1 Iunie 1887 și într'o scrisoare din 10 Iunie. Iată cuvintele sale: „La Vișeu va fi ales cu unanimitate liberalul Jonás Ödön, după ce partidul liberal din Maramureș a declarat, că în interesul armoniei din județ aprobă, ca în locul lui Sigismund Ciplea, care a renunțat la candidatură, să nu pună niciun alt candidat la Șugatag, împotriva opoziționistului moderat Petru Mihaly, care la dorința partidului liberal n'a întârziat să renunțe la candidatura sa dela Vișeu și să accepte candidatura la Șugatag, unde și el va fi ales cu unanimitate”. (Doc. Nr. 35). „Când am declarat în numele partidului liberal, că nu din considerații de partid, ci în interesul armoniei publice, mereu conturbată în ultimii ani, ne învolm pentru restabilirea păcii să nu candidăm pe nimeni la Șugatag împotriva lui Petru Mihaly, urmăream, să asigurăm alegeri cu unanimitate în toate circumscripțiile electorale. Ar fi însă o anomalie presupunerea, că acordul nostru s'ar interpreta în sensul, că și Jonás Ödön se va alege la Vișeu cu unanimitate, precum ar fi de absurd dacă s'ar crede, că prin candidarea unul 48-ist s'ar putea altera acordul nostru. Deoarece nu-l exclusă eventualitatea, ca alegătorii români de pe Vișeu să nu considere de datorita lor executarea obligațiilor morale, care decurg din acordul nostru, vom lua măsuri la timpul potrivit, să candidăm la Șugatag o personalitate marcantă a partidului nostru, iar la Vișeu să sprijinim cu toată energia pe Jonás, făcând astfel imposibilă eludarea și ridiculizarea bunăvoinței sincere a partidului și a mea”. (Doc. Nr. 39).

Constatăm însă, că prefectul nu execută amenințarea de mai sus, cu toate că la 12 Iunie candidează împotriva lui Jonás și cu program independent, respective propriu, avocatul român Corneliu Batlin din Vișeu (Doc. Nr. 36), sprijinit de alegătorii români din comunele Săcel, Săliște de Sus, Vișeu de Jos și Moșetu. (Doc. Nr. 46). Este de clevdent, că concesiunile făcute de partidul guvernamental lui Petru Mihaly, au trebuit să fie onorate de către acesta cu concesiuni echivalente și acestea n'au putut să fie altceva decât renunțarea la orice activitate naționalistă. De fapt P. Mihaly n'a mai activat în spirit naționalist, iar ca președinte al „Asociațiunii”, 1887—1915, a restrâns rolul bătrânei societăți culturale numai la întreținerea unui internat, în care a admis prin regulament conversația elevilor și în limba maghiară. (Cf. *Ist. Maram.* p. 215—216). Schimbarea la față a lui P. Mihaly se atribuie în mare măsură și influenței soției sale, unguroaica Simon Luiza, al cărei produs este și Dr. Mihály Péter tiner, care în calitate de deputat tiszaișt, a avut un rol atât de neromânesc în anii 1917—1918. (Cf. *Ist. Maramureșului* p. 234 și 236).

Pe tema candidării lui Batlin, începe o asiduă corespondență prin curieri, între prefect și primpretorul Iuliu Vințu. (Doc. Nr. 37—45). Cu ocazia unei întrevederi personale cu prefectul, Vințu îi asigură de reușita candidatului guvernului, între orice împrejurări. De fapt el se afla în mare dușmănie cu Jonás și își avea planurile sale ascunse. Prefectul însă e mult mai rafinat ca să se lase tras pe sfoară, încât în ultima lui scrisoare îi adresează următoarele cuvinte: „Dragă Iuliu! În baza declarației ce mi-ai făcut, eu n'am întârziat să încunoștințez comitetul executiv central al partidului, că alegerea lui Jonás se poate considera ca sigură între orice împrejurări. Din aceasta vei înțelege, că dacă Iuliu Vințu nu și-ar respecta cuvântul dat, m'ar compromite nepus de mult, în care caz nu prefectul, ci Lonyay János ar fi silit să ceară satisfacție pentru marea ofensă personală, care i s'a adus. Deci să nu ne înțelegem greșit! Eu aștept și pretind, ca Iuliu Vințu să se prezinte la Vișeu, în fruntea tuturor alegătorilor de pe Iza și să voteze personal pentru Jonás, asigurându-l astfel o victorie strălucită!” (Doc. Nr. 44). În consecință Vințu este silit să se sapună și să se împace cu Jonás, obținând în schimb scaunul de prefect politic al județului Ugocsa.

Jonás a întâmpinat totuși încă multe greutăți, până când s'a văzut ales. În noaptea de 13 Iunie, el scria din Ruscova următoarea scrisoare adresată prefectului: „În urma candidării lui Batlin, cauza noastră a devenit foarte grea. Sper în reușită numai în cazul, dacă Iza își va ține cuvântul. Altfel vom întâmpina un mare eșec, deoarece din lipsă de mijloace materiale, am reușit să adunăm foarte puțini alegători.

Principalii cortesi adversari sunt vicepreședintele Iusco și notarii Ion Iuga din Vișeu de Sus și Iuliu Coman din Moiseu. Dacă credeți de cuvință, n'ar strica să fie înfrânați puțin domnii aceștia, poate prin Miklos. (Subprefectul Szaplanczay, N. A. I) Nu știu dacă după pact putem să cerem ajutorul material al comitetului central, însă cu 2000 de florenți am putea privi cu înălțare în fața alegătorilor; așa însă toată lumea se plânge de lipsa de bani". (Doc. Nr. 45).

Cu aceasta se încheie ultimul capitol din planul de nișuire politică și culturală a românilor din Maramureș, conceput și realizat de un prefect cu totul devotat cauzelor neamului său.

Ca o curiozitate vom mai menționa, că Jonás s'a mai ales de câteva ori la Vișeu și tot el va fi președintele partidului maghiar unic din Maramureș, înființat în 1907, când P. Mihály va accepta în același partid funcțiunea de vicepreședinte. (Cf. *Ist. Maram.* p. 223). Fiul său, prim-președintele Jonás Aladár din Dolha, va fi împușcat în 1919 de bolșevicii unguri, pentru că va îndrăzni să ceară ocuparea plasei sale de către trupele române. În schimb, ginerele lui Jonás, generalul vitez Rády József, va deveni după verdictul dela Viena guvernatorul militar al Maramureșului și va proceda față de români ca și colegii săi din alte județe ocupate de trupele maghiare.

Nu pot să închei acest studiu fără să accentuez, că, precum o dovedesc multe din cazurile înșirate mai sus, căsătoriile mixte dintre români și unguri n'au servit la altceva, decât la înmulțirea și la întărirea celor mai înverșunați dușmani ai neamului nostru.

Dr. AL. FILIPAȘCU

ARDELENII ȘI ÎNCEPUTURILE MEDICINII ROMÂNEȘTI

(DELA PIUARIU PÂNĂ LA BABEȘ)

Medicina științifică românească s'a format în Principate. Procesul începe pe nesimțite, cu apariția în Țara veche (și răsleț și în Ardeal,) a medicilor aromâni, încă în cele dintâi decenii ale veacului al 18-lea, continuă cu putere tot mai mare după 1825, când se ivesc în număr crescând doctorii români din teritoriul etnic daco-român, pentru ca să ajungă la deplină intensitate după 1855, prin Carol Davila și cei grupați în jurul lui.

Istoria medicinei științifice românești nu este identică cu istoria medicinei în România. Înainte de veacul al XVIII-lea nu găsim medici învățați români. Până pe la 1700 avem în țările locuite de Români o medicină populară și hieratică anonimă la autohtoni, iar medicina savantă o găsim reprezentată prin medici străini, pripășiți mai mult din întâmplare în Principate, mai mulți în Ardeal, în special la Sași. De aceea domnul V. Gomoiu¹⁾ numește acest răstimp — din punct de vedere românesc — epoca medicinei empirice și a medicinei dubioase (până la 1700). Când după 1700 încep să apară pe lângă medicii străini, întâi răsleți, pe urmă tot mai mulți, medicii titrați români, domnul Gomoiu vorbește de epoca medicinei reale (dela 1700 până la 1840). După ce în sfârșit mișcarea medicală românească ia aspecte

¹⁾ Cf. Victor Gomoiu: „Din istoria medicinei și a învățământului medical în România (înainte de 1870)”, Buc., Tip. Cultura, 1923, 1206 p. 8°. — Regretatul Dr. Gheorghe Crăiniceanu, merituosul bibliograf și istoriograf al medicinei noastre, împarte în 1907, în a sa „Literatura medicală românească. Biografii și bibliografii”, (Ed. Acad. Rom. — II + 483 p. 8°), trecutul nostru medical în următoarele perioade cronologice: Perioada I (1700—1800); Per. II (1801—1850); Per. III (1851—1875); Per. IV (1876—1900).

mai precise, când înfăptuirile pe teren sanitar și în domeniul învățământului medical românesc încep să se țină lanț, domnul Gomoiu caracterizează această epocă ca epoca medicinei progresiste (1840 până la 1870). Cu înființarea Facultății de Medicină din București, după 1870, medicina românească intră — după domnia-sa, — în faza ei actuală.

În 1930 am încercat să dau o nouă grupare a istoriei medicinei la noi, după alte criterii,¹⁾ împărțire pe care am mai modificat-o, lărgind-o, în 1939.²⁾ Adoptând până la 1700 împărțirea domnului Gomoiu în „epoca medicinei empirice și dubioase”, consider timpul dela 1700 până în prezent, adică epoca formării medicinei științifice românești, ca desfășurându-se în următoarele perioade:

I. *Perioada apariției celor dintâi medici de naționalitate românească și a asimilării medicinei apusene (1700—1825):*

a) Faza medicilor aromâni (1700—1780;

b) Faza precursorilor la Dacoromâni (1780—1825).

II. *Perioada de organizare a medicinei științifice românești (1825—1885):*

a) Faza formării unui corp de medici români (1825—1855);

b) Faza înfăptuirilor (timpul lui Carol Davila; 1855—1885).

III. *Perioada de creațiune științifică în medicina românească (după 1885).*

Dacă folosim pentru devenirea iatrosofiei³⁾ românești comparația atât de răsuflată și totuși utilă cu râul în creștere în calea sa dela izvor la șes, pot afirma că *el a izvorit, s'a mărit, a fecundat terenul și a devenit fluviu în Țara veche, iar celor din Ardeal le-a revenit rolul stâncilor de granit, care de multe ori l-au abătut în drumul său, îndreptându-l spre cotituri hotărâtoare pentru fizionomia sa.*⁴⁾

¹⁾ Cf. Valeriu Bologa: „Începuturile medicinei științifice românești”; Cluj, Tip. Lumea și Țara, 1930 (Bibliot. Medico-istorică, Nr. III), 91 p. 8°.

²⁾ Chișiu Adelina: „Cu ce a contribuit Ardealul și Banatul la formarea medicinei științifice românești?” Teză Med. Cluj, Tip. Vieața Creștină, 1939, 20 p. 8°.

³⁾ Mă servesc de termenul *iatrosomie* pentru ca să pot da în terminologia noastră științifică echivalentul scurt și precis pentru germanul *Schulmedizin* (în înțeles de medicină „savantă”), în contrast cu *etnoiatrie* = *Volksmedizin*.

⁴⁾ Când am scris în 1927 „Contribuțiuni pentru istoria medicinei din Ardeal” (Cluj, Tip. Ardealul, Bibl. Medico-istor. Nr. II, 104 p. 8°), vedeam numai caracterul *incidental, izolat* al contribuției ardelenesti la formarea medicinei românești. În 1936 („Brașovul, vechiu centru medical românesc”, în: „Omăgiu fraților Lăpedatu”, Buc.; p. 120—132) perseveram încă în această viziune incompletă a faptelor istorice, afirmând despre câțiva medici români ardeleni mai însemnați în trecutul nostru: „Toți aceștia sunt practicieni distinși, unii chiar cu activitate literară de popularizare a științelor. Ei nu determină însă curențe” (p. 122). Azi nu mai recunosc această formulare a mea, pe care o consider ca incompletă. După ce am avut prilejul să aprofundez ergobiografiile

Românii ardeleni, săraci, obidiți, *împiedecați* metodic de alții, nu puteau să aibă instituții spitalicești proprii, o organizație sanitară a lor, care să fie substratul material pentru dezvoltarea unei mișcări științifice românești. Medicii erau puțini, se iroseau în viața de practicieni provinciali; n'aveau putința să se asocieze, să-și creeze un mediu științific. Rămăneau izolați, neorganizați, reduși la o activitate individuală, fără continuitate, fără școală. Țăranul ardelen cu greu găsea mijloacele ca să-și trimită băiatul pentru 5—6 ani la Viena. Ici-colea, dacă se găsea un negustor mai bogat din Brașov, Arad sau Sibiu, un preot mai înstărit din Blaj, Caransebeș sau Năsăud, care să aibă posibilitatea să facă acest lucru. Știința dobândită acolo era o știință a străinilor, abstractă, fără rădăcini în cultura românească și în realitățile noastre.

În schimb dincolo: o clasă de boieri, pe urmă o burghezime în formare, puteau mai ușor să dea personalitățile necesare formării unui corp medical select. Viața de stat tot mai complexă și, înainte de toate *românească*, a Țării vechi, își avea necesitățile ei în domeniul sanitar și totodată oferea posibilitățile unei realizări *cu ajutorul elementului autohton*. Existența vechilor instituții spitalicești, ctitoriile grandioase ale unor domnitori sau boieri mari, făceau posibilă activitatea intensă și susținută a unui corp medical indigen. În sfârșit școala și mișcarea culturală românească, care în Țara liberă se puteau desfășura nestânjenite, au favorizat existența unei mișcări medicale naționale, cu specificul ei.¹⁾

lui Piuariu-Molnar, Vasile Pop și Pavel Vasici, mai ales însă după ce am învățat să văd în Victor Babeș aspectul specific transilvano-bănățean al personalității sale (cf. „Victor Babeș, energie românească”, Transilvania LXXIII, p. 352—361), mi-am dat seamă că aportul ardelen înainte de Unire pe lângă caracterul său în general izolat, secundar, are și trei momente *care au fost hotărâtoare pentru devenirea medicinei românești*. Acest fel nou de a vedea lucrurile l-am expus în 1940 în comunicarea mea la Acad. de Științe din România: „Contrib. Transilvaniei și Banatului la începuturile medicinei științifice românești” (Bulet. Nr. 6, p. 86—91).

¹⁾ *Bona fides*?! În lucrarea mea „Incep. med. științ. rom.” am accentuat că medicina noastră în mod firesc și necesar s'a născut în Țara liberă (v. p. 11 și 12, 14). La p. 17 afirm precis: „Privind lucrurile astfel, în funcție de mediu și împrejurări, nu ne vom uimi, dacă aflăm că pe teren medical Ardealul a contribuit în genere destul de puțin pentru dezvoltarea științei și artei medicale românești”. În pag. 18 și 19 dau motivarea documentată a acestei afirmațiuni. Într-o recenzie a broșurii mele, făcută în „Ungarische Jahrbücher”, XII, 1931, Nr. 1—2, domnul Tamás Lajos (născ. Tremel) spune următoarele:

„Bemerkenswert ist auch die Tatsache, dass das erste von einem „Dakoromänen” (J. Molnar de Müllersheim) geschriebene medizin. Werk „Paraenesis ad auditores chyrurgiae” 1793 in Klausenburg erscheint, welche Stadt bis Ende des Weltkrieges zu Ungarn gehörte und deshalb nicht als „dakoromänisches Gebiet” bezeichnet

Începuturile vieții noastre medicale datează de când în Principate începe să se simtă necesitatea formării unui corp medical românesc, când se convinge lumea că și poporul nostru e în stare să contribuie la progresele artei și științei de a tămădui; când apar și se citește cele dintâi lucrări medicale scrise în limba noastră și se întemeiază instituții românești pentru învățământul medical, când cercetarea științifică începe să dea atențiunea cuvenită fenomenelor medicale și necesităților sanitare specifice țării, când în slârșit *apare elementul național în medicină atât în înțeles fizic, prin oameni și instituții, cât și doctrinar, în gândirea și fapta medicală românească.*

Transilvania românească, până la 1919, n'a fost lăsată să se încadreze integral în acest proces.

Din Ardeal, din țara de baștină a Românismului, n'au putut să pornească decât șuvițe slabe în fluviul cel mare al medicinei românești. Nu ele au fost sortite să îngroașe apele lui sau să le fie izvor. Ardelenii au putut colabora *direct* numai prin acei fii ai lor, care, trecând vechile granițe, s'au încadrat în mișcarea medicală de dincolo, sau, *indirect*, prin pușinii care, rămânând acasă, aduceau din depărtare câte un aport, — cu rare excepții foarte limitat, — de scris științific individual.¹⁾

werden kann. Unmittelbar vor und nach 1800 waren Kulturträger wie Klain, Șincai und Maior, zu denen mit einiger Übertreibung auch Molnar gezählt wird, in den „dakorumänisch“-walachischen Wojwodaten, unter den Phanarioten, so gut wie undenkbar; es ist also nicht eine „sonderbare Fügung der Ereignisse“ dass die Walachei und die Moldau nicht den Schauplatz der Anfänge rumän. Medizin haben bilden können, sondern eine faktisch nachweisbare geschichtliche Notwendigkeit, die auch bewirkt hat, dass Klain, Șincai und Maior nicht in Bukarest oder Iași, sondern in Ofen und in Wien auftreten konnten“.

Cred că nu-i nevoie de vreun comentariu, nici de o încercare să-i lămuresc d-lui Tamás, născ. Tremel, cât de greșit a știut sau a vrut să înțeleagă cele scrise de mine.

¹⁾ În aceasta ordine de idei nu se poate trece cu vederea rolul Brașovului ca un unic centru — modest — de activitate mai susținută și continuitate medicală românească în Ardeal. Aci activează, în trecere, Piu a r i u și pentru scurt timp, pe la 1815 sau 1816 Ramonția i. Dela 1821, când se așează Vasile Pop în Brașov, orașul de sub Tâmpa a avut un șir neîntrerupt de medici români, până la Unire. Mai mult: nu era numai câte unul pentru fiecare generație, ci găsim decenii când în Brașov puteau să existe chiar și 3—4 medici români. Așa dar în Brașov avem o continuitate de medici români, avem chiar instituții medicale românești, ca de ex. vestita instalație de hidroterapie medicală a băilor Eforiei, deci avem o viață medicală românească destul de intensă și neîntreruptă. Dar importantă nu este numai aceasta continuitate; în primul rând trebuie să constatăm importanța oamenilor și a activității lor. În Brașov își scrie Vasile Pop disertația sa „Despre apele minerale“, care înseamnă o piatră de hotăr în istoria literaturii medicale românești. Din acest oraș pornește Constantin Nica

Există însă în istoria iatrosofiei românești câteva momente, în care Transilvaniei și Bănătului le-a fost dat să o influențeze într'un mod hotărîtor; nu printr'un aport masiv și continuu, — apă mare care se varsă în apă și mai mare, — ci prin intervenire dinamică, în momente cruciale, strat de stîncă care schimbă însuși mersul apei.

Aceasta nu este o contrazicere cu cele afirmate; cele trei momente de influențe venite din Transilvania, deși sunt de importanță fundamentală, totuși rămân fenomene răzlețe. *Cu toate că ele au dat de trei ori procesului de formare a medicinei românești câte o nouă întorsătură, totuși — trebuie s'o repet tocmai pentru cei care vreau să răstălmăcească, — procesul însuși a luat naștere și s'a petrecut în toată amplexarea sa în Țara veche.*

Perioada de asimilare a medicinei apusene, adevărat veacul al XVIII-lea, este caracterizată prin ivirea celor dintâi medici români titrați. Semnificativ este numai *faptul apariției lor*. Un popor, care aproape nu avusese oameni trecuți prin școale înalte, se pomenește deodată cu cărturari veniți dela universitățile apusene. *Importanța lor stă în faptul că au spart ghiața, că au creat un vad, au transplatat cunoștințe aduse din Franța, Italia și Germania*. Mult timp încă, lumii nu-i venea să creadă că așa ceva e cu puțință. Când tinerii fii de boieri, Costache Vârnăv din Moldova și Nicolae Krețulescu din Muntenia, pornesc în străinătate pentru ca să învețe medicina, aristocrația din care făceau ei parte, s'a revoltat, că vreau să se facă „vraci”.

Intr'o astfel de atmosferă fiecare medic român era un pionier, care prin însăși existența și activitatea sa era menit să dărâme prejudecăți, să taie un făgaș.

și aici își trăiește Pavel Vasici anii celei mai fecunde activități științifice. În Brașov își tipărește Vasici cele două volume de „Macroviotica” și minunatele sale articole de popularizare a medicinei. În acest oraș găsim pe singurul medic român din Țara veche care a trăit în Ardeal, pe Nicolae Gănescu, aici lucrează câțva timp Ioan Neagoe, înainte de a trece în Țara Veche, unde a devenit cunoscut prin cercetările sale asupra pelagrei. Brașovean a fost în sfârșit excelentul doctor Gheorghe Baiulescu, unul din cei mai căutați practicieni din acest oraș. Pe baza experiențelor sale îndelungate ca director al serviciului de hidroterapie al Eforiei, Baiulescu a putut să-și publice la începutul veacului nostru voluminosul tratat de „Hidroterapie medicală”, o lucrare medicală românească din cele mai apreciate. Astfel Brașovul n'a avut numai o continuitate de medici români, o viață medicală românească destul de vie, ci, prin Vasile Pop, Vasici, Neagoe și Baiulescu, a jucat un rol în istoria literaturii medicale românești. Chiar și tinerii sași brașoveni au fost atrași, — înainte de Unire — de facultatea bucureșteană, al cărei prim doctor a fost germanul din cetatea de sub Tâmpa, Fr. A. Schmidt (1873).

Din grupul acesta de înainte-mergători face parte, ca un fruntaș între fruntași, marele cărturar ardelean Ioan Piuariu-Molnar (1749—1815). Intr'o vreme când în Principate abia se iviseră câțiva medici macedo-români, Piuariu, după studii făcute în Viena, deși era fiu de preot român și nu se bucura de niciunul din privilegiile asigurate Sașilor și Ungurilor, se impune prin destoinicia și omenia sa. El ajunge oculist al Principatului Transilvania, mai târziu profesor la catedra de boale de ochi la școala înaltă de medicină din Cluj și — dovedă cât de mult era apreciat — este de două ori chemat la Viena pentru ca să opereze personalități marcante. Cărturarul acesta ilustru, care a jucat un rol deosebit de important în renașterea noastră națională, a desfășurat o activitate culturală multiplă și fecundă și a activat în mișcarea politică a Românilor transilvăneni, este cel dintâi mare medic învățat în istoria medicinei românești: „Princeps” nu numai în ordine cronologică, ci și prin valoarea sa netăgăduită.

Piuariu prin exemplul său dovedește că un Român poate ajunge la cele mai înalte culmi ale artei și științei medicale. *El e autorul celei dintâi lucrări științifice medicale publicate pe teritoriul etnic dacoromân.* („Paraenesis...”, Cluj, 1793) și *primul profesor universitar din neamul nostru.* „Nobil, împodobit cu toate favorurile oficialității, el a luat sub aripa sa o mulțime de tineri români. Se poate zice că în tendința către universități a tinerilor unei națiuni care nici nu visase așa ceva cu câteva decenii înainte, stă marea însemnătate a lui Molnar”. (N. Iorga).

Piuariu rămâne pentru epoca sa un fenomen izolat. *Între pionierii medicinei românești fără îndoială el este acela, care a făcut cea mai mare spărtură în zidul prejudecăților.*

Aceasta a fost cea dintâi contribuție însemnată a Transilvaniei în istoria medicinei românești.

Ioan Piuariu și contemporanii săi nici nu se gândeau că s'ar putea scrie medicină și în românește. Generația următoare de medici români, cea a fazei în care s'a format un mic corp medical românesc, și-a pus însă problema creării unei literaturi medicale și a terminologiei științifice românești. Episcopescu în București începe să publice încă din deceniul al treilea al veacului trecut cărți de medicină într'o frumoasă și aleasă limbă românească; în deceniul următor grupul ieșenilor se preocupă sistematic de îmbogățirea literaturii noastre medicale.

Dar și în această direcție un Transilvănean a spart ghiața. Între tinerii de dincoace de Carpați, îndrumați probabil chiar de Piuariu spre studiul medicinei, găsim pe Simion Ramonțiai, rămas nemuritor prin fundația care îi poartă numele și Vasile Pop (promovat în

Viena în 1817). Amândoi trecuseră și prin Moldova, unde au intrat în legături prietenești cu Gheorghe Asachi și cu ceilalți capi ai mișcării naționale. Amândoi, reveniți în Ardeal, desvoltă o vie activitate culturală și națională.

Vasile Pop îndrăznește în 1821 să publice în limba românească, în Sibiu, cea dintâi lucrare științifică medicală, „Despre apele minerale dela Arpătac, Bodoc și Covasna”. Cu un simț remarcabil pentru limbă, cu un bun gust și o pricepere, care întrecea mult pe ale literaților ardeleni de atunci, el creează o terminologie medicală lipsită de tendințe de latinizare, firească și frumoasă. Lucrarea sa a avut răsunet și în Principate și ea a servit ca îndemn pentru scriitorii medicali contemporani din Țara veche, care au știut de asemenea să se ferească de exagerări în opera lor de fixare a unei limbi științifice românești.

În procesul acesta de naționalizare a literaturii medicale se încadrează cu același bun simț și bănățeanul Pavel Vasici, care dela 1830 încoace îmbogățește literatura noastră medicală cu o serie de valoroase publicații românești. Cărțile lui Vasici (care pentru activitatea sa culturală a fost răsplătit de Academia Română prin alegerea de membru al ei) au circulat mult în Țara veche, unde erau foarte mult citite.

Determinând formarea unei literaturi medicale în limba românească, Ardealul prin acești medici ai săi a adus o contribuție importantă în istoria medicinei noastre.¹⁾

*

Când Carol Davila a început să înfăptuiască o organizație sanitară modernă și un învățământ medical în Țara veche, el avea nevoie de colaboratori numeroși și destoinici, în primul rând români. Din Ardeal i-au venit mulți, care i-au fost credincioși și devotați și a căror muncă cinstită i-a fost de mare ajutor. Cel mai de seamă dintre acești ardeleni a fost doctorul Constantin Nica din Brașov, stabilit la București, cel dintâi pediatru savant român, un scriitor medical distins. La școala de

¹⁾ Este de notat faptul că înainte de apariția unor publicații științifice în limba românească s'au tipărit în Ardeal dela 1744 încoace o serie de circulare, ordonanțe sanitare, afișe cu sfaturi medicale în limba românească. Este vorba de traduceri după acte guvernamentale, făcute pentru a fi aduse la cunoștința poporului român din monarhia habsburgică (cf. Bologa: „Inceputurile medicinei științifice românești”, pag. 28—30). De fapt, acestea fac parte din cele dintâi tipăriri medicale în limba românească, contemporane cu primele manuscrise și foi volante medicale românești din Moldova și Muntenia. Ele sunt interesante din punct de vedere bibliografic, nu au influențat însă formarea unei literaturi și terminologii științifice românești. De aceea le amintim aici numai sub titlul de curiozitate, neputându-le considera ca o contribuție a Ardealului la istoria literaturii medicale românești.

medicină înființată de Davila vedem figurând între membrii corpului didactic pe Ardeleanul Manfi, iar între medicii tineri cari s'au distins în cadrele serviciului sanitar din Țara veche, sau pe câmpul de luptă în 1877—78, prezența Ardelenilor emigrați e considerabilă.¹⁾

Tot mai mulți tineri români din Ardeal se duc să studieze medicina în București și rămân acolo. Cel dintâi Român ardelean promovat doctor în capitala României (1886) este Gheorghe Ciurcu. El și mulți alți compatrioți ai săi practică medicina în țară, fie în capitală, fie în orașele din provincie, îngroșând astfel rândurile medicilor români, de care era atâta nevoie, cu elemente entuziaste și muncitoare.

Iată încă o contribuție a Ardealului, modestă, dar nu lipsită de importanță, la consolidarea vieții medicale românești.

*

Medicina românească, așezată de Davila pe temelii sigure și durabile, nu ajunsese încă să creeze. Era atâta de asimilat, atâta de adaptat, dar mai ales trebuia atâta organizat, încât Davila și colaboratorii săi, într'o muncă supraomenească, au fost siliți să-și cheltuiască toată energia în aceste direcții. Când în sfârșit înfăptuirile lor au dat vieții medicale românești o stabilitate, un început de tradiție și bazele materiale pentru o activitate științifică (spitale moderne, laboratoare, un cadru definitiv de organizație sanitară), *trebuia să vie în mod fatal o nouă epocă, de depășire a hotarelor țării, de creație științifică. Pentru aceasta se simțea lipsa unei personalități covârșitoare. Aceasta i-a fost dată medicinei românești de Banatul nostru.*

Victor Babeș (1854—1926) își creează în străinătate prin cercetările sale o faimă, pe care n'o avusese până atunci nici un alt în-

¹⁾ Numărul medicilor români ardeleni, stabiliți în Țară, care au lucrat în războiul pentru independență în spitalele de zonă interioară, a fost mare: vreo 12—15. Intre ei găsim nume remarcabile, ca doctorii Ioachim Drăgescu (Craiova), Ioan Arsenie (Brăila), etc. În serviciul sanitar *de pe front* am putut afla doi medici ardeleni: Gheorghe Diamandi din Brașov, tânăr doctor de Viena, s'a înrolat voluntar și a luat parte la campania din fața Plevnei. Făgărășanul Nicolae Grancea, student al Facultății de Medicină din București a făcut campania ca subchirurg la trupă. La atacul Griviței a însoțit vestitul batalion 2 Vânători până în tranșeele redutei. Pe când dădea ajutor unui rănit, îl lovi un glonte în mână și abdomen. Pentru vitejia sa fu decorat pe câmpul de luptă cu „Virtutea Militară” și „Steaua României”. — Ar trebui să se facă odată o statistică exactă a Românilor ardeleni, medici în Țara veche până la 1918. Cred că cifra lor s'ar ridica la mai multe sute, între ei oameni de seamă, cari au jucat un rol în viața medicală și culturală a Regatului, ca de ex. prof. Ioan Minea, Emil Pușcariu, doctorii: Sibineanu, Culcer, Vasile Bianu, Valeriu Roșculeț, Ioan Neagoe, Gheorghe Crăiniceanu, Nicolae Popa, Dumitru Popovici, Dimitrie Stănescu, Ioan Bordea, Emil Pop.

vătat român. Chemat la București, Babeș polarizează în institutul său tendințele spre cercetare și creațiune științifică ale tinerelor generații de medici din Muntenia și Moldova. Cu el, cu prietenii săi (de ex. Nicolae Kalinderu), cu elevii săi (ca de pildă Gh. Marinescu, Constantin Levaditi), medicina românească trece peste hotarele înguste ale țării și se încadrează în mișcarea medicală mondială.¹⁾

E prea probabil că Babeș, dacă ar fi rămas în străinătate, ar fi fost, ca și Dimitriu Nedelcu, — creatorul învățământului stomatologic maghiar, — pierdut pentru cultura românească. Țara veche i-a dat posibilitatea să ajungă la culme. E sigur că meritul colaboratorilor și elevilor săi munteni și moldoveni, este mare. Tot atât de neîndoelnic este însă faptul că *el a fost factorul dinamic care a pornit noul proces de creațiune științifică în mișcarea medicală a României mici.*

Iată al treilea impuls hotărîtor dat de Transilvania și Banat în istoria medicinei românești.

VALERIU L. BOLOGA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Între elevii și colaboratorii lui V. Babeș se găsesc mai mulți Ardeleni, ca † Emil Pușcariu, profesor la Univ. din Iași, † Emil Pop și alții.

ARDELENII IN ȘTIINȚĂ¹⁾

Experiența ne învață, că pentru a cultiva serios științele exacte încă nu este suficientă simpatia sau chiar pasiunea pentru o anumită disciplină. Acestea singure pot transforma pe posesorii lor cel mult în erudiți apreciați, în colecționari invidiați sau în mecenați, slăviți de adevărații producători în ale științei.

Cercetarea științifică mai cere maiestruului său și o mare disciplină interioară, care să asigure controlul și ierarhia gândurilor și a planurilor sale; care să-i asigure o încordare constantă în urmărirea fenomenelor; care să-l ferească de descurajări în fața greutăților și a primejdiilor ce se ivesc în cursul întreprinderii sale.

Cel ce s'a hotărît să cerceteze și mai ales să exploreze, trebuie să aibă ceva din luptătorul care nu-și pierde cumpătul în focul luptei, dar care nu-și pierde nici entuziasmul în nesfârșitele ceasuri de pândă...

Se pare, că asemenea calități decisive în cercetarea științifică sunt adânc încetățenite în caracterul Ardeleanului.

Admirabila lui rezistență și afirmare într'un trecut atât de vitreg, nu s'ar fi putut înfăptui fără însușiri înrudite cu acele înșirate mai înainte. Acțiunea dărză și susținută a Ardelenilor pe plan civic și național are analogii metodice cu a cercetătorului pe plan științific.

Și cu toate acestea în Ardealul dinainte de Unire s'au cultivat relativ foarte puțin științele exacte.

Fenomenul nu contrazice afirmațiile de mai înainte și se explică pe deplin prin factori istorici covârșitori: *lupta pentru existența națională și lipsa unei bune stări economice, colective.*

Intr'adevăr problema capitală a Românilor ardeleni dinaintea Unirii era păstrarea ființei lor etnice. Infiorați până în măduva oaselor de acest comandament, cărturarii se orientau înainte de toate spre

¹⁾ Conferință rostită la radio în 17 Iunie 1942.

istorie și filologie, din adâncirea cărora sculptau argumente pentru dreptul la viață demnă și la o istorie proprie a unui neam obidit.

Pe de altă parte constelația politică și economică sub care trăiau Ardelenii pe vremuri nu îngăduiau crearea de laboratoare, muzee și biblioteci de specialitate, iar cele ale Statului erau inospitaliere Românilor. Lipsa acestor cadre și mijloace de lucru, devenite de mult indispensabile omului de știință, puneau plumb în avântul celor ce se sbăteau să persiste în științele exacte.

Sub puterea acestor doi factori vocațiile erau în bună parte convertite sau anihilate. Și cine urmărește atent viața și opera oamenilor de știință din Ardealul de odinioară, nu poate scăpa de un permanent amestec de induioșare și amărăciune, subț impresia celui sbucium neîncetat și de multe ori tragic al pasionaților pentru cercetare.

Producția lor științifică — mai consistentă decât se crede — s'a putut realiza numai prin încordări mucenicești sau prin evadări în România liberă, ori chiar în Apusul Europei.

De altfel viața științifică era anemică și timidă în toate provinciile românești înainte de Unirea Principatelor, actul epocal ce a trezit la Românii de pretutindeni conștiința de putere și libertate politică, de mândrie și încredere în afirmările spirituale. Ea a deslănțuit închegarea rapidă a instituțiilor indispensabile pentru stimularea și organizarea unei creații științifice masive și durabile.

Intr'adevăr, la scurte intervale după Unire, s'au înființat Universitatea din Iași (1860), cea din București (1864), și Academia Română (1866), al căror răsunet s'a resimțit cald și puternic și în Ardeal.

Până la această hotăritoare dată, cărturarii ardeleni, preocupați vremelnice sau stăruitor de știință, au înțeles să fie înainte de toate *dascăli*, cărora destinul le-a dăruit *rolul aproape exclusiv de a întemeia o terminologie științifică românească și de a organiza învățământul științelor exacte*.

Este prea cunoscută activitatea în acest domeniu a lui Gheorghe Lazăr la Sf. Sava. Se vorbește însă prea puțin de munca titanică a dascălilor ardeleni la Iași.

Cîtorii Universității moldovene au fost în bună parte Ardeleni și în special toți profesorii de știință.

Întâiul profesor universitar român de chimie și fizică a fost Ștefan Micle, soțul de mai târziu al Veronicăi, născut la 1820 în Feleacul Clujului. Sărac, lipit pământului, își câștigă învățătura cu enorme greutăți pe la Cluj, Bistrița și Blaj. Studiază și dreptul la Sibiu, iar în 1848 se bate vitejește cu Ungurii la Someșeni. Abia după revoluție reușește să ajungă la Politehnica din Viena.

E profesor din prima zi la Universitatea din Iași și până la moartea sa din 1879.

Întâiul curs universitar de geometrie descriptivă îl inaugură la Iași Ștefan Emilian, născut la Bonțida lângă Cluj în 1819. Și-a făcut studiile tot la Politehnica din Viena și a fost magistrul geometriei descriptive la Universitatea din Iași timp de 32 ani.

Colegul lor mai tânăr, mort însă mult înaintea lor, Ioan Popp, se născuse în 1829 la Brașov¹⁾. Abia termină liceul la 1848 și se avântă în lupta națională. Din această pricină fu nevoit să fugă în Moldova, contractând în drum o boală, care i-a scurtat zilele. A urmat apoi și el Politehnica din Viena, dând examene cu distincție.

La 1860 ține cel dintâi curs de geometrie analitică la Universitatea din Iași.

Deși cel mai tânăr, se pare că a fost cel mai apreciat dintre profesorii ardeleni, căci lui i s'a încredințat organizarea „Facultății de Filosofie”, al cărei întâiu decan a fost. (1860—1863).

Mare păcat că moartea l-a răpit după abia cinci ani de muncă universitară.

Misiunea acestor profesori, tovarăși ai lui Simion Bărnuțiu, a fost una din cele mai grele, mai utile și mai eroice în același timp. Ea le-a cerut jertfa pasiunii de cercetare și întreaga lor tenacitate ardelenescă, fecundată de știința Apusului.

Este un mare noroc, că în arhivele Universității din Iași se păstrează numeroasele cursuri ale tuturor acestor dascăli ardeleni, făcând mărturia profundeii seriozități cu care și-au înțeles menirea²⁾.

* * *

Cu toată munca profesorală, care absorbea pe oamenii de știință ardeleni, ne-a rămas totuși din această epocă impresionanta figură de explorator al lui Constantin Manolesco.

În 1832 acest „băiat valah ardelean”, cum îi spunea un scriitor ungur, se găsea în slujba lui Frivaldszky, vicecustodele Muzeului Național din Pesta. Din însărcinarea și cu cheltuielile acestuia Manolesco, bun cunoscător și preparator al plantelor și animalelor, pleacă

¹⁾ Este fratele pictorului Mișu Popp.

²⁾ Miclea a lăsat: Mecanica agricolă, Astronomie, Zoologie și Botanică, cursuri de Chimie organică și experimentală, Chimie analitică, de Fizică.

După Emilian a rămas un „Curs practic de Perspectivă lineară” și altul de „Geometrie descriptivă”.

Ioan Popp compusese un manuscris de Geometrie analitică și Geodezie. Vezi P. Cazanacli în Rev. șt. V. Adamachi, 1930, și A. Myller, ibid, 1935).

în Peninsula Balcanică, cercetând metodic și stăruitor timp de patru ani încheiați Munții Balcani, Rhodope, Macedonia și Muntele Athos. În coclaurile absolut necercetate de vreun naturalist, Manolesco își pierde pe rând cei doi tovarăși. În 1836 se întoarce singur din lungul și primejdiosul drum cu o recoltă, ce a pus în uimire pe specialiștii străini: 1900 de specii interesante de plante, reprezentate prin vreo 15.000 de exemplare, vreo 2000 de insecte în 18.000 de exemplare, sute de melci și păsări etc.

Rezultatele importante ale acestei recolte au fost publicate de cel ce a plănuț și finanțat din Pesta drumul de cercetare. Dar i s'a permis și lui Manolesco, persoana centrală a acelei lungi și metodice expediții, să publice în colaborare cu tovarășul său berlinez Carol Hinke, primele descoperiri floristice din Balcani, într'o lucrare apărută în 1835 în celebra revistă germană *Flora*.

Manolesco devine astfel *întâiul nostru autor naturalist, care a înfruntat criticismul occidentului și dacă n'ar fi fost oprimat de seculara sărăcie românească și de situația sa de subaltern salariat, cine știe dacă n'ar fi devenit una din cele mai luminoase mândrii ale științei românești*¹⁾.

*
BCU Cluj / Central*University Library Cluj

În epoca ce începe prin revirimentul spiritual general-romănesc, deslănțuit prin Unirea Principatelor, legăturile dintre intelectualii Ardealului și cei grupați în instituțiile științifice ale tinerei României, sunt din ce în ce mai active. Se schimbă gânduri, se împrumută planuri.

În Transilvania se întemeiază la 1861 *Astra*, iar revista ei „*Transilvania*“ devine principala arhivă științifică a Ardelenilor.

Factorii pe care i-am schițat la început au împiedecat secțiile științifice ale *Astrei* să animeze, mai ales să finanțeze opere de cercetare în domeniul științelor exacte, cu toate că rolul lor urma să fie al unei Academii ardelenice. Cu atât mai mult izbutesc însă în misiunea de a lumina conștiința națională, de a populariza știința și de a încuraja disciplinele istorice și lingvistice.

O mare parte din Ardelenii, pregătiți sau pasionați pentru științele exacte, au fost atrași de această misiune, abătându-se dela preocupările tinereței.

Naturalistul Daniil Barceanu d. e., după ce debutează la 1874 cu un memoriu botanic²⁾, mai publică doar manuale de științe na-

¹⁾ Vezi E. Pop, în *Analele Acad. Rom. Memoriile Sect. Științ. T. XVI, Mem. 6.* — 1940.

²⁾ Untersuchungen über die Blütenentwicklung der Onagraceen. Sibiu, 1874.

turale și ajunge în cele din urmă să redacteze „Foaia Ilustrată” și „Foaia Pedagogică” și să guste temnița din Vác ca memorandist.

Ambrosiu Chețianu își trece doctoratul la Universitatea din Cluj în 1891 cu o teză botanică și ocupă postul de asistent oferit de către profesorul Kánitz, un șvab din Lugoj, simpatizant al Românilor. Dar după un an se retrage la Blaj, profesor, director, apoi canonic, publicând manuale școlare și articole de popularizare¹⁾.

Petru Pipoș, întâiul ardelean doctor în matematici, ajuns profesor la Arad, se dedică pentru tot restul vieții științelor pedagogice²⁾.

Naturalistul mai nou, Victor Stanciu, tipărește captivante popularizări, intră în gazetărie, iar în timpul războiului mondial scoate o revistă literară³⁾.

Dar cel mai sbuciumat dintre cărturarii ardeleni, oscilând între științele exacte și cele istorice, între cercetare și răspândirea culturii este profesorul năsăudean Artemiu Publiu Alexi.

Intors din Graz la 1847 cu doctoratul în științe naturale, intră în legătură cu botaniști străini, dar mai ales cu Porcius dela Rodna. Este întâiul botanist, care vizitează nerăbdător Dobrogea românească în 1878, publicând plantele găsite acolo. Construește în Munții Rodnei o casă pentru cercetări botanice și dă la tipar flora Băilor Sângiorz.

Inițiază o grădină botanică și o stațiune meteorologică la Liceul din Năsăud, făcând observații și scriind un compendiu de Meteorologie (1889).

Este unul din cei mai activi conferențieri ai Astrei în domenii foarte diverse. Tot el tipărește însă subțira evenimentelor din România, împreună cu Maxim Pop, voluminoasa operă: *Răzbelul oriental ilustrat* (Graz 1878), apoi disertația *Românii la Plevna și altele*. Își încheie agitata viață la 1896⁴⁾.

Trebue să încreștăm aci și numele lui Romulus Poruțiu, fostul medic al Băilor Buziaș, mort în 1928.

Pasiunea lui pentru științele naturii nu a rămas doar o amintire printre cei ce l-au cunoscut, căci botanistul Borbás publică plante noi sau rare din Flora Bosniei, pe care le colectase de acolo Poruțiu în timpul serviciului militar⁵⁾. Bosnia era pe atunci foarte puțin explorată.

¹⁾ V. Popu-Câmpeanu, în *Bul. Grăd. Bot. Cluj*, 1934.

²⁾ Vezi V. Marian în „Țara nouă” Cluj, 1939, Nr. 29.

³⁾ Vezi E. Pop în „Gând Românesc”, 1939, Nr. 7—9.

⁴⁾ Vezi și E. Precup în „Ardealul”, București 1942 Nr. 3.— Comunicări personale din partea d-lui Al. Buia, care publică în curând un studiu asupra lui Alexi. Cf. și *Enciclopedia lui Diaconovici*.

⁵⁾ Vezi între altele: Borbás Vincze în „Magy. Tudom. Akad. Értesítője” 1882, p. 225 și în „Österreichische Botanische Zeitschrift”, 1883, p. 274.

Din nenorocire nu știm până acum nimic de soarta celorlalte colecții și note ale lui.

O a doua categorie de oameni de știință au evadat din Ardealul mistuitor de energii științifice, în România, ale cărei instituții le-au îngăduit deplina fructificare a dorinței și a aptitudinii lor de cercetare. Opera lor constituie o masivă contribuție la știința românească; ea are însă înainte de toate semnificația unei descătușeri a spiritului cerce-tător autentic ardelenesc.

Între acești descătușați găsim pe Bănățeanul Victor Babeș, una din cele mai de seamă glorii ale spiritualității românești. Lucrările lui epocale privesc înainte de toate medicina, dar ele interesează în largă măsură și biologia pură.¹⁾

Fratele său, Aurel Babeș, chimistul, lucrează tot la București în special asupra apei de băut, asupra unor toxine bacteriene, etc.

Așa sunt fiii cavalerului Pușcariu: Emil, istolog și bacteriolog, fost profesor al Universității din Iași și Ion, inginer de căi ferate, inventator și autor științific.

Zaharia Panțu, autorul „Vocabularului botanic” se născuse la Târgu Mureș (1866), dar și-a făcut universitatea la București, unde a rămas tot restul vieții conservator al herbarului. Explorarea lui floristică cuprinde toată România veche, inclusiv Cadrilaterul.

Valeriu Popovici-Hațzeg, născut la Hațeg, după ce își trece doctoratul la Paris în științele naturale, e numit la 1898 șeful Laboratorului de Geologie din București. El este cercetătorul structurii geologice a Bucegilor.

Gheorghe Maior, cel mai de seamă autor român de manuale de agricultură, e originar din Șercaia jud. Făgăraș (1855).

Istologul Ion Drăgoiu, dela Medicina veterinară din București, trecut în 1924 profesor la Universitatea din Cluj, mort anul trecut, ca prorector el ei, — se născuse în Caransebeș (1878).

Deși nu a publicat memorii științifice, inventatorul Aurel Vlaicu din Binținți, trebuie socotit — și în loc de frunte — printre capetele frământate de probleme științifice, ale căror posibilități de realizare, sugrumate în Ardeal, s'au putut afirma abia în România liberă.

Între posedații pasiunii de cercetare este unul, care s'a refugiat nu în România, ci în Viena studiilor sale, de unde a impresionat întreaga lume a chimiștilor cu geniala și fecunda sa operă: Nicolae Teclu.

¹⁾ Analiza și situarea în istorie a operei lui Babeș a fost făcută de medici, mai ales de V. Bologa. De aceea ne mulțumim aci doar cu mențiunea ei.

E originar din Brașov, care i-a rămas drag toată viața. Terminându-și studiile, a încercat zadarnic să se stabilească în România. A fost primit însă cu brațele deschise de cercurile științifice din Viena, unde ajunge profesor de chimie la Academia de Comerț, iar din 1888 chimist al Imprimeriei Imperiale.

Geniul inventator al lui Teclu este exteriorizat în nenumărate instrumente și metode de lucru, generalizate azi în laboratoarele lumii și la demonstrațiile didactice.

Cine nu a auzit de „becul Teclu“, care produce o temperatură mult mai înaltă decât „becul Bunsen“? — Într-o vreme Teclu uimise Europa cu succesele sale de a reconstitui scrisul de pe hârtiile carbonizate.

Dar Teclu, pe lângă invențiile sale prea numeroase de instrumente și metode de cercetare, întreprinsese cu egală virtuozitate numeroase studii teoretice, deschizătoare de drum, cum ar fi acela asupra hârtiei, asupra flăcării, etc., etc.¹⁾

Teclu a fost una din cele mai superbe întru chipări ale spiritului iscoditor românesc.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Între atâția convertiți și refugiați, botanistul Florian Porcius reprezintă într-o adevărată aureolă, pe cercetătorii-eroi rămași pe loc. El a luat în piept valurile istoriei, rămânând neclintit în Ardeal și neodihnit în explorarea floristică, o viață întreagă. Cuvânt greu, pentru că moșul Porcius a trăit 90 de ani.

Fenomen cu atât mai impresionant, cu cât își făcuse studiile și își începuse opera de explorare în vremuri aride, mult înainte de renașterea științifică de prin 1860; pe de altă parte, în ciuda greutăților necurmate, și-a realizat opera într'un fel occidental, cu totul pilduitor.

El și-a concentrat atenția mai ales asupra Munților Rodnei, a căror floră este, grație lui, cea mai bine studiată din toată țara.

Fără să fie un om bogat, casa lui din Rodna Veche era un centru botanic cunoscut în tot Sud-Estul Europei. De aci a animat, a sfătuit și ajutat cu precisele sale cunoștințe pe toți botaniștii Ardealului, cum erau Alexi, Prodan, Czetz, Römer, Csató. Avea schimb de vederi cu Janka și Schur, cu Fătu din Iași, cu Brândză și Grecescu din București.

Ca Nestorul botaniștilor noștri din veacul al XIX-lea și ca membru al Academiei Române, a avut un rol de arbitru în crearea termino-

¹⁾ Vezi și V. Marian în „Țara nouă“, 1939, Nr. 29.

logiei fitografice și în afirmarea unei concepții sănătoase despre specia vegetală la noi.¹⁾

Opera științifică a lui Porcius este impresionantă din punct de vedere obiectiv. Ea are însă pentru noi sensul unui monument grandios, clădit cu intransigență imperturbabilă în ciuda tuturor furtunilor, care au spulberat atâtea planuri și atâtea năzuinți științifice la Românii din interiorul arcului carpatic.

În deceniul dinainte de unire, oamenii de știință ardeleni, rămași pe loc, pe linia cercetărilor originale erau puțini, împrăștiați și la începutul carierei lor.

Așa este Someșanul Iuliu Prodan, autor de observații și sinteze floristice-sistematice asupra Dobrogei, Bosniei și asupra unora din munții noștri, aruncat de soartă la Zombor, unde ajunsese profesor.

Așa este Alexandru Borza, profesor la Blaj, care se ocupă în studii aprofundate de unele genuri sau specii vegetale (*Cerastium*, *Fritillaria*, *Saponaria bellidifolia*), popularizând în același timp prin diverse reviste.

Așa este fizicianul Augustin Maior, inventator și cercetător al telegrafiei și telefoniei multiple, al transmisiunii energiei electrice cu curenți de înaltă frecvență, etc.

În România nouă ce se zămislea atunci, ei urmau să fie chemați la posturi de conducere.

* * *

Trecutul științelor exacte la Ardelenii dinainte de Unire este un proces sufletească deosebit de semnificativ. Acest trecut este în realitate destinul frânt, dar cu impresionante izbucniri de avânt al spiritului cercetător românesc, care se trezia sub impulsul Occidentului și care se strivea, mai adesea, sub povara vremii.

Criza aparentă a unei producții științifice locale nu este — după cum am văzut — rezultatul firesc al unor lipsuri congenitale din sufletul ardelenesc. Opera acelor oameni de știință din Ardeal, care și-au căutat realizarea în România veche sau în Apus, este o întâie și sdrobitoare dovadă.

Lupta sufletească aprigă a celor rămași acasă, terminată fie prin înnăbușirea sau convertirea pasiunii de cercetare, fie mai rar printr-o victorie chinuită a ei, constituie pe de altă parte un titlu de onoare a acelor generații.

* * *

¹⁾ Vezi și I. Prodan în Rev. St. V. Adamachi, 1923, Nr. 2.

După Unirea cea Mare, drumul Ardelenilor în știință s'a deschis larg, fără conflicte dramatice de conștiință, fără piedeci naturale și morale oprimante. Un nou eveniment istoric epocal pune la aptitudine de cercetare a Ardelenilor în fața unui demonstrativ examen.

Nu ne îngăduie cadrul acestei comunicări să vorbim în parte de Ardeleni, care au cultivat știința exactă după Unire, urmărindu-i în expansiunea lor firească și activă la instituțiile științifice din toată țara, dar mai ales la cele din Ardeal, dintre care locul central îl ocupă Universitatea Clujului.

Activitatea lor, atât de aproape de noi, a fost recapitulată în câteva lucrări sintetice, cunoscute, care stau la îndemâna oricui¹⁾.

Ne vom mulțumi aci cu câteva constatări generale.

Urmărind munca în aceste instituții și cascada publicațiilor științifice ardelenice, se constată întâiu *o creștere prodigioasă în volum* absolut disproporționat cu numărul lucrărilor dinainte de Unire.

Calitativ această producție științifică s'a ridicat subit la *un nivel și un obiectivism occidental*, iar instituțiile noastre cu colaboratorii lor au stabilit în foarte scurt timp raporturile științifice internaționale.

Această activitate și în special aceea a Universității din Cluj dovedește de astădată definitiv, că relativa carență a cercetării în Ardealul de odinioară, se datorește *unor stări sufletești și politice ale colectivității românești, care au barat potențele de lucru*. Odată spulberate aceste stări, izvoarele au năpădit bogate și sunătoare și în acest sector, copleșind, în volum și în calitate, producția de peste patru decenii a Universității clujene până la 1919.

¹⁾ Vezi între altele :

1. Anuarul Univ. Reg. Ferdinand I. Cluj. Seria 1919—1940.
2. Crăciun I.: „Activitatea științifică la Univ. Reg. Ferdinand I. Cluj în primul deceniu. 1920—1930”. Cluj, 1936.
3. E. Pop: „Evoluția științelor biologice în Ardeal dela Unire până azi”. — „Gând Românesc” Cluj, 1939, Nr. 7—9.
4. I. Tănăsescu: „Telurile și înfăptuirile secțiilor de matematică și fizico-chimie ale Univ. Reg. Ferdinand I. dela Unire și până în prezent”. Ibidem.
5. O. Boitoș: „Progresul cultural al Transilvaniei după Unire”. Sibiu. 1942,

Vezi apoi periodicele: Buletinul Grăd. Bot. și al Muz. Bot. Cluj. — Contribuțiuni Botanice, Cluj. — Revista Muzeului Geologic-Mineralogic, Cluj. — Lucrările Institutului de Speologie, Cluj. — Buletinul Societății de Științe din Cluj. — Mathematica, Cluj. — Publicațiile Laboratorului de Chimie anorganică și analitică, Cluj. — Publications de l'Inst. Chimique de l'Univ. de Cluj. — Bul. Academiei de Înalte Studii Agron. Cluj (și „Memoriile”). — Bulletin Scientifique de l'École Polytechnique de Timișoara, etc.

Actul Unirii a însemnat deci o descătuşare generală, urmată de o luxuriantă fructificare a spiritului cercetător ardelenesc.

* * *

De încheiere să ne întrebăm dacă aceste realizări ştiinţifice ardelenţeşti de după Unire poartă *ureo pecetie particulară* în complexul realizărilor româneşti de pretutindeni.

Deşi avem de cercetat doar două scurte decenii, avem impresia că se lămuresc totuşi câteva semne distinctive.

Întâiu se pare, că în activitatea ştiinţifică ardelenescă se remarcă o atenţie specială pentru *munca organizatorie*, atât în cercetarea personală şi colectivă, cât şi în învăţământ sau în stabilirea raporturilor cu străinătatea. — Să fie oare efectul acelor calităţi sufleteşti ale Ardealului, care s'au accentuat şi călit în timpul secularei sale acţiuni de rezistenţă şi afirmare naţională?

În rândul al doilea constatăm, că în nicio altă parte a ţării nu s'a cultivat, în proporţie, atât de intensiv *istoria ştiinţelor şi popularizarea lor*. Să fie oare şoapta unei tradiţii, care a străbătut peste preocupările de laborator din vremea când un comandament naţional transforma pe oamenii ştiinţei exacte în istorici şi popularizatori?

Şi în sfârşit, ne pare, că în nicio altă provincie nu s'au concentrat cercetările, relativ atât de mult, *asupra pământului ţării şi în special asupra celui ardelean*. — Să fie oare porunca gliei strămoşeşti, de care Ardeleanul se alipeşte mai pasionat, de cât alţii?

EMIL POP

ROMÂNII DIN RĂSĂRIT

În înaintarea lor dincolo de Nistru, armatele române au întâlnit numeroase aşezări moldoveneşti, care de multă vreme îşi aşteptau clipa elberării lor de sub tiranica stăpânire sovietică. Am putut constata astfel că spaţiul etnic al Românilor în părţile răsăritene depăşeşte cu mult apa Nistrului. Este drept că noi ne-am preocupat foarte puţin de aceşti Moldoveni, care n'au trăit sub soarele libertăţii; aceasta din cauza împrejurărilor politice, care nu ne îngăduie nici măcar să ne numărăm fraţii câţi erau sub stăpâniri străine. Dar dela începutul actualului războiu, în deosebi, cercurile politice şi ştiinţifice atât dela noi cât şi din străinătate au început să se preocupe de aproape de soarta şi trecutul acestor Români. Numeroase articole şi studii au apărut în reviste şi în presa zilnică, datorită cercetării izvoarelor istorice cât şi constatărilor făcute chiar pe teren.

Este drept că toată educaţia noastră a fost făcută în sensul că hotarul răsăritean al Moldovei s'ar opri la Nistru, întru cât numai până la această apă s'ar fi întins stăpânirea Dacilor şi mai apoi a Romanilor; iar mai târziu cetăţile de pe întinsul Nistrului ar fi limitat spre răsărit şi teritoriul Voevozilor Moldovei. Şi aici ar fi fost zăgazul de apărare a creştinătăţii împotriva valului de barbarie, care, din Rusia, a primejduit secole de-a-rândul continentul nostru. Noi am fost cuminţi, prea cuminţi, în vreme ce vecinii noştri au manifestat în mod permanent o agresivitate nejustificată, pretinzând mereu pământ şi suflet românesc.

Românii cari ating Bugul se găsesc, în aceste părţi, de totdeauna; aici s'au născut, din simbioza traco-romană, cei mai mulţi dintre dânsii, şi aici au rămas, biruind toată vrăjmăşia vremurilor. Cei de dincolo de Bug, însă, au fost colonizaţi în vremuri mai târzii, în timpul stăpânirii turco-tătare şi apoi a celei ruseşti. Aceşti Români, care se găsesc populând sate numeroase, au fost semnaţi încă de Dimitrie

Cantemir, învățatul domn moldovean, care i-a cunoscut, de sigur, și în drumul lui de refugiu în Rusia lui Petru cel Mare. În 1848 scriitorul Cezar Boliac adresa o chemare tuturor Românilor, spunându-le :

*Să ne facem fără tare,
Tisa, Istrul, pân' la Mare,
Dela Mare 'n sus pe Bug.*

Iar prin 1880, ieșanul Teodor T. Burada, așa de îndrăgostit de Românii de peste hotare, a călătorit prin satele transnistriene, a cercetat graiul, obiceiurile, gospodăria și tot ce interesează viața materială și spirituală a acestor Moldoveni, dându-ne prețioase amănunte despre numeroasele lor așezări, în studiile publicate de dânsul.

Marele nostru cărturar, profesorul N. Iorga a publicat un mic studiu cu privire la Românii din răsărit, amplificat apoi, într'o lucrare mai mare, de profesorul Ion Nistor. Cel mai preocupat de soarta Românilor de sub stăpânirea Rusiei a fost, însă, N. P. Smochină, el însuși transnistrian, care în mod permanent a stăruit să rețină atenția cercurilor politice și intelectuale române și străine asupra soartei vitrege a Românilor transnistrieni, tiranizați și uciși mișelește de stăpânirea sovietică.

Românii s'au întins la răsărit de Carpați până spre Bug încă din cele mai vechi timpuri. Învățații români, cum au fost V. Pârvan și N. Iorga, precum și numeroși istorici ruși ca M. Karamzin, A. Petrușevici, N. Kostomarov, Paul Miliukov și alții, folosind izvoarele din antichitate, au putut constata că cei mai vechi locuitori ai ținutului dintre Carpați și Bug și în unele părți chiar dincolo de această apă, au fost Geto-Dacii. Nistrul se înfățișa, în acele îndepărtate vremuri, ca o apă în spațiul Geto-Tracilor, așa cum, mai târziu, totdeauna a fost „un fluviu moldovenesc”. În această parte Dacia a fost, încă din acea vreme, ca și mai târziu, hotarul Europei civilizate față de barbaria asiatică.

În vremea năvălirilor, un popor de agricultori și de păstori le era necesar și barbarilor ca să le procure hrana de care aveau trebuință. Cruțați dar de popoarele care au trecut pe aici, Moldovenii apar ca băștinași de totdeauna în spațiul dintre Carpați și Bug și ei sunt, astfel, încă din cele mai vechi timpuri, în directă continuitate teritorială, cu toții purtând până azi numele de Moldoveni, întâlnit și în istoriografia rusă și recunoscut atât de regimul țarist cât și de cârmuirea Sovietelor, care a organizat în 1924 republica autonomă moldovenească. Ce erau Cnezii bolohoveni organizați prin sec. al XII-lea pe cursul superior al Nistrului și în Podolia, depășind chiar Bugul, se ntreabă cercetătorul rus Petrușevici împreună cu numeroși învățați

români și străini. Răspunsul lor e categoric că erau Români, organizați într'un fel de republică federativă cu cnezii lor și care s'au luptat chiar cu Slavii pe care i-au gonit de prin părțile nordice ale Nistrului. În numeroase documente contimporane se vorbește despre acești Români, care, mulți, erau refugiați din Transilvania, mai ales în urma asupririlor maghiaro-catolice. Iar mai spre Sud, Moldovenii au fost aceia, care au întemeiat sate și au înlesnit organizarea vieții orășanești în stepa ucrainiană, în vreme ce Domnii Moldovei, stăpâni pe ambele maluri ale Nistrului, pe toate podurile și vadurile de trecere peste această apă, având și moșii întinse în Transnistria, au întreținut active legături comerciale cu Tătarii și Cazacii din Crimeia și părțile Niprului. De Ucraineni și Ruși nu se pomenește prin aceste regiuni; ei au apărut cu mult mai târziu, după ce stăpânirea țaristă reușește să se întindă, în 1774, fără nici un drept, până la Bug, în 1792 până la Nistru și apoi în 1812 chiar până la Prut. În schimb nume de Români și de localități românești sunt citate încă de prin sec. al XIV-lea în Transnistria și chiar în Crimeia, înafară de precizările cu privire la existența Românilor mai ales în spațiul dela Nord-Estul Moldovei, pe care le găsim în scriitorii bizantini și în vechile anale rusești. Aria de răspândire și organizare a statelor rusești a fost pe axa Novgorod—Kiev, pe drumul dela Marea Baltică la Marea Neagră, din Scandinavia spre Bizanț, pe care se găsesc și cele mai importante și numeroase orașe rusești, în vreme ce pe cursul Bugului, al Nistrului sau Prutului nu se găsește pomenit, în spațiul românesc, nici un centru slav. Sub orice stăpâniri au fost în Transnistria, Românii și-au continuat viața lor păstorească și agricolă, fiind des pomeniți în acte domnești și remarcați de călătorii care au trecut prin aceste părți. Ei aveau păduri și poiene, în care se adăposteau, precum și văi și coaste întinse pentru plugărie, ca și ceilalți Moldoveni din spațiul carpato-nistriean. Satele moldovenești ocupă cele mai productive regiuni cu pășuni bogate, ceea ce constituie încă o dovadă că ei s'au găsit cei din urmă prin aceste locuri. Pe cumpăna apelor dintre Nistru și Bug este pomenit din vremuri vechi „sleahul valahic”, care venea din Polonia și mergea spre Caffa, în Crimeia. Iar întinsele pășuni din Transnistria și de mai departe chiar, îmbiau încă de atunci pe ciobanii moldoveni ca să-și mâne turmele lor de pășunat dincolo de Nistru, ceea ce au și făcut.

Domnii Moldovei, îndată chiar după întemeierea acestei țări, stăpâneau vadurile Nistrului cu vămile dela Tighina și Cetatea-Albă și-și avea posturi de pază pe ambele maluri ale acestei ape, ca să asigure circulația negustorilor și desfacerea mărfurilor în iarmaroace. Aceasta intru cât după retragerea Tătarilor, Transnistria rămăsese un ținut al

nimănui, cutureerat doar de bande prădalnice. Nici vorbă de prezența măcar a vreunei așezări rusești sau ucrainene prin aceste ținuturi, care nu aparțineau nici unei stăpâniri politice. În schimb mulți Moldoveni, amestecați în luptele lăuntrice, erau nevoiți să ia calea pribegiei și se așezară, ca plugari, podgoreni ori păstori, dincolo de Nistru și chiar mai departe. Penetrația lor tindea să facă din Marea Neagră un adevărat lac moldovenesc, așa cum a fost chiar, un scurt timp, pe vremea lui Ștefan cel Mare, unii domni purtând titlul de „stăpâni ai Mării Negre”.

Românii, dar, nu găsesc nicio piedecă în răspândirea lor în părțile nordice ale Moldovei, unde erau atrași chiar de Poloni, și dincolo de Nistru, așezați în sate care se conduceau după „dreptul moldovenesc”. În 1502 Ștefan cel Mare scria regelui Poloniei, prin solul ce-i fusese trimis, că Pocuția „aparține Moldovei din cele mai vechi timpuri” — est mea terra ex antiquis temporibus — și înșiși Polonii constată într’un document din 1502 că ținuturile din *Podolia* încep să se supună de bună voie Voevodului Moldovei.

Românii au trecut, în spre Răsărit, chiar și Bugul și ei înfățișau în această parte a Europei o realitate etnică, stând de strajă în apărarea Răsăritului continentului nostru. Voevozii noștri nu puteau uita că dincolo de Nistru trăiau acești Români, pe care era normal să-i readucă sub stăpânirea lor ; administrația Transnistriei o făceau ei prin pârçalabi cu reședința la Dubăsari, Movilău și Balta, și zapcii ; iar târgurile se înființează, în aceste părți, de către domni și boeri moldoveni, al căror nume îl poartă. Miron Costin precizează în „Cartea pentru descălecatul Țării Moldovei” că hotarele Daciei, după o seamă de istorici străini, cuprind și Podolia și Câmpul peste Nistru până în apa Bugului.

Numeroși Români au făcut parte din organizațiile cazăcești și au fost conducătorii Cazacilor, tocmai în regiunea Niprului. Dela Ursul, Țăranul, Moldoveanul, Munteanul, la Ion Potcoavă și Grigore Lobodă în sec. al XVI-lea, la Martin Pușcariu, Pavel Apostol sau Dumitrașcu Raice în vremea lui Bogdan Hmielnicki, la Gh. Duca-Vodă, domn al Moldovei și hatman al Ucrainei și la toți luptătorii români ai lui Petru cel Mare, începând cu Colonelul Apostol Chigheci și terminând cu hatmanul Dănilă Apostol. Atâția Moldoveni răsvrățiți, ca cei ai lui Mihalcea Hâncu, Durac și Hăbășescul din ținuturile Lăpușnei și Orheiului, care-și găsiră refugiu peste Nistru, îngroșară rândurile Românilor în aceste ținuturi. Moșii întinse aparțineau domnilor și boerilor moldoveni, cari zidesc chiar și biserici în Transnistria.

În sec. XVIII în deosebi, armatele și consulii ruși au atras pe Români în părțile transnistriene, în *Moldova Nouă*, ca să populeze ținuturile pustii ocupate de Ruși. La plecarea generalului Münich din

Moldova, în 1739, „au fost duși în Rusia peste o sută de mii de supuși turci”, scrie un ofițer german în memoriile lui. Aceștia erau de sigur Moldoveni. Era o adevărată pustiire a Moldovei, iar „oarda moschicească lua cu sila femei, fete și locuitori cu tot avutul lor”, scrie cronicarul Ion Neculce. Și mereu moldoveni au fost atrași de Ruși după ce ajung la Bug și apoi la Nistru, în ținuturile ocupate de ei, spre a le popula.

Dar până la 1792 Nistrul era moldovenesc, cu stăpânire domnească pe ambele lui maluri, înafară doar de Podolia, care în 1793 trece în stăpânirea Rusiei. În Speia, Dubăsari, Crâuleni, Jora, Rezina, Băteni erau ostași de hotar ai Domnului Moldovei. Iar în harta lui Rigas din 1797 nu găsim însemnate sate ruso-ucrainene, căci acestea sunt de dată mai recentă în Transnistria. Ecaterina II atrase în 1792, după ce cucerise Transnistria, numeroși boieri moldoveni, dăruindu-le „pământ și moșii” spre a atrage și alți coloniști români, împreună cu acești boieri.

Românii depășesc deci în răsărit Nistrul, ajungând în așezări masive până la Bug și în sate răzlețe trecând și această apă, spre Nipru, și chiar în Crimeia și Caucaz. Mulți dintre acești Moldoveni păstrează în cântecele lor populare amintirea locurilor natale din care s'au desprins :

*Bate vântul vălurele
Pe deasupra casei mele
Și-mi aduce dor și jele
Dela locurile mele.
Bate vântul depe munți
Și-mi dă dor dela părinți,
Bate vântul dintre brazi
Și-mi aduce dor de frați.*

Stăpânirea sovietică a ucis sau deportat numeroși Moldoveni din Transnistria, care nu s'au putut acomoda cu comunismul anarhic și distrugător. Astăzi ne găsim pentru prima oară în existența noastră ca popor în luptă cu Rușii, într'o luptă care se dă, de data aceasta, între două lumi, între barbarie și civilizație. Prin sacrificiile mari ce facem și prin sângele vărsat din belșug trebuie să folosim împrejurările de astăzi ca să golim țara mai ales de Ucraineni și să integrăm pe „toți Românii în patria română”, atât în Apus, unde suntem așteptați cu vie nerăbdare, cât și în Răsăritul desrobit prin vitejia armatei române.

PROBLEMA EXISTENȚEI PRAVILEI LUI ALEXANDRU CEL BUN

Problema existenței Pravilei lui Alexandru cel Bun a fost foarte mult discutată în trecut și am putea spune că nici astăzi nu este definitiv rezolvată.

Fostul profesor Ștefan Longinescu a afirmat categoric în anul 1908 existența Pravilei lui Alexandru cel Bun. Firește dacă ar fi așa, atunci aspectul istoriei dreptului românesc ar fi cu totul altul. Ar trebui să zicem că codificările au început în secolul al XV-lea, adică înainte de introducerea chiar a nomocanoanelor.

Longinescu își afirmă teoria bazându-se pe două izvoare și anume : a) pe însăși structura Pravilei lui Vasile Lupu, b) pe „Descriptio Moldaviae” a lui Dimitrie Cantemir.

Deschizând Pravila lui Vasile Lupu, Longinescu a fost impresionat de un fapt material în factura ei. El susține că în „Cartea de Învățătură”, trebuie să se găsească intrupată și Legea lui Alexandru cel Bun. „Părerea aceasta a noastră era întărită de împrejurarea” — zice Longinescu ¹⁾ — „că în acea carte trebuie să deosebim două părți”.

Din studierea Pravilei lui Vasile Lupu, Longinescu constată următoarele :

a) „Cartea de Învățătură este împărțită în mai multe capitole. „Dar 16 din acestea sunt numite „pricini”, iar 78 sunt numite „glave”. „Dacă această carte ar fi fost o singură lege, nu se putea pricepe, de „ce s'a dat nume deosebite capitolelor ei ;

b) „În Cartea de Învățătură paragrafele nu sunt numerotate la „fel. În cele 16 capitole dela început numărătoarea paragrafelor se face „în șir dela 1 și până la 252 ; iar de aci înainte în fiecare capitol nu-

¹⁾ St. Longinescu : „Legi vechi românești și izvoarele lor”, vol. 1, Buc. 1912. Introducere.

„mărarea începe întotdeauna din nou dela numărul 1 și merge în șir „numai până la sfârșitul capitolului. O astfel de numărare a paragrafelor nu poate fi firească, decât dacă avem de aface cu două legi contopite într'una;

c) „In tabla de materii a Cărții de Invățătură trimerile pentru „cele 252 de paragrafe dintâi se fac arătându-se numărul paragrafului „și foaia; iar pentru paragrafele următoare arătându-se numai capitolul „și foaia. Astfel de trimeri n'ar fi fost îndreptățite, dacă am fi avut „de a face cu o singură lege;

d) „Această tablă de materii are două titluri. Unul la început „pentru paragrafele 1—252, și altul pentru rândueile următoare. Cel „dintâi titlu glăsuște: „Pravile împărătești, alese din Svitocul împăratului Iustinian pentru multe fialuri de giudeațe”, iar cel de al doilea: „alt fial de pravile împărătești pentru toate fialurile de giudeațe”. Deci „și tabla de materii a Cărții de Invățătură a ieșit din contopirea a două „table de materii, privitoare la două legi deosebite”;¹⁾

În afară de aceste constatări principale, Longinescu se mai sprijină în afirmațiile sale și pe faptul că la sfârșitul paragrafului 252 erau desenați cu cerneală roșie niște ingeri. Totodată se mai găseau și niște inițiale.

Nu e admisibil însă ca o operă unitară să aibă asemenea aspect. Se vedea deci că era vorba și de ceva adăugat. Longinescu a crezut că mai descoperă pe deasupra și niște nepotriviri între primele 252 de paragrafe și cele următoare. De exemplu în paragraful 51 al părții I-a se fixează majoratul penal la 16 ani, iar în paragraful 53 al părții II-a se fixează la 7 ani.

În definitiv contrazicerile sunt, ca și repetările, puține pentru un legiutor, care scrie în secolul al XVIII-lea. Ele se află de altfel și la toți legiutorii bizantini²⁾.

Altă curiozitate: în partea I-a când e vorba de amendă, ea e dată în lire de argint sau aspri. În partea II-a pentru același lucru se vorbește de galbeni, taleri. Astăzi este stabilit că monetele din prima parte sunt mai vechi decât celelalte. Dacă aceste monete vechi nu mai erau în uz, cum de le-a lăsat Vasile Lupu?

Această constatare ne duce la ideea unui „ce” străin, adăugat în Pravila lui Vasile Lupu. Aceste argumente, care rezultă din tehnica Pravilei, l-au pus pe Longinescu în legătură cu un argument de ordine istorică, adică cu însuși izvorul, prin care se afirmase existența Pravilei lui Alexandru cel Bun. E relatarea lui Dimitrie Cantemir în „Descriptio

¹⁾ St. Longinescu, „Istoria Dreptului Românesc”, p. 343—346.

²⁾ C. A. Spulber, „Note la Cursul de Istoria Dreptului”, Cernăuți, 1937, p. 173.

Moldaviae", partea II-a capitolul XI, căreia Longinescu i-a dat o interpretare foarte convingătoare, care ar convinge pe oricine că Pravila lui Alexandru cel Bun e prima parte din Pravila lui Vasile Lupu.

Iată ce spune Dimitrie Cantemir: "...„Alexander primus Moldaviae Despota, Quem insignes propter virtutes Bonum nostri dixerunt, cum regium diadema a Constantinopolitano imperatore acciperet, leges quoque Graecorum, quae in basilicon libris comprehendebantur, suscepit, e vastis illis voluminibus excerptum id, quod nunc Moldavia utitur, ius proposuit".¹⁾

Longinescu vrea să spună că Alexandru cel Bun a primit și Bazilicalele și a scos din ele dreptul care se aplică acum în Moldova.

El afirmă că: „Dimitrie Cantemir, ca toți domnitorii Românilor, „era cel mai înalt judecător al țării. Din pricina aceasta el avea cel „mai bun prilej, ca să cunoască prin sine însuși cel puțin legile, după „care judeca pricinile și prigonirile dintre supușii săi. De aceea știrile „date de el în privința legilor, care cârmuiau Moldova pe vremea sa, „trebuie să fie vrednice de cea mai deplină crezare.”²⁾ E adevărat că Dimitrie Cantemir e Domn și judecător, dar nu e mai puțin adevărat că el a domnit de două ori, prima oară dela 29 Martie 1693 până la 18 Aprilie 1693, deci aproape o lună, și a doua oară un an (1710—1711). E foarte posibil că nici nu a judecat, sau nu a avut ocazie să se intereseze bine de cod, sau poate că în intervalul acesta scurt a judecat în speță după obiceiul pământului. Așa dar calitatea lui de judecător nu e un argument peremptoriu.

Cantemir vorbește de „Bazilicale". Acum se naște întrebarea, ce fel de Basilicale putea să aibă Alexandru cel Bun în secolul al XV-lea? Basilicalele nu se mai întrebuintau, încă din veacul al XIII-lea, nici chiar la Bizanț. La Alexandria, unde era o Patriarhie sub stăpânirea directă a Bizanțului, încă din secolul al XII-lea se declara lui Balsamon că nu are Basilicale însuși Patriarhul, care și ca judecător trebuia să aibă codificarea legilor în vigoare.³⁾ Cu toate aceste greutăți, nu e imposibil ca Basilicalele să fi ajuns și în Moldova, în acest caz e sigur că primul care le-ar fi posedat ar fi fost Alexandru cel Bun. Cert este că Ioan Paleologul a trecut în Moldova și a acordat lui Alexandru cel Bun titlul de „Despota". El revenea din Viena și era sub panica

¹⁾ C. A. Spulber, „Latina Juridică Clasică și Mediavală, texte alese". Cernăuți 1930, p. 157.

²⁾ St. Longinescu, „Istoria Dreptului Românesc, partea I-a, izvoarele". Buc., 1908, p. 12 și următoarele, și „Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinacius, romanistul Italian", Buc. 1909, p. 3.

³⁾ C. C. Giurescu, „Istoria Românilor", vol. II, Buc., 1937, p. 490.

năvălirii Turcilor. Bulgaria și Serbia erau deja sub jugul Turcilor. Ioan Paleologul voia să atragă Țările române într'o coaliție contra Turcilor. Se vorbește că Alexandru cel Bun ar fi căpătat daruri, printre care și o icoană, însă nicăieri nu se pomenește de donația Basilicalelor. Deși donația a putut fi posibilă, ceea ce e însă greu de admis e, că în adevăr Alexandru cel Bun să fi putut face el din massa Basilicalelor un rezumat care să servească Moldovei ca drept. Ar fi o singură posibilitate. Grigore Țamblac să fi adus Basilicalele în Moldova dela Conciliul din Florența, unde, în calitate de reprezentant al Moldovei, s'a întâlnit cu Patriarhul din Bizanț și cu Ioan Paleologul, „... la care „săbor însuși patriarhul din Țarigrad și cu împăratul Ioan Paleolog „și cu mulți mitropoliți și episcopi au fost. Dela țara noastră încă au „fost trimes Gligorie Țamblac.”¹⁾ Să fi fost oare Pravila lui Alexandru cel Bun opera faimosului Grigorie Țamblac, Mitropolit al Kievului, Mitropolit al Moldovei și în urmă egumen la Mănăstirea Neamțu, e foarte greu de presupus. Ar fi fost imposibil ca aceasta codificare să nu fie amintită de vreun document, sau de vreun cronicar.

S'a susținut că exista chiar o facultate juridică la Suceava. Alexandru Hăjdău într'un discurs ținut la Hotin în anul 1835 cu ocazia împărțirii premiilor zice : „Domnitorul Moldovei primind diadema de „rege dela Ioan Andronic Paleologul, (?) a întemeiat la Suceava o școală „înaltă juridică, după modelul celei din Țarigrad, în care învățătorii din „Țarigrad învățau Basilicalele.” Informația ar fi excelentă, dar din păcate Hăjdău nu indică sursa din care o ia.²⁾

Poate acest discurs să fi fost numai un mijloc de propagandă și de afirmare națională a Românilor din Basarabia, căzută sub jugul Rusiei.

S'a obiectat cu drept cuvânt: cum se învățau Basilicalele ? În grecește ? N'ar fi fost studenți. În slavonește ? De unde să știe profesorii din Bizanț limba slavonă ? Și apoi, constată foarte just profesorul C. A. Spulber, studiul acesta la o facultate pare neverosimil pentru acel timp și pentru nivelul cultural de atunci. Mai ales dacă admitem spusele exagerate ale scriitorului rus Leo Kasso care precizează că : „Basilicalele, lucrare uriașe a lui Leon filosoful, de care în „veacul al XV-lea nu se puteau folosi nici Bizantinii, n'au putut fi de „folos în aproape sălbatica pe atunci Moldova.”³⁾

1) G. Ureche, „Letopisețul Țării Moldovei”. „Săborul ce s'au adunat la Florentina unde mai apoi nimica bun nu s'au ales. Văleatul 6940 (1432)”. Ed. C. C. Giurescu, Craiova, 1934, p. 15.

2) C. A. Spulber: „Note la Cursul de Istorie a Dreptului”, Cernăuți, 1937, p. 175.

3) Leo Kasso : „Dreptul Bizantin în Basarabia”, citat după St Lônginescu, „Istoria Dreptului Românesc”, p. 18.

Și totuși nu ar fi imposibil acest lucru, bazându-ne pe afirmațiile lui Eugenius Barwinski, care în prefața cronicei „Mironis Costini”¹⁾ dă un număr de 21 studenți români cari au studiat la Universitatea din Cracovia în anii 1405—1503. Aceasta afirmație a lui Barwinski este scoasă din „Album studiosorum Universitatis Cracoviensis” pe anii 1405—1503.

Nicolae Drăgan²⁾ dă o listă de studenți moldoveni, munteni și chiar macedoneni, cari au studiat la Universitatea din Viena începând cu anul 1389. Această listă e următoarea: Ladislaus Blasij de Muldavia, în anul 1441; Laurencius de Moldavia, în anul 1448; Jacobus Schultetus de Gzurcha (Giurgiu), în anul 1448; Andreas de Macedonia, în anul 1389; Ladislaus de Macedonia, între anii 1416—18.

„Dacă cele dintâi trei nume” — zice Drăgan — „ne fac să ne gândim la străini, Macedonenii ar putea fi Români.”

Incepusem să ne ocupăm de chestiunea, dacă o anume *Pravilă* a lui Alexandru cel Bun există sau nu? Privisem chestiunea mai mult din punct de vedere extern, adică plecând dela personalitatea lui Dimitrie Cantemir, care stă la baza teoriei lui Longinescu și împrejurările în cari le formulează. Chestiunea pare a fi însă privită și din punct de vedere intern, ca o critică a celor spuse de Dimitrie Cantemir în „*Descriptio Moldaviae*”, partea II-a, capitolul XI. Așa dar — zice Cantemir — Alexandru cel Bun „*Leges graecorum, quae ton basilicon libris comprehendebantur suscepit...*” Ar fi adică o prescurtare din Basilicale. Dar trebuie să știm că Basilicalele, legi împărătești, însemnează sau, în sens larg, tot dreptul bizantin, sau, în sens restrâns, Basilicalele lui Leon Filosoful; e sigur că Dimitrie Cantemir face aluzie la Basilicalele lui Leon Filosoful, căci zice expres „*ton basilicon libris.*”³⁾

Cine ar examina prima ediție din „*Descriptio Moldaviae*” tipărită la Mănăstirea Neamțu în 1812 sau chiar a doua ediție — Boldur Lățăscu — ar vedea că în loc de „legi scoase din ton Basilicon” se zice „legi scoase din cărțile lui Balsamon”. Ce l-a determinat pe călugărul Gherontie dela Mănăstirea Neamțu, traducătorul din 1812, să înlocuiască Basilicalele cu Balsamon, e foarte greu de spus. Gherontie precizează că așa e în ediția germană „*Beschreibung der Moldau*”. Dar un control chiar în ediția germană ne arată că de fapt și acolo e „ton

¹⁾ Mironis Costini: „*Chronicon Terrae Moldaviae Ab Aarone principe*”, ediția Eugenius Barwinski, București, 1912, în prefață pag. VII.

²⁾ Nicolae Drăgan, „Cei dintâi studenți români ardeleni la universitățile apusene”, în „*Anuarul Institutului de Istorie Națională*”, volumul IV (1926—1927), București, 1929, p. 419.

³⁾ C. A. Spulber „*Note la cursul de Istoria Dreptului*”. Cernăuți, 1937, p. 176.

Basilicon libris". Probabil deci că Balsamon ca personaj bisericesc era mai cunoscut și de aci s'a ivit confuzia.

Mai departe Cantemir arată că al doilea izvor de drept e cutuma „obiceiul pământului”¹⁾ „Itaque inde duplex inter Moldavos ius ortum fuit, scriptum unum, quod Romanorum Graecorumque imperatorum edictis et conciliorum decretis niteretur: non scriptum alterum, quod consuetudinem gentis recte diceret, si quidem vernaculo etiam sermone, slavonica voce Obyczai, quod morem aut consuetudinem designat, inter Moldavos appellatur”²⁾.

Acest itaque, conjuncție de sinteză, ar lega ambele propozițiuni de mai sus.

Și în a treia propozițiune e vorba de „Basilius Albanus, Moldaviae princeps, antecedenti seculo per bonos legumque patriarum peritos viros, cunctos et scriptos canones in unum colligi iussit, et ex iis singularem Codicem confecit, qui hodiernum iudicibus Moldaviae recte pronunciandi norma est”³⁾.

Ar părea că propozițiunea a doua repetă pe cea dintâi și adică dreptul scris, de care e vorba, ar fi Pravila lui Alexandru cel Bun. În fraza a doua deși e „itaque” se zice „scriptum unum” și anume constituțiile împăraților⁴⁾ și decretalele sinoadelor, deci o noțiune mult mai largă decât ar fi Pravila lui Alexandru cel Bun.

Ce a codificat Vasile Lupu? Largul drept bizantin sau Bazilicalele. Lucrul nu e tocmai clar și mai intervine ceva. Cantemir zice că Vasile Lupu a făcut codificarea „per bonos legumque patriarum peritos viros”. Longinescu traduce greșit „legum patriarum” cu legile țărilor (patriilor)⁵⁾. Traducerea cea adevărată e dată de profesorul Spulber⁶⁾ care traduce „Legum patriarum” cu bărbați cunoscători ai legilor naționale.

În orice caz traducerea exactă e foarte importantă, căci dacă Vasile Lupu a făcut Pravila cu ajutorul bărbaților, cari cunoșteau le-

1) Părerăa lui A. D. Xenopol în „Istoria Românilor din Dacia Traiană” vol. VII, p. 144, e următoarea: „Arătarea lui Cantemir este neexactă în două priviri: mai întâi „în aceea că Pravilele Românești ar conține și reguli trase din obiceiul pământului, „când nici una din prescrierile lor nu trădează această obârșie, nici măcar acela ce „ar fi mai firesc a le privi ca derivând din ea, anume cele referitoare la plugari; „apoi nu este adevărat că aceste pravile ar fi slujit de norme la judecățile pământului. „Când judecățile aceste se referă la Pravile, ele au în vedere culegeri străine și nu „acele băștinașe”. *

2) C. A. Spulber, „Latina Juridică Clasică și Medievală” Cernăuți, 1930, p. 157.

3) Ibid. p. 157.

4) Greșit traduce Longinescu cu conciliile împăraților.

5) A. D. Xenopol, op. cit. vol. VII, p. 144, e de aceeași părere, el spune: „Vasile Albanezul a pus pe unii bărbați probi și experți în legile patriei”.

6) C. A. Spulber, „Note la Cursul de Istorie a Dreptului”, Cernăuți, 1937, p. 178.

gile naționale, atunci dreptul care apare aci e poate Pravila lui Alexandru cel Bun pe care, evident, străinii nu o puteau cunoaște și asta arată că Dimitrie Cantemir se gândește la Alexandru cel Bun.

Fapt e că și după Dimitrie Cantemir aproape toți îi dau același înțeles :

a) Hrisovul din 1 Iulie 1817 al domnitorului Moldovei, Alexandru Scarlat Calimah¹⁾, glăsuște : „Și dar mai întâiu Domnul Alexandru I, care pentru multele sale merite și faceri de bine au dobândit denumirea de Bun, îndată după suirea sa la scaunul Domniei (1401) văzând nevoia de legi, în care se găsea țara, au cerut și au primit Vasilicalele dela Împărații Paleologii... Din aceste legi culegând Alexandru, câte s'au găsit trebuitoare și potrivite cu acele vremi, și traducându-se în limba pământească, au alcătuit o Carte de legi, precum scrie Cantemir. Două veacuri mai apoi Vasile Voivod, numit Arnăutul, culegând tot din Vasilicale, ca din niște izvoare, precum se vede de pe inscripția Cărții sale, și adăugând către legile lui Alexandru Vodă, au tipărit la 1646 Cartea sa de legi prin unul Evstratie, ce era pe atunci Vel Logofăt... De atunci au lipsit cu desăvârșire Codul lui Alexandru cel Bun, ca unul ce n'a ajuns a fi tipărit, iar Legea lui Vasile Voivod au rămas domnitoare, și după această Lege judecătorii urmăreau pricinile până la începutul veacului trecut, precum însăși Cantemir scrie, trăind în acea vreme”.

b) Anaforaua din Noemvrie 1819 arătătoare de pravile, ce o cârmuiau pământul Moldovei în vechime²⁾, are aproape același conținut : „Alexandru Voivod, ce au câștigat numire de Bun prin a sale înbunătățiri fapte și multe faceri de bine obștești, domnind la anii 1401 și înțelegând nevoia întrebuițării pravilelor, au cerut pravile împărătești dela Aftocratorii Paleologii care i-au trimes Vasilicalele și dintre aceste alegând câte au socotit trebuincioase și potrivite vremilor de atunci, și în limba pământească tălmăcindu-le au alcătuit o carte pravilicească, precum istorisește Dimitrie Cantemir Voivod ; iar în urmă după trecerea de 2 veacuri, fericitul întru pomenire Vasile Voivod, ce s'au numit Albanezul, dintre Vasilicale alegând, precum se vede prin titlul Cărții, și adăugând acele la ale lui Alexandru Voivod, ce au tipărit la anul 1646 Pravila lui Alexandru Voivod nu se află, nefiind tipărită, iar a lui Vasile Voivod era urmată de către judecătorii la întâmplătoare pricini până la începutul veacului trecut, precum însăși Cantemir zice”.

¹⁾ Uricarul, vol. IV, p. 300.

²⁾ Uricariul, vol. IV, p. 207 și următoarele

Că aceste documente sunt exagerate nu poate fi vorba. Insuși Longinescu¹⁾ care le analizează în favorul tezei susținute de el zice: „Amândouă aceste documente, deși zic, că-și întemeiază spusele lor pe „acela a lui Cantemir, totuși pe de o parte nepricepându-l bine, îl tălmăcesc greșit, iar pe de altă parte ne dau unele știri, care nu se găsesc de loc la Cantemir, sau cel puțin nu se găsesc așa de lămurit. „În adevăr documentele acestea spun următoarele:

a) „Alexandru cel Bun spicuind din Basilicale a alcătuit o lege. „Cantemir nu spune acest lucru! El zice numai, că Alexandru cel Bun „a rânduit, ca legea țării să fie o spicuire din Basilicale, fără să arate „însă cine a făcut-o;

b) „Spicuirea făcută de Alexandru cel Bun a fost tălmăcită în „limba românească. — Cantemir nu pomeneste nimic despre o astfel „de tălmăcire! De asemenea până astăzi nu știm încă, dacă Legea lui „Alexandru cel Bun a fost scrisă în românește. Fără îndoială, că ar fi „fost un lucru foarte firesc, ca o lege menită pentru un popor românesc „să fie scrisă în românește. Dar nu îndrăsnim să zicem, că așa a și „fost, din pricină, că mai târziu, chiar în veacul al nouăsprezecelea „(1817), Codul Calimah, deși menit pentru Moldova, totuși la început „n'a fost scris în românește, ci în grecește²⁾;

c) „La Legea lui Alexandru cel Bun a fost adăugată spicuirea „făcută de Vasile Lupu. — Cantemir nu spune acest lucru așa de lămurit. — Dar, după cum s'a văzut, din chipul de rostire a lui Cantemir noi am putut scoate încheierea, că Legea lui Alexandru cel Bun „trebuie să se găsească întrupată în Cartea de Învățătură a lui Vasile „Lupu. Aceasta încheiere nu mai poate fi pusă la îndoială față cu cele „două documente, care spun lămurit, că la Legea lui Alexandru cel „Bun a fost adăogată spicuirea făcută de Vasile Lupu. — Mai mult „decât atâta: Întru cât Cartea de Învățătură tipărită la 1646 este scrisă „în românește și întru cât în ea trebuie să se găsească întrupată și Legea „lui Alexandru cel Bun, mai urmează, că această lege, chiar de nu va „fi fost scrisă dela început în românește, a trebuit să fie tălmăcită în „aceasta limbă cel puțin cu prilejul întrupării sale³⁾;

d) „Legea lui Alexandru cel Bun, ne ajungând să fie tipărită, nu „se mai găsește. — Cantemir nu spune aceasta! — Dar, fiindcă aceasta „se află în acele două documente numai cu câteva rânduri mai jos

1) St. Longinescu, „Legi Vechi Românești și Izvoarele lor“, vol. I, București 1912, în prefață p. J.

2) St. Longinescu, „Istoria Dreptului Românesc“, Buc. 1908, p. 324, Nr. 364.

3) St. Longinescu, „Legi Vechi Românești și Izvoarele lor“, București 1912 în prefață p. J.

„decât cealaltă știre, că la Legea lui Alexandru cel Bun a fost adăogată „spicuirea lui Vasile Lupu și că la 1646 Cartea de Invățătură eșită din „acest adaos, a fost tipărită, nu este de crezut, că am avea de a face „cu o contrazicere. Înțelesul știrii din rândurile de mai pe urmă nu „poate fi altul, decât acesta: Legea lui Alexandru cel Bun n'a ajuns „să fie tipărită deosebit și de aceea nu se mai găsește de sine stă- „tătoare, ca mai înainte.

„Aceste fiind încheierile, care trebuiesc scoase din acele două do- „cumente, urmează, că dacă voim să găsim Legea lui Alexandru cel „Bun, trebuie să o căutăm în Cartea de Invățătură. Ba, mai mult decât „atâtă: ținând seama, că din amândouă documentele spun, că la Legea „lui Alexandru cel Bun s'a adăogat spicuirea lui Vasile Lupu, iar nu, „că la spicuirea lui Vasile Lupu s'a adăugat Legea lui Alexandru cel „Bun, trebuie să ne așteptăm, că în Cartea de Invățătură să găsim „întâi Legea lui Alexandru cel Bun și apoi pe cea a lui Vasile Lupu". Acestea sunt părerile lui Longinescu publicate în anul 1912 în prefața „Legi Vechi Românești și Izvoarele lor".

La cele două documente citate mai sus boierii adaogă ceva, care a sugestionat pe Longinescu și aici e punctul de rezistență al teoriei sale: Cantemir nu spune în ce fel a întrebuițat Vasile Lupu Pravila lui Alexandru cel Bun, ci o redă prin termenii „in unum colligi iussit" (Vasile Lupu le-a pus la un loc). Aceasta se poate face în două feluri: a) ori se pune un text lângă altul; sau b) o confuziune ca la Matei Basarab.

De unde până unde boierii spun, după ce repetă pe Cantemir, că Vasile Lupu „adăugând la Pravila Alexandru cel Bun"? A adăuga înseamnă a pune alături și ar însemna că Pravila lui Alexandru cel Bun e la început, căci evident că se adaogă ceva, după început. Asta arată că dacă există o Pravilă a lui Alexandru cel Bun în Pravila lui Vasile Lupu, trebuie să fie la început. De aceea cei de mai târziu au înțeles că Cantemir sub „drept scris" se referă la Codul lui Alexandru cel Bun. Astea ar fi concluziile. Mai sunt două împrejurări impresio- nante care ar trebui comentate și anume: Vorbind de Pravila lui Ale- xandru cel Bun scoasă din Basilicale, Cantemir zice: „quod nunc Mol- daviae utitur". Asta o afirmă Cantemir ca un lucru văzut, și el nu e un simplu particular, ci un judecător, chemat să interpreteze legea. Dar și despre Pravila lui Vasile Lupu zice Cantemir: „qui hodiernum iudicibus Moldaviae recte pronunciandi norma est". Cum? amândouă pravilele erau în vigoare în același timp? E o ipoteză inadmisibilă, afară numai dacă admitem că amândouă erau la un loc adică contopite în Pravila lui Vasile Lupu.

În anul 1912 Longinescu¹⁾ revine asupra teoriei sale afirmând că și dela paragraful 94 materialul era scos tot din Prosper Farinacius. Așa dar după noile sale afirmații, Pravila lui Alexandru cel Bun nu se reduce decât la primele 94 de paragrafe. Ori, azi se știe cert că ele nu sunt altceva decât „Nomos Giorgikos”.

Se mai poate susține în acest caz, pe baza afirmațiilor lui Cantemir, teoria lui Longinescu ? De sigur că nu ! Căci „Nomos Giorgikos” nu face parte din Basilicale și deci nu e Pravila lui Alexandru cel Bun, despre care se zicea că e scoasă din Basilicale.

Dacă, deci, nu se poate afirma existența unei anumite Pravile a lui Alexandru cel Bun, se pune chestia posibilității existenței sale, ceea ce ar fi evident un pas înainte. Iar dacă facem dovada imposibilității, nu ne mai ocupăm de ea. De aceea centrul problemei acesteia e de a arăta pozitiv că posibilitatea existenței nu e dată, ceea ce ar reprezenta desigur o lovitură mortală.

Împrejurările istorice nu erau contra unei imposibilități de existență a unei pravile. Nici nu era imposibil ca Basilicalele să fi ajuns în mâna lui Alexandru cel Bun. Ceea ce întărește această posibilitate e faptul că la 1723 Mitropolitul Gheorghe declară sub jurământ că a văzut la Mănăstirea Neamțu documentele corespondenței dintre Ioan Paleologu și Alexandru cel Bun, care se referă la declarația de autocefalie a bisericii Moldovei și acesta zice : „ele au fost văzute și de faimosul „spătar Milescu Cârnu, dar nu mai există, fiind distruse de incendiul „de pe vremea lui Dumitrașcu Vodă”. Ori, astfel de declarații de Mitropolit sub prestare de jurământ sunt o dovadă certă, demnă de încredere.²⁾

Și din alte izvoare se poate vedea că tradiția era constantă și nu inventată de Cantemir, deși acesta nu-și arată sursa.

Longinescu în prefața ediției critice a Pravilei lui Vasile Lupu citează afirmația lui Paul Giovio³⁾ care zice : „Apud Valachos enim,

1) Longinescu în prefața dela „Legi Vechi Românești și Izvoarele lor”, p. P, afirmă următoarele : „Acum, când cunoaștem, că 94 de paragrafe dela începutul Cărții „de Învățătură sunt luate din Leges Colonariae, iar celelalte 1159 din Praxis et Theoricae criminalis a lui Farinacius, care nu trăia pe vremea lui Alexandru cel Bun, „putem scoate încheierea, că Legea lui Alexandru cel Bun a fost alcătuită numai din „acele 94 de paragrafe. De aceea, părerea noastră din Istoria Dreptului Românesc, „p. 157—204, și din Pravila lui Vasile Lupu și Prosper Farinacius, p. 12—34, trebuie „să fie acum restrânsă numai la paragrafele 1—94. Fiindcă Leges Colonariae sunt „spicuite din legile împăraților romani și bizantini, urmează că avea dreptate Cantemir, „când spunea că Legea lui Alexandru cel Bun, dreptul scris al Moldovei de pe atunci, „se sprijină pe legile împăraților romani și bizantini.”

2) C. A. Spulber : „Note la Cursul de Istorie a Dreptului”, p. 182.

3) Paul Giovio (1483—1559) în : „Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547”, tipărită la Paris în anul 1553.

„non Romanae modo disciplinae certi mores, et leges vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula servantur." Tot în aceeași prefață Longinescu citează și pe Leonhardus Goreccius,¹⁾ care îl reproduce pe Giovio în felul următor : „Apud Valachos enim non modo Romanae disciplinae mores certi, Legesque vigent, sed ipsa quoque Latinae linguae vocabula per multa servantur." Ce poate însemna aci Leges Romanae ? Numai decât legi latine, sau legi bizantine (în definitiv tot romane). Giovio a putut să califice ca drept roman ceea ce era bizantin. Giovio a putut vedea „nomos Giorgikos", a putut vedea inscripția „ex libris Iustinianis imperatoris", și asta ar fi un argument contra tezei lui Longinescu. Dar probabil că Giovio a auzit un lucru exact, că în Țările Române era un drept bizantin. La data aceea în adevăr exista Sintagma lui Blastares. Nu urmează deci neapărat că dacă se zice „Leges vigent", a existat pe atunci o codificare înainte de Vasile Lupu și că tocmai această codificare trebuie să fie pravila lui Alexandru cel Bun.

Problema posibilității existenței Pravilei lui Alexandru cel Bun continuă însă. Tot Longinescu, în anul 1923, într'un studiu intitulat „Pravila lui Alexandru cel Bun", apărut în Curierul Judiciar, revine asupra problemei. Dânsul nu vrea să renunțe la cucerirea sa, că Pravila lui Alexandru cel Bun sunt cele 94 paragrafe din pravila lui Vasile Lupu. Acum își susține teza introducând o serie de documente dela 1445—1644, deci pentru perioada interesată. Sunt aici documente, în special hotărâri judecătorești date de Domni, în care se indică ca izvor legal „legea țării", nu legea românească. Domnul zice : „iam dat legea țării" (zakon valah). Longinescu presupune că „zakon" înseamnă legea scrisă și firește această lege scrisă nu putea fi decât Pravila lui Alexandru cel Bun.

Totuși în aceste documente apar instituții care nu se găsesc în ceea ce ar fi Pravila lui Alexandru cel Bun : jurătorii, protimis, trimerie. De exemplu Ștefan Tomșa Vodă dă dreptate Dochiței,²⁾ fiica lui Drăghici Uscatu, în procesul ce l-a avut cu Agafia Boaae visterniceasa și cu ginerele ei Nicula hi stolnic, și dă să stăpânească a treia parte din a treia parte din Nisporești, după ce au jurat cu 24 jurători. Deci iată că instituția jurătorilor apare înainte de Pravila lui Vasile Lupu.

¹⁾ Leonhardus Goreccius, în : „Descriptio Belli Ivoniae Palatini Valachiae, quod in anno 1574 cum Selymo II Turcarum imperator gessit", care se găsește în „Polonicae historiae corpus", vol. III, p. 75, tipărită la Basilae în anul 1582 ; citat după Longinescu.

²⁾ Ghibănescu : „Surete și izvoade", Iași, 1907, vol. II, p. 60. Documentul cuprinde : „deci noi dacă am văzut acest fel de tocmeală între dânsii i-am îndreptat și am luat dela Dochița și dela toți frații ei feruia după cum este legea țării și am dat dela noi și am întărit lor".

Nimic din aceste instituții nu se găsesc în „Nomos Giorgikos”. Longinescu vroind cu orice preț să facă dovada existenței Pravilei lui Alexandru cel Bun, afirmă de data aceasta că aceasta pravilă nu este decât un Nomocanon și anume „Sintagma” lui Blastares oficializată, care apare la noi chiar sub numele „Pravila cea Mare”. El face această afirmare bazându-se pe paragraful 76, care se găsește atât în Pravila lui Vasile Lupu, cât și în „Sintagma” lui Blastares.¹⁾ Dar afară de acest paragraf care se găsește atât în Pravila lui Vasile Lupu cât și în „Sintagma” lui Blastares, mai sunt încă două paragrafe, care se găsesc atât la Vasile Lupu, cât și la Blastares și anume : paragraful 19 și 20. În concluzii Longinescu vrea să afirme că Vasile Lupu a luat din „Sintagma” lui Blastares. Dar ce nevoie avea să le ia din Blastares, când ele fac parte din „Nomos Giorgikos” ? Din contră, Blastares a luat cele 3 paragrafe din „Nomos Giorgikos”. La urma urmei nici Longinescu nu se încumetă să afirme categoric acest lucru, dar subînțelegerile sunt limpezi.

De altfel nici în „Sintagma” lui Blastares nu apare instituția jurătorilor și a protimisului, se găsește numai trimeria. Deci nici „Sintagma” lui Blastares nu poate fi „legea țării”. Longinescu pornind dela ideea că „zakon valah” înseamnă „drept scris”, caută să afirme că ar putea fi o codificare făcută din „Nomos Giorgikos” sau din „Sintagma” lui Blastares, sau poate chiar din „Zakonicul” țarului Dușan din 1349, căci la el se vorbește de jurători și protimis.²⁾ Credem că e o ipoteză foarte îndepărtată. Longinescu mai citează un document din anul 1688, deci după Vasile Lupu, în care se face aplicațiunea „legii țării”. Ce ar urma ? Că Pravila lui Alexandru cel Bun se aplica după Vasile Lupu în mod separat. Atunci ne întrebăm, ce mai rămâne din teza lui Longinescu că Pravila lui Alexandru cel Bun face parte din Pravila lui Vasile Lupu ? Și atunci când a dispărut ea, dacă se aplică separat de Pravila lui Vasile Lupu ?

Un argument hotărâtor contra lui Longinescu e dovada existenței lui „Zakon valah” înainte de Alexandru cel Bun. I. Bogdan³⁾ citează un document din 1377 în care Vladislav de Oppeln acordă un privilegiu lui Ladomir Moldoveanul, pentru un sat în ținutul Przemysl

¹⁾ E vorba de cel care pune foc în propria lui miriște pentru a arde și curăți paiele și măcăcișul.*

²⁾ C. A. Spulber : „Note la Cursul de Istorie a Dreptului”, p. 184.

³⁾ I. Bogdan, „Despre Cnezii Români”, în Analele Academiei Române, București, 1903, p. 20, nota 1. În satele românești din Galiția cneazul avea două sau patru porțiuni de pământ, numite arae, mansi, portiones. Sătenii îi lucrau trei până la șase zile pe an.

pentru a-l coloniza și recunoaște acestui cneaz dreptul de a trăi cu cei aduși de el, după „dreptul valahic”. Apare aci „Voloskoie pravo”.

Ce e atunci legea țării? E obiceiul pământului, e dreptul nescris. Longinescu plecase dela afirmația, că se știe că „zakon” înseamnă lege. Ori „zakon” în limba slavă nu înseamnă numai decât drept scris, ci și drept nescris. Că „zakon” e obiceiul pământului, rezultă din toate timpurile și împrejurările, el e pus în opoziție cu pravilele împărătești.

De altfel „zakon valah” nu e decât traducerea lui „ius valahicum” care se găsește în diplomele pentru Românii din Transilvania, unde mai apare ca: „lex terrae”, „antiqua lex”, „consuetudo”, întrebuințate în același sens. „Ius valahicum” nu e ansamblul dreptului roman cu dreptul scris, ci e numai un drept cutumiar. El apare în documentele din Transilvania din secolul al XIV și e totdeauna, se vede din conținutul lui, un drept nescris. În el apare instituția jurătorilor. De altfel în Transilvania se întrebuințează „consuetudo”, sau „antiqua lex”, sau „lex terrae”. Ori asta e „legea țării”, adică obiceiul pământului. „Legea țării” devenise un nume propriu. Dovada: la 1618 un Matei, Mitropolit de Pogoniana trăiește la noi. El a luat parte, alături de Mitropolitul țării la judecățile divanului. A scris o istorie în grecește în versuri cuprinzând epoca dela 1602—1618, în care dă și informații istorice, dar în special vrea să facă servicii domnitorului Simion Movilă. Acest Matei spune: „Am dat sfat Domnului să judece după legea țării, căci legea țării n'are lipsă de legi împărătești, ci cuprinde toată rânduiala de judecată”¹⁾. „Legea țării” e pusă aci în opoziție cu Pravilele Împărătești, ceea ce n'ar putea fi, dacă legea țării e dreptul scris. Așa dar „legea țării” înseamnă obiceiul pământului. Ce e mai curios e că în opera lui Matei de Pogoniana unde ne-am așteptat să se spună „nomos patridos”, apare chiar în litere grecești cuvântul românesc, „legea țării”, ceea ce arată că legea țării devenise un nume propriu, ceea ce înseamnă obiceiul pământului, dreptul nostru comun dela întemeierea Principatelor până la 1865²⁾. Ar mai rămânea acum să înălțurăm posibilitatea Pravilei lui Alexandru cel Bun.

Argumentul cel mai hotărîtor pentru a înlătura aceasta posibilitate ni-l dă Grigore Ureche, care vorbind de Bogdan Vodă cel Orb și Grozav zice: „Iară ce se va fi lucrat în lăuntru sau în țară la noi despre partea județelor și a direptăței nu aflăm, ci cunoaștem că unde nu-s pravile, din voia domnilor multe strâmbătăți se fac”³⁾.

¹⁾ C. A. Spulber; Ibid., p. 185.

²⁾ Ibidem, p. 186.

³⁾ Grigore Ureche, „Letopișetul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)” De moartea lui Bogdan Vodă cel Orb și Grozav, feciorul lui Ștefan Vodă cel Bun. Văleatul 7025, Aprilie 18. Ediția C. C. Giurescu, Craiova, p. 90.

Ori e cert că dacă ar fi existat pe atunci o Pravilă fie chiar a lui Alexandru cel Bun ar fi trebuit ca ea să existe și sub Vasile Lupu. Dar cum se poate ca un vornic mare din acest timp, judecătorul cel mai înalt, să afirme că n'a existat la 1517 în timpul lui Bogdan cel Orb pravilă scrisă. E dovada pozitivă a negațiunii și a imposibilității existenței unei Pravile a lui Alexandru cel Bun. De altfel tot Grigore Ureche ne mai dă un argument hotărîtor: „nici tocmeală și obiceiuri bine nu-s așezate, toată dreptatea au lăsat pe cei mari s'o dea și să judece ori cu folos, ori cu paguba țării care obicei și până azi trăiește”. Deci nu poate fi vorba de o codificare scrisă, din moment ce Ureche afirmă că nu există altă lege decât voința Domnului și a celor mari.

În urma celor demonstrate, deși Pravila lui Alexandru cel Bun subzistă în știință, cred cu convingere că o asemenea pravilă n'a existat.

STELIAN MARINESCU

ARDELENII IN MUZICĂ*)

Muzica Ardelenilor este Ardealul însuși. Dacă la alte popoare, muzica este un ornament, o podoabă a sufletului lor, la Români, dar mai vădit la Ardelenii noștri, cântecul este însăși glăsuirea vieții lor împietrite în taina satului. În nicio altă parte din provinciile României încercate nu răsună mai firesc îngemănarea trudei zilnice cu plăsmuirea viersului, ca pe podișul Ardealului, încununat cu mărgean de râuri bătrâne și creste de munți paznici. Va fi amușit vremelnic vorba românească, dela om la om, mirată de zodia unei orânduiri străine, niciodată însă nu a secăt și nu va înceta să curgă hora lungă în Maramureș, descântecul viu pe Crișuri, corindul pe Someșe sau jocurile pe Câmpie. Căci rostul acestor cântece este vechiu cât țara și duce departe spre credințele străbune, mai tari decât piatra de hotar. Felurimea cu care își zice cântecul Ardeleanul, arată bogăția darului său pe aceste plaiuri. Iată cum schițează Gheorghe Maior, naiv și simplu diferențele cântecelor ardelenesti¹⁾: „În Ardeal, zice el, fiecare ținut își are caracteristica sa de muzică: jalea tăcută, înfundată pe care să nu ți-o știe toată lumea a celor de pe țara Bârsei și Trei Scaune nu e aceeași cu a Olteanului, care strigă sfâșietor, sau cu a Târnăveanului care și-o exprimă mai primitiv, nici cu a Mărgineanului, mai liber, sub ochii căruia tresaltă privescătoarea întregului Ardeal, nici cu a veșnic revoltaților dintre Secașe, ori cu sfredelitoarea jale ce te împintenează la joc, a celor de pe Mureș, ori cu cea răsunătoare și horitoare a Moșilor”.

Mărturisim că această caracterizare literară, poartă în naivitatea ei un sâmbure de adevăr, care câteodată e mai prețios decât rezultatele formale ale specialiștilor. Folcloriști străini au încercat într'adevăr să stabilească în cuprinsul Ardealului anumite dialecte muzicale, cu determinante și caracteristici specifice fiecăruia din ele.

*) Conferință rostită la Universitatea-Radio în 24 Iunie 1942, ora 20¹⁰

¹⁾ Citat de G. Breazu în cartea sa: *Patrium Carmen*. Contribuțiuni la studiul muzicii românești.

S'a ajuns astfel să se recunoască un dialect nordic, zis maramureșan, un dialect sudic care ar cuprinde sub-dialectul bihorean, bănățean, zis al refrenului și sub-dialectul cadenței frigice care se întinde peste Alba, Hunedoara, Sibiu până dincoace de Carpați înspre Argeș și în sfârșit un al treilea dialect mijlociu, care ar cuprinde zona intermediară a jud. Satu Mare, Sălaj, Câmpia și Târnavele. Criteriile cari stabilesc aceste dialecte muzicale, se fundează pe compararea elementelor formale ale melosului popular, ca metrica, ritmica, structura melodică, scările, locul cezurei principale, nota finală a cadenței și altele.

Rezultatele la care ajung specialiștii pe această cale, păcătuiesc în savanta lor migală, printr'un fel de exagerare, stabilind delimitări și influențe străine, acolo unde nu există decât felurimea și bogăția fiorului creator al țaranului nostru.

Dar să admitem chiar strecurarea, de-a-lungului istoriei noastre învălmășite, a unui material muzical strein, ca de pildă, ritmul punctat în horele maramureșene, bănuț maghiar, și strecurat prin înrăurirea Rutenilor, scările de 5 tonuri fără semi-tonuri de-a-lungul Câmpiei, socotite secuești, semi-cadența finală în cântecele bănățene, frecvență în muzica jugoslavă, ritmul zis „bulgăresc”, care se întâlnește nu numai în geamparalele muntenești, dar și în unele jocuri din Nordul Ardealului. Ne întrebăm, ce semnificații mai pot avea toate aceste preținse înrăuriri, când atâtea alte și alte elemente sunt caracteristicele cântecului ardelenesc, ca: lipsa strofei, metrica variată pe versuri de 8 silabe cu întregirile și știrbirile de silabe atât de expresive, lipsa de legătură între text și melodie, ceea ce dă cântecului nostru o suverană libertate, refrenul care se ivește ca o formulă magină, felurimea ritmurilor în cele 3 sau 4 șiruri melodice, strigăturile pline de săgă, notele șoptite la începutul frazei muzicale, purtatul glasului, acel „portamento”, alunecând peste intervale misterioase, târăgănatul vocii, ca pasul Moșului pe coclauri, accentele jucăușe împrăștiate atât de variat pe șirul ritmului, dar mai presus de toate acea expresie omenească a cântecului ardelenesc, atât de organică în felul de a fi al țaranului nostru, iată atâtea însușiri în care amuțesc orice incuibări streine.

Românul nu poate împrumuta nici un șir de muzică dela vecinii lui. A împrumuta înseamnă a fi sărac și a cere celui bogat. Românul este cunoscut ca unic între popoare prin varietatea lui melodică, și prin puterea lui de expresie, care transfigurează orice element strein ce s'ar aciui vremelnice pe la noi. Darul acesta de a plăsmui pe firea lui, vine dinlăuntru. Ardeleanul poartă în el o dărzenie în fața lumii și o temeinică și străveche instrumentație a simțirii pe plaiul lui, căreia

nu-i scapă niciodată cumpăna sufletului, cuminenția duhului, dar mai ales omenescul specific românesc al firii lui.

Se pot recunoaște în muzica Ardealului câteva fundale peste care mitul românesc și-a clădit marea sa arhitectonică sonoră. Acestea sunt :

1. *O gamă pentatonică străveche*, poate comună peninsulei balcanice ;

2. *Un mod de fa pre-creștin*, cu tritonul ciobănesc fa-si, întâlnit mai ales în regiunea pură a Bihorului ;

3. *Moduri bisericești*, clădite pe tetra-corduri, unele venite prin Bizanț, altele mai vechi din timpul încreștinării noastre.

4. *Cromatismul oriental*, de origină arabo-islamă, cu secunda mărită, așezată pe diferite trepte de scară, răspândit prin intermediul Turcilor și lătit apoi de lăutarii țigani, mai puțin numeroși în Ardeal decât în vechiul Regat.

Interesantă și cu totul originală este îmbinarea acestor structuri, cari privesc la rece fac zile negre folcloriștilor, dar a căror înlanțuire curge atât de simplu și firesc din cetera țaranului ardelean.

Materialul folcloristic mai vedește o curioasă ingemănare a vechilor mituri păgâne cu texte biblice, mai ales în colinde. De cele mai multe ori motivele cristice sunt învăluite în vieța legendară a satului.

Exemplu, această colindă culeasă la Turda de d-l Profesor Breazu :

„Colo 'n sus, mai 'n sus,
„Este o dalbă mănăstire,
„Da'năuntru cine șede ?
„Este Maica Precista
„C'on șiuș-u mic în brațe.
„Șiu plânge, stare n'are,
„Taci șiule, nu mai plânge,

„Că ție mama ți-a dare
„Două mere, două pere,
„Să te joci în rai cu ele,
„Și-o mătură de nuele,
„Să măture ceru' de stele,
„Pământu de fapte rele.”

Sau alta, din jud. Alba :

„Precista poruncește,
„Domn, domn ș'a nost domn,
„Dar la cine a poruncit ?
„La nirelu tinerelu,
„Ca să fac' atâta bine

„Și să vie pân' la mine,
„Dar să nu vie pe jos,
„Ci să vie sus pe stele,
„C'o mână ținând de lună,
„Cu una împletind cunună.”

Cuprinderea atâtor elemente felurite într-o viziune originară, dovedește în deajuns harul creației țărănești.

Dar să vedem cu ce și cum cântă țaranul ardelean ?

Un istoric al instrumentelor muzicale din Ardeal ar trebui să înceapă cu toaca. Căci ea este cea care sfințește auzul satului. Sunetele ciocănite pe tabla de nuc, cad ca pașii Domnului prin țintirim. Tulnicul este și el vechiu ca bradul românesc. Rotirea lui spre cer și

apoi iar spre pământ, arată o chemare a zărilor la taina omului. Prin tulnice vesteau Moții lui Horia solia răsmeriței, hăulind din creștet în creștet de munte. Din tulnice sunau ciubărarii și ciobanii împrăștiați prin văile Crișului și ale Arieșului. Cât despre fluerul ciobănesc, el este prietenul tuturor crailor din munți, în frunte cu Avram Iancu. Iată ce scria Valer Braniste în revista *Muzica* din Septembrie 1925: „Din flautul primitiv al disprețuitului cioban, a răsunat doina, purtătoarea jalei naționale și a credinței în viitor, iar în bătătura de lângă dărăpănatele colibe s'a încins dansul popular, care a atras și admirația foștilor regi ai Ungariei, cari aveau abia o palidă cunoștință despre existența acestui popor. Vieța artistică așa dar a adus primele știri la tron despre ființa poporului român.” Cuvintele acestea ale vrednicului luptător ardelean merită să fie tălmăcite în adevăratul lor sens. Muzica noastră populară nu este prin urmare numai o desfătare, ci ne dă prin puterea ei de expresie un mijloc de cunoaștere a acestui popor. Pe ardelean îl recunoști, îl înțelegi când cântă; atunci numai i se strunește întreaga fire și apar în unduirile cântecului său semne sufletești de o aleasă ținută, în care jalea e rotunjită, dorul împăcat cu soarta, iar jucăușul mai mult schițat în năvălnicia lui. Vieța emotivă a Ardealului are ceva din echilibrul homeric al vechilor greci. S'a pus pe seama jocurilor noastre asemuirea cu freneticul cântecelor dionisiace de origine tracă. Să nu se uite însă că mitul solar și credința în nemurire a străbunilor noștri Daci, cereau cumpătarea simțurilor și alungarea oricărui desmăț.

Țăranul ardelean „se cântă” când bocește. Omenia lui ține până în pragul morții și dincolo se schimbă în vers. Iată un chestionar întocmit și cules de Profesorul Brăiloiu în Țara Oașului: ¹⁾ La întrebarea dacă noaptea se bocește? — informatoarea răspunde: „Noaptea nu se cântă. Numai eu atuncia, dacă am fost singură, am zis o lecuță. Da nu m'a lăsat, că a putut grăi până a murit. A zis, ca să nu țin: „Nu plânge că spai (adecă sperii) pruncii. Că mi-e musai să mor.”

Prin etica aceasta se deosebește melosul nostru de acela al poarelor învecinate. Prin ea și-a oțelit țăranul ardelean vrerea dărză de a-și păstra limba, credința strămoșească și viersul năzuințelor lui sufletești.

Încercările de desnaționalizare prin muzică sunt vechi și încep în Ardeal cu cărțile de cântări traduse de calvini în sec. al XVI-lea. Dar dacă Vlădica Paul de Tordaș tipărea în 1570 la Brașov primele cărți bisericești, traduse în românește după tipicul calvin, tot la acea dată

¹⁾ Const. Brăiloiu: *Bocete din Oaș*, Soc. Compozitorilor Români, București, 1938.

apărea psaltirea ortodoxă a Diaconului Coresi. Cărțile liturgice apar rând pe rând, la Budacul românesc, la Blaj, la Sibiu, iar strășnicia pentru păstrarea cântărilor noastre bisericești reese din regulamentul alcătuit de Mitropolitul Dositei al Ardealului în 1627, care prevedea că „Preotul care nu va ști psaltirea de 'nțeles, plătește 24 florinți. Iar popa de nu va cânta liturghia cu 7 prescuri, plătește 12 florinți.” Notația muzicii bisericești se făcea pe semnele bizantine ale psaltihiei, răpândite mai ales de Anton Pann, care se afla pe la 1828 cantor la biserica cea mare din Scheiul Brașovului. Valeriu Magdu din Torontal este cel dintâiu profesor de tipic care a predat cântarea bisericească la strănă după note lineare. Sistematizarea cântărilor bisericești după melodiile celor 8 glasuri, o face Dumitru Cunțan sub îndemnul vrednicului Chiriarch Andrei Șaguna. Culegerea ulterioară a lui Timotei Popovici, fostul dirigent al corului mitropolitan din Sibiu, vădește grija de a ocroti cântările bisericești de elementele străine.

Pe tărâmul muzicei laice, nu se poate vorbi despre o creație cultă în Ardeal, decât în sec. al XIX-lea. Găsim însă unele mărturii scrise în timpuri mai vechi, de mare însemnătate pentru valoarea folclorului nostru muzical. Aflăm astfel că un vestit poet ungar transpune în sec. al XVI-lea câteva poezii pe muzică românească. Același poet dansează la încoronarea Regelui Rudolf un joc păcurăresc, cu atâta efect, încât primește în dar un premiu. Scriitorul german Martin Opitz călătorind prin Transilvania în 1622, relevă autenticul unei doine românești, „ein artliches Lied”, cum zice el. Alți cronicari străini pomenesc de lăutarii cari la intrarea lui Mihai Viteazul în Alba-Iulia, mergeau lângă acesta, cântând și slăvind faptele noastre de războiu. Iată descrierea acestei scene în traducerea lui Bălcescu, citată de G. Breazu în cartea lui *Patrium Carmen*: „Înainte venea episcopul și clerul său, corporațiile orașului, apoi o bandă de muzică, care se compunea din 8 trâmbițe și cu multă armonie modelau sunetele lor, de atâtea tobe de oțel de pre obiceiul turcesc, de un bun număr de flaute și fluere. În urma acestei orhestre venea Mihai, călare pe un măreț cal alb... o ceată de 10 lăutari urma îndată după Domn, cântând cântece naționale. Astfel în mijlocul concertului trâmbițelor, tobelor și altor instrumente, în sunetele clopotelor și în vuetul tunurilor, cu care se uneau strigătele de bucurie ale poporului, intră Mihai în Capitala Ardealului.” Că dansul valah era foarte apreciat la curtea palatinului Eszterházy, în sec. XVII, o arată documentat Marțian Negrea în lucrarea sa *Un compozitor român ardelen din sec. al XVII-lea, Ion Caioni*. Toate aceste mărturii vechi dovedesc că arta ardelenască era apreciată de pătura conducătoare, care își făcea un fel de modă de a o imita.

Dar să revenim la epoca mai nouă a încercărilor de cultură muzicală din sec. XIX. Se pare că în același oraș unde a răsunat nu de mult ansamblul operei din București, condusă de vrednicul muzician Tiberiu Brediceanu, în Brașov, s'au înjghebat primele reprezentații de operă și operete, susținute de diletanți români, „sodali” cum li se zicea, reprezentații cari nu arareori se terminau cu încăerări, o dovadă în plus că dreptul nostru de manifestare artistică era cu totul inexistent și trebuia susținut cu pumnul. În asemenea condițiuni vrăjmașe, talentele se ridicau cu greu. Concertul violonistei Eliza Cîrca, dat la Abrud în 27 August 1865, constituie un eveniment excepțional, subliniat și de prezența lui Avram Iancu, care spune artistei: „Felicitări, Domnișoară, pentru măestria cu care ști să mânuești un instrument atât de greu”. Evident că pentru regele munților, care măestria flue-rașul de cireș, dihononia de vioară era un instrument muzical de mare stimă.

Ceea ce a urmat s'a săvârșit prin darul organizator al bănășenilor și prin opera unei colectivități spirituale de mână întâi, anume „*Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român*”, întemeiată la Sibiu în 1861 prin stăruința Arhierilor Andrei Șaguna, Ioan Alexi și Alexandru Șuluț. La 1850 apare la Lugoj primul cor al Banatului. Indemnul cărturarilor este repede urmat de vrednici țărani, ca Nestor Miclea, fruntaș din Mărcine, compozitor și dirigent al corului Berliște. Satul Chizătău se mândrește cu cel mai vechiu cor de plugari, înființat la 1857 și unde se țineau anual adevărate olimpiade corale. Alte „Reuniuni de cântări” răsar apoi la Reșița, Oravița, Bocșa — orașe montanistice în care zilerii olteni, numiți „Bufeni”, își odihneau greul muncii în auzul cântărilor corale. În opera aceasta vocală a Banatului, care numără astăzi aproape 200 de coruri și 50 de fanfare țărănești, grupate toate în jurul unei asociații, merită să relevăm strădania lui Ion Vidu la Lugoj, Antonio Sequens la Caransebeș și Iosif Velceanu, la Timișoara. Același rol cultural în organizația corală îl are „Astra” în regiunea mărginașe a Sibiului și Brașovului. Pe la 1880 apar la școlile de aici primele catedre de pian, violină și muzică vocală, precum și seria măreață a „*Reuniunilor de cântări*”, vreo 50 la număr, dintre care cele dela Brașov și Sibiu reprezintă focarele viitoarei culturi muzicale a Ardealului. Brașovul tradiției românești se mai fălește cu o foarte veche Filarmonică înființată la 1878, la a cărei concerte a asistat odinioară și compozitorul Brahms. Din seria aceasta de dascăli și dirijori de coruri, oameni vrednici care au pus bazele științei muzicale în Ardeal, apar primii compozitori ardeleni, care la rândul lor vor deschide falanga tinerilor creatori de astăzi, robuști și pregătiți pentru a înfrunta scenele Apusului.

Din rândul acestor dascăli ardeleni, răsbate până la noi figura de apostol a lui Iacob Mureșeanu și mândra ținută a lui Gheorghe Dima. Amândoi sunt fii ai Brașovului; unul străfulgeră ca un meteor vieța muzicală a Sibiului și a orașului său natal, celălalt se înalță și sfârșește în cuiabarul de cultură al Blajului. Tradiția lor familiară și temeinica lor pregătire la școlile apusene, le-au deschis drum neumblat încă în creația muzicală a Ardealului. E semnificativ faptul că duhul lor de plăsmuire nu se depărtează niciodată de tradiția muzicii noastre religioase și a cântecelor populare. Liturghii, irmoase, axioane precum și doine și jocuri românești abundă în operele lor. Culmile creației lor rămân însă corurile cu soli și orchestră. Cine nu a auzit de baladele cu iz românesc, care au răsunat deopotrivă în orașele ardelenene, cât și în Bucureștii expoziției din 1906: *Mănăstirea Argeșului* și *Erculeanu* de Iacob Mureșeanu, sau *Mama lui Stefan cel Mare* de Gheorghe Dima? Dacă meșteșugul lor ni se pare astăzi prea aservit tehnicei apusene de compoziție, aceasta ținea de tinerețea culturii noastre și de lipsa unui stil românesc în creația muzicală, stil pentru care se luptă cu izbânzi generația de astăzi a compozitorilor ardeleni — un Tiberiu Brediceanu, uu Sabin Drăgoi, un Marțian Negrea — generație despre care vom vorbi poate, cu alt prilej. Duhul lor de temelie precum și materialul pe care-l prelucreează cei doi dascăli, este însă tot ce are românimea mai de seamă.

Iacob Mureșeanu s'a stins la Blaj, în preajma unei Români noi, căreia i-ar fi închinat întreg talentul său muzical. Au rămas în urma lui colecțiile vestite ale *Muzei Române*, prima și singura revistă muzicală din România, precum și un mănunchi de învățăcei printre care Tiberiu Brediceanu, Șorban, Domide, Bena și Negrea.

Celălalt apostol, Gheorghe Dima, a fost sortit după Unire să dea ființă Conservatorului din Cluj, orașul întemnițării sale. Acolo, alături de vrednica lui soție, pianista și cântăreața Maria Dima, și-a rotunjit misiunea acest dascăl, de care va fi legat pe veci începutul culturii muzicale în Ardeal.

Ceea ce urmează, ține de rosturi mai noi, cu țeluri mai prețioase și talente mai rodnice, dar niciodată avântul, credința și svâcnirile inimii nu vor fi mai curate și mai românești decât la acești dascăli iluminați ai Ardealului.

CARAGIALE ȘI ITALIA

În ultimii ani, Caragiale s'a bucurat de o deosebită atenție din partea studioșilor noștri de literatură. Editarea completă a operii, iar acum de curând publicarea corespondenței marelui scriitor vor îngădui deacum înainte să se spună cuvântul ultim asupra acestei extraordinare și multiple personalități, a cărei figură se ridică asemeni unui sfinx în literatura noastră. Dacă am avut sau nu dreptate să largesc puțin cercul acesta de cercetări caragialiene, aceasta se va vedea urmărind datele acestui studiu.

* * *

Prima problemă, pe care o pune un astfel de studiu, este deci: a făcut sau nu Caragiale o călătorie în Italia. După câte îmi stă în știință, cea dintâi, care vorbește de acest lucru, este Anna Colombo în teza sa de doctorat asupra vieții și operii lui Caragiale.

„Da Berlino si allontano solo più per soddisfare un suo antico sogno, per visitare l'Italia".¹⁾

De unde și pe ce își sprijină această afirmație nu ne spune.

În schimb d-l Ș. Cioculescu ne spune în *Introducere* că această călătorie s'a făcut în anul 1904.

„Când a părăsit țara, în primăvara anului 1904, Caragiale a trecut prin Italia, cu gândul să se stabilească la Paris".²⁾

Urmărind *Corespondența*, am găsit această mărturisire, pe care scriitorul nostru o face lui Paul Zarifopol, trimițându-i poezia *In Gon-*

¹⁾ Anna Colombo, *Vita e opere di Ion Luca Caragiale*, Roma, Istituto per l'Europa Orientale, 1934, p. 23.

²⁾ I. L. Caragiale, *Opere VII, Corespondența*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1942, p. XXIX.

dolă,¹⁾ găsită de d-l Ș. Cioculescu în manuscris sub titlul *Dogaressa și Poetul* (duettino veneziano),²⁾ pentru a-i compune muzica potrivită.

„... dar, fiindcă am fost de trei ori la Veneția duioasă și m'am plimbat în gondolă...”³⁾

Nu odată numai în Italia și nu numai în trecere, ci de trei ori. Și vom avea ocazia să vedem, nu prin mărturii directe ca cea de acum, dar indirect prin pasagii din opera scriitorului, că s'a scoborit și mai jos în Italia.

Să stăruim, însă, puțin în jurul acestui mic duet venețian, care ne amintește de *Gondoleta*⁴⁾ lui V. Alecsandri.

Citez pentru confruntare aceste două strofe și dintr'una și din cealaltă :

Cu Ninița 'n gondoleță
Când mă primblu 'ncetșor
Trecătorul din Piațetă
Ne privește-oftând ușor.

La San Marco, în piață
Dulce curge 'n carnaval
Ca un vis a noastră vieață
Lin șoptește-al mării val.

Cât va fi pe ceruri lună,
Cât va fi senin pe cer
La Giudeca spre lagună
Sbori voinice gondolier,

Înainte, gondoliere!
Du-ne, du-ne 'ncet, 'ncet,
Sub a lunii scânteiere
Cântă, scumpul meu poet!

(Alecsandri).

Ca situație, atmosferă și vers, ambele poezii sunt identice. S'ar părea, că este o imitație-parodie și astfel chiar este dată în „Epoca literară” din 1896. Pentru Caragiale însă, poezia aceasta este ceva mai mult decât un joc, o parodie. Citez :

„Ei! dumneata ești muzic, eu sunt poet; suntem prin urmare meniți a merge mână 'n mână. Minten, musai să-mi compui alăturatul Duettino Veneziano, care ne-apărat, a să-ți pară ceva nou (subliniat de noi). Ași dori o muzică de jazz lejer, une guitare. Firește nu m'amestec să-ți dau consilii în specialitatea dumitale; dar, ... îmi permit a-ți aminti o particularitate a canzonettei de lagună: refrenul în genere e în tempo di valzer, iar cupletele în $\frac{3}{4}$ allegro — 'ica Madonna! Aștept un răspuns bun în această privință”⁵⁾

Și într'o altă scrisoare, tot din Berlin, din 14 Aprilie 1909, în post scriptum : „Ce mi-ai făcut cu canzonetta venețiană ? e compusă ?”⁶⁾

¹⁾ I. L. Caragiale, *Versuri*, București, Viața Românească, 1922, pp. 113—115.

²⁾ Șerban Cioculescu, *Correspondența dintre Ion L. Caragiale și Paul Zarifopol*, în „Revista Fundațiilor Regale”, 1935 (II), N-rele 3, 4, 5.

³⁾ I. L. Caragiale, *Correspondență*, pp. 131—132.

⁴⁾ V. Alecsandri, *Poezii*, București, Cartea Românească, [f. d.], p. 47.

⁵⁾ I. L. Caragiale, *Correspondență*, pp. 131—132.

⁶⁾ Ibid, p. 136.

D-l Prof. Al. Marcu ne dă în *V. Alecsandri și Italia*¹⁾ o contribuție prețioasă la luminarea acestei probleme. Dacă poeziile populare ale lui Antonio Lamberti, s'au păstrat atâta timp, vor fi de mirare că așa zisa parodie a lui Caragiale să pornească și ea tot dela astfel de cântonete, auzite de autorul nostru în cele trei călătorii, pe care le-a făcut la Veneția. Atât titlul, dat de Caragiale poeziei, dar mai cu seamă indicațiile așa de precise, pe care i le dă lui Paul Zarifopol pentru compunerea muzicii, sunt o dovadă în sprijinul acestei afirmații. Așa dar nu dela poeziile populare ale lui Antonio Lamberti prin V. Alecsandri, ci prin izvor direct dela aceste cântonete populare veneziene la *Duetto veneziano*.

Veneția Dogilor, însă, și-a găsit ecou în opera lui Caragiale nu numai în această poezie, ci și în două articolașe din *Moftul Român*. Iată pasagiile în chestie :

„... în secolul al XI, Veneția era guvernată de o oligarhie, care nu putea admite libertatea opiniunilor, pe canalele strâmte ale orașului Dogilor, în lagunele atât de mocirloase cântate de poezi...”²⁾

Sau: „acele mozaicuri fanteziste, demne de clasicii noștri mozaiști ai Veneției dogale.”³⁾

Este în aceste epitețe de „fanteziste”, dat mozaicurilor veneziene, de „strâmte” canalelor și mai cu seamă de „mocirloase” lagunelor, toată pregnanța lucrului intuit direct și nu luat din cărți.

O mărturisire de călătorie în Italia avem și în schița „Între două povețe”. Redau din această schiță pasagiile, care mărturisesc această călătorie :

„Am pornit cu ilustra mea tovarășe pe latura vastului salon, căutând calea cea mai liberă și, pe când imi spunea că a doua zi e hotărâtă să plece în Italia și că i-ar face mare plăcere să fie însoțită de un om de spirit, amuzant și iubitor de artă, eu căutam distrat în toate colțurile, nu cumva voi mai găsi cu ochii norocul ce mi se părea pierdut pentru totdeauna.”⁴⁾

Iar mai departe :

„Ar fi o nerozie să nu profiți de ocazia fericită a unei călătorii cu o femeie așa de distinsă... Am mers în grabă acasă, mi-am făcut repede valiza și am pornit la gară... Am ajuns la gară cu cinci minute înainte de plecarea trenului. L-aș fi scăpat... M'am supt vesel. Tovarășa mea de călătorie era de mult la locul ei. A fost foarte mulțumită, văzându-mă hotărât în sfârșit s'o însoțesc și mi-a dovedit aceasta în destul pe urmă. Am petrecut în Italia câteva luni, pe care nu le pot uita niciodată (subliniat de noi); și asta o datoresc înțeleptului meu consilier din dreapta... *Scăpam o încântătoare călătorie în Italia...*”⁵⁾

¹⁾ Analele Academiei Române, Mem. Secț. Ist., 1927.

²⁾ I. L. Caragiale, *Opere*, III., p. 213.

³⁾ Ibid., III, p. 233.

⁴⁾ I. L. Caragiale, *Opere* II, pp. 125—126.

⁵⁾ Ibid., pp. 128—129.

Iată acum și această pagină, pe care n'o putea scrie decât un om, care a bătut drumurile Italiei :

„Luând un bilet de drum de fier până la Bologna, apoi de aici unul până la Rimini, ajungi în apropierea micii republici San-Marino. Între marchizatul Ancona și roditoarea Romagna, se află înaltul *Monte Titano*. De 800 de metri înalt. Se ridică cele trei piscuri ale San-Marinului. Cu o grămadă impozantă, care se coboară pieziș în șes, împodobită cu vechi cetățui, care readuc în ochii fanteziei icoanele veacului de mijloc: În fața stâncii titanilor curge râul Rubicon, modest însă cunoscut din istorie prin trecerea lui Caesar, prin vestita zicere: „*Alea jacta est*”. Despre mare și anume dela Rimini o călăuză, un veturino, duce pe drumeți pentru'n bacșiș, în mica, dar străvechea republică. După o cale de două ceasuri cu trăsura ajungi la granița republicei și la cel dintâi oraș al ei Seravalle, iar după alte două ceasuri ajungi în San-Marino. Mai întâi vii în suburbii. Il Borgo, unde e multă vieță și mișcare căci acest sat e emporiul micii republice, care nu poate produce tot ce-i trebuiește și are nevoie de import de grâne, pe care le plătește cu exportul ei de minunate vinuri de tămăioasă (poamă busuioacă), de lână, rămători, perii de bidinele, lămâi, săpunuri fine și esențe mirositoare din ierburile muntelui Titano, un articol foarte căutat“¹⁾

Suntem, deci, în plină inimă a Italiei. Și dacă acest mare spirit, amator de curiozități, nu a lăsat să-i scape și a fost în stare să facă patru ceasuri, ca să viziteze această străveche republică, căreia îi urmărește istoricul până la acel călugăr Marino, care pentru a scăpa de persecuțiile lui Dioclețian (sec. III d. Chr.) se refugiază pe muntele Titano, cu atât mai mult, cred, nu a lăsat să-i scape cunoașterea Florenței și a civilizației ei. O confirmare, deși indirectă, o găsesc în această mărturisire, pe care Caragiale o face lui V. Negru, vorbind despre cultura românească. „Românii pot să aibă o caracteristică specială în concernul acestei mari culturi umane, întocmai ca Florentinii din Renaștere, dar mai mult nu“²⁾

Așa dar dela Veneția la Bologna; dela Bologna la Rimini; și apoi iarăși dela Bologna la Florența. Și după cum dela Bologna s'a îndreptat spre Rimini, ca să viziteze această rară curiozitate, care este încă și azi republica San-Marino, tot astfel se va fi oprit oriunde va fi găsit ceva, care să-i mulțumească multiforma-i curiozitate. Căci după cum s'a putut vedea din pagina citată, extrasă din articolul *Un stat în miniatură*, curiozitatea lui Caragiale se îndreaptă spre toate aspectele de vieță: geografie, istorie, economie, organizare politică, artă.

În *Inceputurile Romei*, manuscris autograf, publicat de Paul Zari-fopol în *Note și variante*, găsesc acest pasaj care mă îndrituește să cred, că scriitorul nostru a vizitat și Roma.

¹⁾ I. L. Caragiale, *Opere V*, p. 364.

²⁾ V. Negru, *Autorul lui Chicoș Rostogan*, 1912 (XI), p. 463. Citat din Anna Colombo.

„Și așa, cam cu vreo opt sute de ani înaintea nașterii Mântuitorului, s'a pus temelia celei mai măndre, mai strălucite și mai minunate cetăți, ce a fost să stea vreodată pe fața pământului (sublinierea ne aparține), și care de atunci și până astăzi, când povestim noi, vreme de douăzeci și șase de veacuri, poartă numele: Roma”.¹⁾

Nu poate numi cineva un oraș măndru, strălucit și minunat, fără să-l fi văzut, oricât de aprinsă i-ar fi imaginația, mai cu seamă când acest cineva se numește Caragiale, care — știm — cu câtă sgârcenie își drămuia epitetetele.

Dacă, însă, Caragiale se va fi scoborit mai jos la Napoli, pentru aceasta n'am niciun element oricât de vag, oricât de indirect de deducție, ca să pot urmări mai departe acest itinerar și așa destul de vag schițat. Îmi vine să cred, totuși, că Roma a fost punctul terminus al călătoriilor lui Caragiale în Italia.

* * *

Discutând în *Câteva păreri teza în artă*, Caragiale se întreabă: „Au tendință piesele lui Shakespeare? — De sigur, nu. Dar Tacit?... Dar *Divina Commedia* (în litere cursive)? — Ba bine, că nu”. Caragiale a fost nu numai un adânc cunoscător al lui Dante, și în această privință prietenia lui cu Coșbuc ne-ar putea spune câte ceva, ci mai cu seamă un mare admirator, cum ne poate dovedi această mărturisire a d-lui O. Minar: „Dante, adaugă Caragiale, a fost un pasionat nebun de politică... răzvrătit; amestecat în oribilele războaie ale anarhiei italiene; bătut; fugăr din cetatea lui prin munți și câmpii; gonit din ingrata lui Patrie, pe care ajunge s'o blesteme; oploșit de pomană la vrăjmașii ei! („Ai să vezi numai ce acră ți-e pâinea altuia și ce greu e să sui și să scobori scările lor”); mort și îngropat în pământul altuia”.²⁾

Dar dacă pentru Dante găsia ca artist și ca om admirație, pentru N. Machiavelli avea un fel de dragoste, care pornia din conștiința unei înrudiri spirituale. Și socot, că nu greșesc, dacă interpretez astfel acest bilet fără dată, pe care Caragiale îl trimite lui Zarifopol:

„Stimate Domnule Doctor, — rogu-te când ai vreme aruncăți ochii pe această frumoasă poveste a nemuritorului nostru Nicolaki Machiavellis, ca, pe urmă să vedem dacă nu l-am necinstit cu povestea lui Kir Ianulea al meu”.³⁾

Și e ușor de explicat, căci încercând o paralelă, vom găsi și la unul și la celălalt aceeași vieată de azi pe mâine, plină de risipă și privații, același ascuțit spirit de observație, aceeași inteligență tăioasă, care despică realitatea lucrurilor până în străfundurile ei, și mai cu

¹⁾ I. L. Caragiale, *Opere*, p. 329.

²⁾ Octav Minar, *Caragiale (Omul și opera)*, București, Socec, pp. 169—170.

³⁾ Ș. Cioculescu, *Op. cil.* p. 164.

seamă același necruțător spirit critic și aceeași neputință de a se lua în serios, ceea ce i-a adus și unuia și celuilalt insuccesul în viață; iar dedesubtul tuturor acestora, care nu le formează decât un soi de grimază exterioară a spiritului, o pornire adâncă pentru mai bine, pentru mai frumos, pentru ideal.

Să nu însemne oare nimic aceasta? Machiavelli scrie *Mandragola, Novella*, în care biciue corupția societății și slăbiciunile oamenilor, dar mai scrie, însă, toată acea serie cunoscută de opere filosofico-politice; Caragiale scrie *Momente, Conu Leonida, O scrisoare pierdută, Kir Ianulea*, în care și el biciue corupția societății și slăbiciunile oamenilor, în același timp, însă, studiază și traduce din *Il Principe*, scrie „1907”, *Năpasta, Păcat*.

Machiavelli a fost pentru scriitorul nostru nu un mare și genial scriitor, pe care să-l citești și să-l studiezi din obligații de conștiință scriitoricească, ci un scriitor care a corespuns fibrelor celor mai adânci și sensibile ale sufletului lui.

În 1896, Caragiale publică în câteva numere din *Epoca literară* o traducere a sa a unui fragment din *Il Principe*. Este cap. XV, în care autorul discută, dacă Principele e bine să fie bun sau rău, darnic sau sgârcit.

La sfârșit, în josul traducerii, Caragiale are următorul comentariu: „Asta este minunat la oamenii de geniu. De unde știa Machiavelli în sec. XVI, așa de exact istoria a două bune cunoștințe ale noastre — a lui Carol I al României și a lui Milan al Serbiei? — Ciudat!”¹⁾

După cum se poate vedea din acest comentariu, tot ceea ce gândeste Machiavelli nu rămâne pentru Caragiale un joc sterp al gândirii și inteligenței sale, ci se leagă de realitățile vii, existente, în mijlocul cărora trăia.

Iată acum o parte numai din acest fragment în text original, în traducerea lui Caragiale²⁾ și într-o traducere franțuzească³⁾:

Resta ora a vedere quali devono essere i modi e governi d'un principe con li sudditi e con li amici. E perchè io so che molti di questa hanno scritto, dubito scrivendone ancor

Să vedem cum un prinț trebuie să se conducă față cu supușii și amicii săi. Și fiindcă știu că o sumă de scriitori au tratat această materie, mi-e teamă să nu mă arăt prea îndrăzneț dacă

Il reste à examiner comment un prince doit en user et se conduire, soit envers ses sujets, soit envers ses amis. Tant d'écrivains en ont parlé, que peut-être on me taxera de presumption si

¹⁾ I. L. Caragiale, *Opere*, III, 290.

²⁾ Ibid., 288.

³⁾ Machiavel, *Oeuvres politiques*, Paris, Charpentier, 1854.

io non esser tenuto presuntuoso, partendomi massime, nel disputare questa materia, dagli ordini degli altri.

Ma essendo l'intento mio cosa utile a chi l'intende, m'è parso più conveniente andar dietro alla verità effettuale della cosa, che all'immaginazione di essa; e molti si sono immaginati repubbliche e principati che non si sono mai visti, ne conosciuti essere in vero; ... Lasciando adunque indietro le cose circa un Principe immaginate, e discorrendo quelle che sin vere; ... Io so che ciascuno confessera che sarebbe laudabilissima cosa, un Principe trovarsi, di tutte sopradette qualità, quelle che sono tenute buone; ...

studiind-o și eu, o impart altfel.

Scopul meu însă fiind să fac un lucru folositor pentru aceia care se pricep la asta, mi s'a părut convenabil să vorbesc după cele ce văd că există în realitate, iar nu după ceea ce își închipue cineva.

Multă lume și-a închipuit republice și principate, ce nici n'au văzut, nici n'au cunoscut vreodată ...

Lăsând astfel deoparte ideile numai și numai imagina-re la un prinț, pentru a ne opri la cele ce sunt adevărate ...

Oricine o să-mi spună, că ar fi o mare comoară un prinț care din toate calitățile ...

j'en parle encore; d'autant plus qu'en traitant cette matière je vais m'écarter de la route commune.

Mais dans le dessein que j'ai d'écrire des choses utiles pour celui qui me lira, il m'a paru qu'il valait mieux m'arrêter à la réalité des choses que de me livrer à des speculations ...

Bien des gens ont imaginé des républiques et des principautés telles qu'on n'en a jamais vu, ni connu ...

Laissant, par conséquent, tout ce qu'on a pu imaginer touchant les devoirs des princes, et m'en tenant à la réalité ...

Il serait très beau sans doute et chacun en viendra ...

După cum se poate vedea din corespondența sa, Caragiale știa puțin italienește. În ilustratele, pe cari le trimite dela Berlin lui P. Zarifopol și lui C. Dobrogeanu-Gherea și care aveau reproduceri din Italia, ca și în unele scrisori (două numai), mai în glumă, mai în serios își salută prietenii în italienește.¹⁾ Cât poseda de bine, însă, limba italiană, aceasta n'ași putea-o preciza. Știa, totuși, îndeajuns ca să poată confrunța și controla o traducere.

Pentru a scrie *Kir Ianulea*, Caragiale s'a servit de un Machiavelli în text francez: *Le diable marié*. Iată ce-i scrie Zarifopol în această privință: „Am poruncit să-mi aducă și textul italianesc: peste opt-zece zile îl vom avea aici. Poate să ne fie de folos; Francezii sunt cam infideli!”²⁾

Mărturia este pentru *Kir Ianulea*; procedeul, însă, după cum se poate convinge oricine din paralela celor trei texte, a fost întrebuintat și în traducerea fragmentului citat.

Urmând un text francez, Caragiale face totuși traducerea cu textul italian sub ochi. Aceasta se poate vedea după împărțirea textului com-

¹⁾ Cfr. Scrisorile din 4 Febr. 1906 (p. 21); 19 Febr. 1908 (p. 95); [3 și 7 Martie. 1909] p. 128; 30 Ian. 1906 (p. 259); 4 Febr. 1906 (p. 260).

²⁾ Ș. Cioculescu, *Op. cit.*, p. 418.

pact a lui Machiavelli în aliniate, urmare a textului francez, și în întrebuințarea unor cuvinte și întorsături de frază, care ne arată că textul original nu i-a lipsit o clipă.

Că această traducere nu este simplă curiozitate de intelectual, ne-o poate dovedi și acea broșură¹⁾ în care Caragiale face procesul partidelor noastre politice și al claselor sociale. Iar când ajunge să dea soluții, le găsește în *Il Principe*.

„Pentru ridicarea României la situația și dignitatea de Stat normal european, ar trebui numai decât acum o revoluție luminată și conștientă de sus.”²⁾

„Dar pentru o lovitură de Stat, pentru o sarcină așa de eroică, ar trebui un bărbat un bărbat întreg, care mâine să infrunte de sus funesta sistemă actuală cu aceeași nebiruită energie, cu care o confruntă astăzi de jos masele plugarilor. Și este unul, care ar putea-o face... El ar avea tot prestigiul cerut în așa înalte împrejurări.”³⁾

Și mai departe :

„Și pe urmă?... Pe urmă țara întreagă, chemată să-și exercite dreptul ei sfânt *fară da se*, vază-și, după înțelegerea și judecata ei, sub paza Celui de sus, de nevoi ! Și atunci, dacă nu va ști deocamdată destul de bine atunci... să învețe ! Să învețe cu necazuri și jertfe, cum a învățat toată lumea civilizată.”⁴⁾

În *Il Principe*, Machiavelli socoate că Italia nu poate fi scăpată de relele sociale și politice, de care suferă, dacă un suveran nu izbuteste să se facă stăpân. Și de stai să prinzi puțin sensul lucrurilor, bagi de seamă că simpatiile sale nu sunt pentru o aristocrație, care nu poate fi decât trecătoare, ci pentru o republică democratică.⁵⁾

Și cât trebuie să-l fi izbit de mult pe Caragiale, care studiasă cu atâta patimă pe Machiavelli, ignoranța politicienilor noștri, care prinzând de ici-colo două, trei idei, și pe acelea strâmbându-le, vorbeau de machiavelism și machiavelicuri, pentru ca fantazia lui artistică să prindă într-o formă de neuitat această politică a marelui bărbat, trecută prin capul unor oameni ca Nenea Trahanache !

Și pentru a savura și mai bine contrastele, îl las să vorbească chiar pe Neica Nae :

TRAHANACHE (*după un moment de ezitare*) :

Ei nu ! Dacă ar fi numai una... aia cu scrisoarea ta către Zoîfica, înțeleg ; să zic ; pentru politică, — unde e în joc enteresul țării, ca oricare român, a încercat omul, ca să te forțeze adică, pentru că te știe că ții la onoarea Joițichii, ca prieten ce-mi ești, — a făcut plastografie...

¹⁾ I. L. Caragiale, „1907” din *primăvară până în toamnă*, București, Ade-vărul, 1907.

²⁾ Ibid., p. 17.

³⁾ Ibid., p. 18.

⁴⁾ Ibid., pp. 31—32.

⁵⁾ Raportul acesta între *Principele* lui Machiavelli și broșura lui Caragiale a fost relevat și de Anna Colombo în teza sa de doctorat.

TIPĂTESCU :

Se 'nțelege !

ZOE :

Firește ; în politică ...

TRAHANACHE :

Ei, aveți puținică răbdare ... Dar astăaltă ? (*Se lovește cu mâna pe buzunarul hainei.*) Apoi dacă umblă el cu machiavelicuri, să-i dau eu machiavelicuri. (*Schimbând tonul*) Martoră mi-e Maica Precista ! Să n'am parte de Joița — că e de față — să spue ...

(Act. III, scena IV.)

Că scriitorul nostru se gândește la politica preconizată de N. Machiavelli în *Il principe*, când îl pune pe Neica Trahanache să creadă, că scrisoarea aceea plastografiată, cum spune el, e pentru politică, pentru a-i forța mâna, ca să-l aleagă pe Cațavencu și că și Neica Nae se gândește tot la Machiavelli, însă, așa cum a înțeles el din lectura ziarelor timpului,¹⁾ este acest : „apoi, dacă umblăm cu machiavelicuri să-i dau cu machiavelicuri”.

Și sunt din zările acestea și alte ecouri în comedia lui Caragiale despre starea de lucruri din Italia și despre politica italiană din acel timp. Să ne gândim numai, cu câtă competență nu vorbește Conu Leonida chiar în scena întâia, actul întâi, despre armata și bravura lui „Galibardi, despre starea civilă a Papii” și să-l ascultăm pe Cațavencu, spunând aproape sigur de victorie : „Scopul scuză mijloacele, a zis nemuritorul Gambetta !” spre a nu mai retipări zadarnic scenele, acestea, care trăiesc atât de bine în mintea fiecăruia din noi.

Câtă admirație avea Caragiale pentru Machiavelli, ne spune d-l C. Antoniadă în prefața monografiei sale²⁾ asupra marelui scriitor, când vorbind odată cu scriitorul nostru despre „cărțile de căpătâi” i-a mărturisit „că citea și recitea *Principele* lui Machiavelli”. Maestrului, însă, îi erau cunoscute și operele minore ale Florentinului. Din acestea a prelucrat *novella Belfagor arcidiavolo*.

Și dacă reiau această temă până în prezent discutată, după cât îmi stă în știință, în trei lucrări,³⁾ este nu numai pentru a încerca o

¹⁾ Nu numai că cititorii inculți înțelegând pe dos sensul cuvintelor, dar chiar cei, care scriau à la manière de Rică Venturiano, înțelegeau și ei tot atât de pe alături, pe cât de alături îi înțelegeau și cititorii lor. Cfr. *O noapte furtunoasă* (act I, scea IV). Și după cum se poate vedea din *Correspondența* publicată, Caragiale nu ostenia făcând tăieturi din zările timpului, fiind la Berlin, când dedea peste vreo enormitate.

²⁾ C. Antoniadă, *Machiavelli*, Cultura Națională, [1932].

³⁾ Cfr. C. Antoniadă, *Op. cit.*, pp. 306—313 ; Anna Colombo, *Op. cit.*, pp. 125—126 și A. I. Marcu, *Machiavelli inspirator al lui Caragiale*, în „Literaturul Romanului”, 1931 (I), Nr. 9—11.

judecată estetică completă și definitivă întru cât poate fi ceva definitiv, dar mai cu seamă pentru a grupa în jurul ei întregul material istoric literar, pus la îndemână prin publicarea *Corespondenței* marelui dispărut.

Volumul *Schife nouă*,¹⁾ în care prima bucată e „Kir lanulea”, cuprinde o scurtă notiță la început, iar la sfârșit alte trei note. Iată notița :

„Dintre poveștile de față — unele precum arătăm în notele dela sfârșitul cărții — se mai găsesc și în alte limbi; pe cât putem ști însă, apar azi pentru prima oară în românește.

Asupra felului cum sunt date aici, autorul își păstrează întregi drepturile de proprietate literară; căci fără îndoială poveștile sunt ale lumii, însă, firește, felul povestirii lor rămâne oricând al povestitorului — precum Maica Precista este a tuturor creștinilor, dar o icoană cu chipul e a meșterului, care a zugrăvit-o, în felul lui.

Indură-te, tu, prea sfântă și pururea curată Fecioară, de toți zugravii și ajută-i să nu prăpădească vreme și văpsea degeaba!”

Și acum și celelalte trei note :

„Această poveste se găsește în Giovanni Brevio, *Rime*, Roma, 1545, intitulată „Novella di Belfagor”; mai târziu, în 1549, apare cu același titlu sub numele lui Machiavelli și de atunci trece între operele complete ale ilustrului secretar florentin”.

„Un savant bibliograf englez, John Dunlop, crede că originalul lui „Belfagor” se găsea într-un manuscript latinesc al Bibliotecii Sft. Martin din Tours, manuscript dispărut pe vremea războaielor civile”.

„După Machiavelli „La Fontaine, fabulistul francez, a dat pe „Belphegor” în colecția *Contes*, publicată întâia oară la Paris, chez Denis Thierry et Claude Barbin, 1862.”²⁾

Notița dela început și aceste trei note bibliografice ne arată întâi că, conștiința artistică a lui Caragiale îi spunea că face operă originală, în al doilea rând ne denunță grija aproape erudită, pe care o puneă în a se informa cât mai complet, în lucruri chiar de creație artistică. Și cât de departe ducea această grijă se poate vedea din faptul, că până a se opri la forma definitivă se informează despre Belfagor în limba germană.

În scrisoarea din 28 Ian. 1909, în postscriptum: „Aștept iaurtul și tot ce poți (pe scurt) aduna despre Belfagor pe jermăgneske”.³⁾

Toate aceste informații de natură bibliografică îi erau date lui Caragiale, după cum se poate vedea din următoarea scrisoare, de către Paul Zarifopol, care era un distins romanist.

„Stimate domnule doktor, rogu-te spune ceva Sir Iohn Dunlop (*Istoria poveștilor, basmelor* etc.) despre „O mie și una de nopți”? Unde le-o fi izvorul? Cum și când au apărut în limbile europene? și, în acestea, care sunt cele mai însemnate versiuni?

¹⁾ București, Ed. „Adevărului”, 1910.

²⁾ I. L. Caragiale, *Opere*, III, p. 433.

³⁾ Idem *Corespondența*, p. 120.

Dacă ai câteva momente libere și lucrul nu cere prea multă muncă, rogu-te, fă bunătatea a-mi da în românește tot ce poți afla, de care am mare și urgentă nevoie. Ar fi și mai frumos dacă ai pofti să-mi aduci chiar d-ta în persoană acele dorite notițe, pentru care aş fi de două ori mulțumitor".¹⁾

Cum a procedat pentru a scrie *Kir Ianulea* am văzut atunci, când am discutat, dacă a tradus direct sau nu din *Il Principe*. Cu scrisoarea din 28 Ianuarie 1909 intră un element nou. Caragiale nu se mulțumește numai cu traducerea în franțuzește, ci caută și reflexele nuelii lui Machiavelli în limba germană.²⁾

Avea dar, trei nuvele cu același subiect. Pentru a prinde asemănările ca și deosebiri, să încercăm a povesti subiectul nuelii lui Machiavelli.

Începutul povestirii e în infern. Cercetate fiind, cum au ajuns în infern toate sufletele morților, fără deosebire spuneau, că din cauza soției. Minos și Radamente, judecătorii infernului, fac un raport lui Pluto, care își adună căpeteniile întunecatului său regat, spre a vedea ce e de făcut.

„Pentru că, spunând toate sufletele oamenilor, care vin în regatul nostru, că a fost cauza femeia, și părându-ne aceasta imposibil, ne temem că dând judecată asupra acestei relatări, putem fi calomniați ca prea cruzi și nedând ca puțin severi și iubitori de dreptate”.

Citatul e un fragment numai din discursul lui Pluto. Și acum redau fragmentul corespunzător din cuvântarea lui Dardarot.

„Afurisiților! care dintre voi nu e zevzec să-i treacă pe sub nas toate și el să nu bage nimic la cap, trebuie să fi luat seama, ca și mine, că toți oamenii sosiți de pe la dâșii aici la noi nu se plâng decât numai și numai de soțiile lor; pe care-l întrebi de ce a ajuns aici „femeia” și iar „femeia”. Măi, am zis eu în gândul meu, adevărat să fie asta?... Pe spusele oamenilor, firește, mare temei nu putem pune, fiindcă-i știm ce iubitori de adevăr sunt. Dar iarăși nu-mi vine să las așa lucru ciudat fără de aproape cercetare; căci politica împărăției noastre cere să știm tot, fără greșală, nici îndoială...”

De unde începutul povestirii lui Machiavelli e mai greoi, fiindcă procedează puțin filozofic, puțin oratoric, și aici transpare omul sec. al XV, îndrăgît de periodul larg, ciceronian, Caragiale pătrunde dintrodă în miezul povestirii, expunându-ne în cuvântarea lui Dardarot, repede, dezinvolt datele povestirii. Infernul lui Machiavelli este apoi, înafară că e cu totul șters, un infern de reminiscență clasică, pe când cel al lui Caragiale se colorează viu cu toate lucrurile, pe care i le-a împrumutat fantezia poporului nostru.

1) I. L. Caragiale, *Correspondență*, p. 183.

2) Cred totuși, că s'a folosit mai mult de prelucrările în franțuzește. „Până atuncea, vă rog să citiți pe aci alăturatul „Le démon marié”, ca să puteți la ocazie compara pe Kir Ianulea cu originalul”. In *Correspondență*, p. 118.

Pluto ajunge Dardarot, judecătorii Minos și Radamante n'au loc în povestirea lui Caragiale, căci poporul nostru nu știe de ei, iar arhi-diavolul Belfegor a ajuns Aghiută.

Consiliul hotărăște trimiterea unuia din infern. Și fiindcă nimeni nu era bucuros de o astfel de însărcinare, trăgându-se la sorți, sorțul cade asupra arhidiavolului Belfegor,

„care, deși fără mare plăcere își luă asupra-și această însărcinare, totuși, con-strâns de porunca lui Pluto se pregăti să urmeze, ceea ce în consiliu se hotărâse, obligându-se la acele condiții, care între ei și în mod solemn fuseseră stabilite. Care erau ca îndată aceleia, care ar fi fost desemnat pentru acest lucru, să-i fie dați o sută de mii de ducăți, cu care trebuia să vină în lume, și sub înfățișare de om să-și ia femeie, și cu ea să trăiască zece ani; și apoi prefăcându-se că moare, să se întoarcă și să arate prin experiență superiorilor săi, care sunt greutățile și foloasele căsniciei. Se mai hotări, ca toată durata acestui timp acela să fie supus tuturor neajunsurilor și relelor, la care sunt supuși oamenii și care târăsc după ele sărăcia, închisoarea, boala și orice altă nenorocire, în care cad oamenii. Numai dacă cumva nu s'ar scăpa prin înșelăciune sau viclenie”.

Și acum același fragment în *Kir Ianulea*. Numai că Dardarot nu adună sfat, ci își adună toată drăcimea și poruncește:

„Dumneata numai decât ai să ei din comoara împărătească suta de mii de galbeni aduși alaltăieri cu sgârcitul, pe care-l îngropaseră cu talerul pârlitii de mahalagii, că începuse să le miroasă — zi o sută de mii de galbeni. Apoi, o să te impie-litezi din cap până'n călcăie în chip de om muritor și să te duci pe pământ în ce loc ți s'o părea mai potrivit. Acolo — ascultă bine, astâmpără-te cu codița! — să te căsătorești și să trăiești cu nevasta zece ani. Pe urmă să te faci că mori, să-ți lași acolo trupul, și să te întorci să-mi dai socoteală una câte una de toate pân câte ai fost trecut ca om înșurat. — ...Să știi, a adăogat Dardarot, după ce a stat puțintel pe gânduri, că în toată vremea de zece ani pe pământ, ai să fii supus la toate necazurile, slăbiciunile și ticăloșiile pământenilor... la neștiință, la sărăcie, robie, prostie și la mânie chiar, rămânând să te aperi de toate relele cum îi putea și cum te-o tăia capul. — Înțelesu-m'ai, puiule?”

Întregul fragment din nuvela scriitorului italian este în *Kir Ianulea* o transpunere, aproape în traducere, care sub pana lui Caragiale trăiește viu, colorat. Suta de mii de ducăți sunt acum o sută de mii de galbeni, care-și au povestea lor. Dardarot vorbește și vorbește ca stăpân absolut, când însă spune lui Aghiută: „Acolo, ascultă bine, astâmpără-te cu codița!”, sau „Înțelesu-m'ai puiule?”, care-i punctează logosul, noi înțelegem că Aghiută este un drăcușor neastâmpărat, care nici în fața Întunecimii Sale nu se astâmpără, și că Întunecimea Sa are pentru acest drăcușor viori și isteț, care nu stă locului un moment, un fel de tandreță.

Belfegor ia banii, se intrupează într'un om chipeș și sub numele de Roderigo di Castiglia se stăbilește în Florența. Și spre a-și motiva averea și șederea lui în Florența, spune că e din Spania, de unde a

plecat de mic copil, că averea și-a câștigat-o în Siria la Alep și că a venit în Italia, ca să trăiască în locuri potrivite firii lui.

Aghiuță al nostru, însă, este armean și se stabilește în București. Om isteț, ca să nu spună la fiecare, cine e, ce e cu el și de ce a venit, dă odată toate informațiile acestea Kerii Marghioala, recomandându-i însă să nu spună nimic fiindcă știa, că până'n seară toți locuitorii de pe cele două maluri ale Dâmboviței vor ști mai mult chiar decât el însuși. Și cum știa probabil, că Bucureștenii sunt oamenii cu mult spirit critic și că n'o să-l creadă sau o să-l blameze, că plecând de mic de acasă părinții lui nu s'au îngrijit de el sau el de ei, îi inventează Kerii Marghioala o poveste patetică a morții părinților lui. Florentinii s'au mulțumit, dacă don Roderigo le-a spus, că a plecat de mic; ce e cu părinții lui nu i-a interesat.

Unul își închiriază o casă frumoasă în *borgo* d'Ognisanti, celălalt într'o casă tot atât de mare și frumoasă în mahalaua Negustorilor. Roderigo se căsătorește cu fica unui nobil de mare vază, însă cu bani puțini, care mai avea încă două fete și trei băieți; Kir Ianulea alege pe fata lui Hagi-bănuță, toptangiu pe vremuri, care avea și el încă două fete și doi băieți. Acrivița era vestită de frumoasă, numai că uneori se uita cruciș.

„Fiind și Kir Ianulea ca tot omul, supus slăbiciunilor omenеști, era stăpănit de patima fuduliei; îi plăcea să trăiască domnește, numa 'n petreceri scumpe, împărțind în dreapta și 'n stânga daruri prețioase”.

La Florența, fratele lui geamăn,

„fiind, prin legea care-i fusese hotărâtă la ieșirea din infern, supus tuturor patimilor omenеști, începu deodată să prindă plăcere de onorurile și deșertăciunile lumii, și să-i placă să fie laudat de oameni, ceea ce îi aducea nu mică cheltuială”, nu se lăsă mai prejos. Răul începe, însă, și pentru unul și pentru celălalt, când și Onesta și Acrivița au simțit că bărbații țin la ele. Și atunci, adio, ție liniște, din casa bieților oameni.

„Și părăndu-i, că-l poate complet stăpâni, îi poruncia fără de nicio milă sau respect; și nu sta în cumpănă, când îi era refuzat de către el vreun lucru, să-l acopere cu cuvinte grele și injurioase. Lucru, care era pentru Roderigo cauză de nespus desgust: totuși socrul, frații, rudele, obligațiile căsniciei și mai cu seamă marea iubire, pe care i-o purta, îl făcea să rabde”.

În nuvela lui Caragiale tot acest pasaj se ramifică, îmbogățindu-se, într'o varietate de scene: zulieria, servitorii, scena dela masa cu mosafirii. Prin toate aceste epizoade, strâns legate de filonul povestirii, tratate, însă, cu acea grijă și cu acea desăvârșire artistică, cu care giuvaergiul se oprește asupra lucrului de amănunt, nuvela lui Caragiale își lărgеște intenția artistică. Nu e numai grija de a povesti cât mai frumos un fapt de mult haz, ci dorința de a face să retrăiască

viu, în toate culoriile-i caracteristice, o societate și o epocă, spre care imaginația artistului se îndreaptă cu multă simpatie, dar pe care verva-i satirică nu se îndura a o cruța.

Iată ce scria, dacă interpretez eu bine, Caragiale lui P. Zarifopol în această ordine de idei într-o scrisoare din 4 Februarie 1909, despre scena zaiafetului.

„Spune-mi ce zici Dumneata, s'ar potrivi în tonul lui Kir Ianulea, acolo unde, după împăcăciune, e zaiafet cu lăutari, să pun pe țigani să cânte, ca un fel de cântec favorit al Coanei Acrivița, următoarele :

Zori de ziuă se revarsă
Și eu ochii n'am închis
Cum să-i închid, când ei varsă
Pârae de foc nestins.

Pân' aici de Logofătul Konaki.

Și mă bat cu pumnii în cap
Ce să fac și cum să scap
Of! să mă tămăduesc
Și să nu mai tot iubesc;
Căci îmi face foarte mare
Și necaz și supărare!

Iar când Kir Ianulea cam afumat, strigă: Of! alta țigane! îi cântă cântecul lui favorit:

Dela ușe mă repez
Numa 'n papuci și 'n fes
Căci, de grabă foarte mare
Nu mai pot să am răbdare!

Ce zici? Nu s'ar lumina mai bine tabloul zaifetului? ¹⁾

Caragiale a renunțat în economia nuvelii la aceste versuri și bine a făcut. Tabloul zaiafetului n'ar fi câștigat nimic prin aceste versuri, care ar fi introdus o notă de vulgaritate, dimpotrivă ar fi pierdut, prelungindu-se, din pregnanță. Citatul e, însă, elocvent pentru grija, pe care o avea scriitorul nostru de a zugrăvi prin mijloace cât mai potrivite societatea acelei vremi.

Tot ce încercau, însă, atât don Roderigo, cât și Kir Ianulea spre a-și mulțumi scumpele lor consoarte, era în zadar. Cu acel simț practic, pe care-l au de obicei femeile, atât signora Onesta, cât și Coana Acrivița au schimbat, că soții lor nu vor mai putea rezista mult atâtor capricii și cheltuieli. Femei înțelepte s'au gândit să-și întărească familiile, neuitându-se nici pe ele.

¹⁾ I. L. Caragiale, *Correspondență*, pp. 121—122.

„fu nevoit, voină să aibă pace din partea ei, să-i ajute socrului să-și mărite celelalte fiice, în care lucru cheltui o mare sumă de bani. După aceasta voină să-i câștige bunăvoința, trebui să trimită pe unul din frați cu stofe în Orient, pe un altul cu mătăsuri în Apus, iar celuilalt să-i deschidă o giuvaergerie în Florența: în care lucruri cheltui cea mai mare parte din averea lui”.

Machiavelli se mulțumește să înregistreze simplu faptul. Coana Acrivița, însă, femei, pregătește terenul, descoperindu-și o dragoste infocată pentru Kir Ianulea. Și pe când Kir Ianulea nu mai încăpea în piele de fericire, Coana Acrivița, tot mângâindu-l îi spuse:

— „Uite ce e... Tatița ar vrea să mărite și pe surioarele mele — să nu-i rămâie fete bătrâne — c'au și început mahalagioaicele (le știi gurița) să le zică „iepele lui Bănuță” și nu prea are cu ce să le înzestreze pe potriva lor...”

— ...Și pe urmă, uite... Frățiorii mei... Nu e bine să mai stea așa degeaba. M'am gândit să le faci dumneata rost de un capitălaș, să s'apuce și dâșii de vreo negustorie, că sunt cogeamite găligani acuma, nu mai face să se lase în spinarea bătrânului”.

A doua zi fetele au fost înzestrate, iar băieții au pornit unul către Smirna, altul prin Brașov către Lipsca.

Totul era, însă, în zadar, căci orice ar fi făcut Roderigo pentru scumpa-i soție Onesta, n'o mulțumia. Suta de mii de ducati se spulberase. Acum începea el să ceară în împrumut, nu să dea. Ii mai rămânea însă o nădejde: cei doi cumnați. Dar și aici nenoroc. Unuia i se înecă corabia plină de mărfuri, fără a fi asigurat, iar celălalt pierde banii la cărți. Roderigo fuge. Urmărit fiind, scapă datorită unui țaran, căruia, în schimb, spunându-i cine este, îi dă posibilitatea de a se îmbogăți. Nu trece mult și Giovan Matteo aude că soția lui Buonajuto Tebalducci e apucată de diavoli: vorbește latinește, face filozofie și denunță păcatele tuturor. În schimbul a cincizeci de galbeni, bunul Matteo o tămăduiește. După ce-și sfătuie salvatorul să ceară mai mult, căci altfel nu-i mai îngăduie să vină după el, diavolul intră în fiica regelui Neapolului. Dar n'apucă bine omul să se bucure de bogăția-i adunată fără trudă, când vin dela Seniorie și-i poruncesc să pornească la Paris, ca să tămăduiască pe fiica regelui. Ordin dela rege să-i tămăduiască fiica, căci altfel îl spânzură; ordin dela diavol să-l lase în pace, căci nu vrea să știe de nici o rugămintă. Șiretlicul, însă, îl scapă pe Matteo. Sunetul infernal al tuturor instrumentelor din lume n'a fost în stare să iasă din corpul îndemoniatei. Dar cum a auzit de Onesta, că vine să-l caute, a fugit nemerind tocmai în infern, raportând căpeteniilor că oamenii au dreptate să se plângă de soțiile lor.

Toată această parte, în care Machiavelli povestește căderea lui Rodrigo, banchetele date, servitorii care plecau de gura Onestei (cei veniți odată cu el din infern plecaseră demult), cheltuirea tuturor galbenilor, împrumuturile cu dobânzi, apoi speranța în reintoarcerea cum-

națiilor și înfățișat veștile rele, totul este urmărit punct de punct de către Caragiale în nuvela sa.

În indemonierile din *Kir Ianulea*, Caragiale întrebuințează același material, până și în lucrurile de amănunt. Indemoniatele lui Caragiale știu și ele latinește, discută și ele filozofie, când, însă, încep să denunțe păcatele lumii din jurul lor, apoi nu se mai opresc, și aceste nevinovate indiscreții prind în rețeaua lor întreaga societate românească din prima jumătate a sec. al XIX-lea.

În nuvela lui Machiavelli, sunetul trombelor și vestea sosirii soției tae brusc nuvela, pe când la Caragiale sfârșitul se gradează prin vestea sosirii, apoi prin sosirea Coanei Acrivița, care plecându-se la urechea bolnavei, se adresează soțului, cu cuvintele de mângâiere din vremea bună a căsniciei lor.

Câtă mișcare, apoi umanitate și culoare nu este în figura celui voinic și frumos palicar, care este în fapt tatăl fiicei Domnitorului! Dacă la Machiavelli cursul povestirii se urmează repede, urmărind povestirea în ea însăși, la Caragiale povestirea, fără să-și uite un moment de ea, știe să se oprească, să stăruie asupra a ceea ce i se pare ei interesant sau frumos, știe să rădă cu hohot cum știe să și zâmbiască fin, în colț de gură; își simpatizează lumea, pe care o descrie, dar nu o cruță cu nimic. Deoparte un filozof, care demonstrează narativ o idee, de cealaltă un artist, care se lasă, cu măsură însă, furat de povestirea lui.

Trecând acum comparația la Belphegor a lui La Fontaine, pe care, după propria-i mărturisire, Caragiale l-a avut în vedere, acesta nu este decât o ștearsă transpunere în versuri a povestirii lui Machiavelli.

Ici și colo, însă, transpare francezul La Fontaine: în reflecția amară a lui Rodrigue că se poate câștiga orice femeie cu un castel; în insinuarea autorului că Onesta nu era nici măcar onestă (joc de cuvinte destul de ușor); în faptul că fratele Onestei (în La Fontaine are numai unul) nu e trimis să facă negoț, ci i se angajează de către Rodrigue, sub stăruințele, soției, însă, guvernor; în portretul intendentului, care-și sărăcește stăpânul; și înfățișat în reflecția (și aici apare spiritul *raisonneur* al francezului) diavolului în infern, în fața lui Satan, că lucrul în sine — căsnicia — nu e rău, dar că la sfârșit se conrupe. Aceasta este povestea lui *Belfagor arcidiavolo* în transpunerea lui La Fontaine.

Poate că în nici una din scrierile sale, Caragiale nu trăește mai adânc, mai complet și mai viu ca în *Kir Ianulea*. Orientul cu misterul și cu lumea lui de basme, lumea aceea fanariotă a Bucureștiului nostru din prima jumătate a sec. al XIX-lea, pe care o simția pulsând pu-

ternic în sufletul lui prin reminiscențe atavice și care va trece mai departe ca o moștenire spirituală în opera fiului său Matei, *Craii de Curtea Veche*, tot ceea ce a acumulat experiența lui de viață și spiritul lui ascuțit de observație se îmbină într'un tot armonic, în care fantasticul și realitatea fac un tot omogen, perfect echilibrat, de o amplexare și o rezonanță cu adevărat clasică.

Kir Ianulea al scriitorului nostru nu numai că nu l-a necinstit pe nemuritorul Nicolaki Machiavellis, cum îi spune el cu atâta profundă simpatie, dar îi este nu superior, ci constituie capo d'opera genului. Cine a făcut cât de puțină literatură comparată știe că sunt anumite teme literare, care trec dintr'o țară în alta, dela un popor la altul, până își găsesc totală expresie și o desăvârșită înflorire într'o anumită operă, pentru ca după aceea să moară cu totul. Este cazul *Sepoletilor*, din literatura italiană, a lui V. Foscolo și al lui *Kir Ianulea* în literatura noastră. Dela Giovanni Brevio la Machiavelli, dela Machiavelli la La Fontaine, iar dela aceștia la Caragiale al nostru.

Cu câtă dragoste și plăcere a meșteșugit Caragiale în jurul lui *Kir Ianulea*, se poate vedea din următoarea scrisoare adresată lui Paul Zarifopol :

„Stimate Domnule Doctor, Cu ajutorul lui Dumnezeu, l-am dat înfărșit gata pe Dracu ! *Kir Ianulea*'i isprăvit : acu, nu-mi mai rămâne decât să-l dichisesc, să-l pieptăn și să-i dau lustru, ca să-l pot prezenta în fața lumii. Chiar astăzi îl iau la frecus, și sper că peste o săptămână să-i dau drumul — firește mai întâi are să vină la dv., să vă salute, la dv., care-l cunoașteți, decând era mititel și nețâselat.“¹⁾

Să se remarce afecția, care reese din scrisoare, pentru acest *Kir Ianulea*, a cărui creștere și desvoltare Caragiale o urmărește cu o dragoste, ași spune, paternă.

Și că însuși Caragiale era conștient de desăvârșirea acestei nuvele, dovada o avem într'o scrisoare către Doctorul Alecu Urechia :

„Am să vă citesc un volumaș de povestiri inedite — *Schițe nouă* — (fructul veghierilor mele de iarnă !), pe care nu le-aș da pe tot ce-am scris în viața mea.“²⁾

Și o alta către D. D. Pătrășcanu, în care mulțumindu-i pentru trimiterea *Schițelor și Amintirilor*, îi spune :

„Te rog, Domnule Pătrășcanu, să mi-le primești cu aceeași dragoste, cu care am primit și eu pe ale dumitale trimise pentru *Kir Ianulea*“.³⁾

Scriitorii cu adevărat mari n'au nevoie de verdicte. Pe acestea și le decernă ei înșiși.

* * *

¹⁾ I. L. Caragiale: *Correspondență*, p. 118.

²⁾ Ibidem, p. 463.

³⁾ Ibidem, p. 501.

Povestește Gh. Coșbuc, cum Caragiale, venind odată la el, i-a arătat un manuscris și i-a cerut o curioasă informație: anume, „care poet latin afară de Virgiliu a mai scris ceva despre relațiile lui Enea cu Dido și despre moartea tragică a acestei regine semite”.¹⁾

Patru pagini erau scrise curat fără corecturi; restul numai ștersături și corecturi în două și trei caturi. Manuscrisul era în versuri de diferite lungimi. Acțiunea se concentra întreagă pe lângă arderea pe rug a reginei. Întrebându-l Coșbuc, „ce-ar putea scoate dintr'un fapt atât de divers de nevoile noastre românești”, a răspuns apăsător: „Vreau s'o fac patriotică, Ghiță, vreau s'o fac patriotică!”

Iar la mirarea sporită a lui Coșbuc, „cum ar putea face patriotism românesc împrejurul morții unei regine din Cartago, a adăugat: „Dar Virgil, care a îngămădit atâta patriotism pe lângă moartea Didonei?” Și a repetat de vreo câteva ori cu mare respect versul lui Virgilius, din cartea patra, în care acesta face aluzie la Hannibal: *Exoriar aliquis nostris ex ossibus ultor*.

Opera era destinată „Românului” din Arad și Coșbuc crede, că o făcea pentru Românii de peste Carpați, pentru că repeta mereu versurile 484—630, din care se inspirase și în care sărmana Dido lăsa cu limbă de moarte să fie o ură pe vieață și pe moarte între Cartaginezi și Romani, versuri pe care le avea în textul latinesc, în traducerea lui Coșbuc și într'o altă traducere franțuzească.

Că această preocupare a lui Caragiale pentru istoria romană și pentru exemplele de total patriotism, pe care încerca să le dea printr'o lucrare originală, nu a fost un simplu capriciu de fantezie artistică, ci un tot organic crescut și studiat, o constituie dovadă articolul *Inceputurile Romei*²⁾ și traducerea dramei *Rome vâncue* (Comédie française, 1876) a lui Al. Dominique Parodi, literat francez, de origină italiană (1842—1901).

Inceputurile Romei vor fi servit în intenția lui Caragiale drept prefațare *Romei învinse*, căci după un mic istoric al evoluției religiilor, după războiul Troiei și povestea lui Numitor și Amuliu și a lui Romulus și Remus, stăruie asupra zeiței Vesta, asupra cultului acestei zeițe și a îndatoririlor fecioarelor Vestale. Și cine a citit *Roma învinsă* știe, că întreaga acțiune a dramei se concentrează în jurul dragostei vinovate a unei fecioare Vestale și a ispășirii acestei greșeli spre a scăpa Roma de invazia Galilor, pe care Zeii, drept pedepsire pentru sacrilegiul comis de Vestală, o abătuse asupra Romei.

¹⁾ Gh. Coșbuc, *Amintiri despre Caragiale*, în „Flacăra”, 1912 (II) Nr. 7, pp. 49—50.

²⁾ I. L. Caragiale, *Opera*, III. p. 324.

Și acum o problemă, care nu este atât de istorie literară, cât de estetică. Cine a studiat pe Caragiale și a trecut și la traduceri, pe care scriitorul nostru le-a făcut, a putut observa că majoritatea subiectelor acestora (E d. Poë, *O balercă de Amontillado*; *Masca*; *Cervantes*, *Curiosul pedepsit*; V. Hugo, *I. Borgia*; Al. Parodi, *Roma învinsă* (se petrec în Italia și că toate la un loc inclusiv *Răzbunare* din C. Sylva) trăesc o înfiorătoare umanitate.

Marile acte de iubire ca și de ură și răzbunare, de crimă ca și de total sacrificiu pe pământul acesta s'au trăit în lumea simplă, primitivă a pământului. (C. Sylva, *Răzbunare*).

Saturat până la desgust de toată lumea aceea a comediilor și momentelor sale, falsă, incapabilă de un gest de adâncă umanitate, Caragiale a avut întotdeauna nostalgia acestei lumi de totală umanitate, care să iubească, dar și să urască, să fie capabilă de orice act, oricât de monstruos, dar și de sublim sacrificiu. De aici *Năpasta* și *Păcat*. Și tot de aici și atmosfera aceea tare, înfiorătoare din traduceri sale, care constituiesc în opera lui Caragiale raza de lumină a creației sale artistice.

Au fost în Caragiale ca și în Machiavelli doi oameni: unul, care știa să observe și să râdă de păcatele oamenilor și un altul, care nu pierdea din vedere un ideal de umanitate completă (*Năpasta*, *Păcat*, iar în politică „1907”).

Judecat astfel, Caragiale poate fi socotit și el, ca și prietenul său „Nicolaki Machiavellis”, pentru care avea atâta dragoste și admirație, tot un om al Renașterii, al unei renașteri spirituale a omului.

CONST. I. DIHOIU

CRONICI

O NOUĂ DEFINIȚIE A „NEAMULUI“).

În primii ani de după războiul mondial, Profesorul Iuliu Moldovan a pornit o acțiune, care a însemnat o adevărată luptă națională, un strigăt de alarmă într'o lume care pășea pe căi greșite, o chemare pe drumul vieții a întregii suflări românești de pe întreg cuprinsul românesc. Un nou crez a fost plămădit din minte și din suflet românesc, singurul care poate fi, crezul biopolitic, iar pentru înfăptuirea lui, după ce toate conștiințele românești vor fi pătrunse de acest nou ideal și stăpânite de această concepție de viață, o nouă știință a luat naștere : biopolitica, politica vieții.

Acțiunea biopolitică a Profesorului Moldovan urmărește o restaurare a comunității românești pe drumul vieții și al istoriei, pe drumul tradiției românești. Această politică se întemeiază pe legile vieții, dela care oamenii și neamurile nu se pot abate fără a intra în suferință și declin. Súpreamă realitate pe care o slujește biopolitica este neamul, cu unitatea lui fundamentală : familia. Biopolitica condamnă materialismul și acel individualism patologic care distruge legăturile firești cu natura și familia, cu trecutul și viitorul, reducând materia la modestul rol de slujitor al omului, iar pe individ la o părțică din lanțul generațiilor neamului, „cu răspunderi față de trecut, cu datorii pentru viitor“. Biopolitica vrea să îndrepte lumea românească pe drumul tradiției, omeniei, cinstei și vitejiei românești din trecut și care se cuprind toate în patrimoniul primit în veghe dela străbuni pentru a fi transmis urmașilor noștri.

De ani de zile lumea românească a putut ceti scrisul Profesorului Moldovan, în „Igienă Națiunei“ și „Biopolitica“, apărute la Cluj, în 1925 și 1926 și să-i audă cuvântul la adunările generale ale „Astrei“. Pe linia acestei activități biopolitice a apărut, la începutul acestui an, studiul „Neamul“, publicat în „Buletin Eugenic și Biopolitic“, nr. 1—4, 1942.

*) Prof. I. Moldovan, „Neamul“, în Buletin Eugenic și Biopolitic. Vol. XIII. Nr. 1—4, Sibiu 1942.

Din acest studiu, se desprinde aceeași dorință veche de a contribui la limpezirea acelor noțiuni care se referă la „realități, în cari se ancorează sau se concretizează o concepție de viață, de a căror înțelegere la timp și precisă depinde rezistența, forța de luptă, propășirea, existența chiar a unităților superioare: neam și patrie“. Aceste noțiuni sunt d. e. națiunea, neamul, rasa. Mai departe se desprinde aceeași chemare caldă către un ideal, atât de necesar în aceste timpuri când ostașii noștri luptă disciplinat și se jertfesc viteji pentru un viitor mai bun al urmașilor — „un ideal, care să ne unească, să ne integreze, cu tot gândul, cu toată fapta noastră spre scopul dăinuiri și propășirii neamului“. Ne trebuie o concepție de viață, care să ne dea idealul dorit și să se integreze într-o comunitate de luptă, solidă, care să meargă pe drumul cel bun.

„Avem această comunitate solidă, indiscutabilă, în care intrăm în clipa nașterii și în care rămânem viața noastră întreagă, așa cum aparținem familiei, în care ne-am născut și continuăm să-i aparținem, chiar dacă ne lăpădăm de numele, credința și naționalitatea ei. Este comunitatea etnică, neamul. Nicio altă limbă nu are un nume atât de potrivit, o noțiune atât de precisă, pentru a reda înrudirea de sânge, devenirea în timp, cuprinderea într-o familie mare, generatoare de viață nouă. Așa cum familia este precizată în ființa ei prin patrimoniul biologic și spiritual propriu, prin așezarea și înrădăcinarea ei într'un mediu, care o influențează și modelează printr-o interacțiune fără încetare și prin rostul pe care îl îndeplinește și care rezultă din această interacțiune, așa *neamul este o comunitate de sânge, tradiție, spațiu și destin*“.

Să cercetăm pe rând factorii constitutivi ai ființei etnice.

Cel dintâiu și cel mai însemnat element constitutiv al neamului este comunitatea de sânge. Prin sânge Profesorul Moldovan înțelege în acest caz patrimoniul biologic ereditar. Înrudirea de sânge dintre fiii neamului românesc este o realitate vie, dovedită pe cale științifică. Fiecare Român trebuie să aibă convingerea, că în vinele noastre curge un sânge diferit de al altor neamuri, sângele românesc, caracteristic nouă. Dar mai mult decât atât, fiecare Român trebuie să știe, că în vinele sale curge o picătură chiar și din sângele acelora care au contribuit la plămădirea neamului românesc și i-au făurit viața de-a-lungul veacurilor. (Igiena Națiunii, pg. 9). Este sângele românesc în devenire, izvorul de viață și de luptă al tuturor acelor care au fost, sunt și vor fi Români. Această înrudire biologică se dovedește ușor și categoric, dacă cercetăm șirul înaintașilor unei familii de Români. Știind că fiecare om are doi părinți, patru bunici, opt străbunici, ș. a. m. d., văzând cum trebuie să se dubleze șirul înaintașilor cu fiecare generație de părinți, putem calcula, că înainte cu 60 de generații, deci cu vreo 1800 ani, excluzând contopirea de înaintași prin căsătorii între rudonii, ar trebui să existe miliarde de străbuni pentru fiecare familie. Sau invers, dacă o familie de acum 1800 ani, s'ar fi înmulțit în proporția obișnuită azi, de 1% anual, fără a se contopi sau înrudi în șirul descendenților, ar trebui să aibă azi un număr incalculabil de urmași. Realitatea este că, cu cât mergem mai mult în urmă cu atât se înmulțesc străbunii comuni. De aceea putem afirma că „azi nu există familie de Români,

care să nu aibă cândva în decursul veacurilor înaintași comuni cu oricare altă familie românească". Sângele nostru a circulat în vinele tuturor acelor care au cinstit numele de Român și a luptat pentru ființa și drepturile neamului, în toți eroii, martirii și înțelepții neamului, cunoscuți sau necunoscuți nouă, în toți aceia care au luptat, s'au jertfit și au murit pentru românism. La noi, la Români, acest proces de înrudire biologică a fost ajutat și de faptul că cei ce trăiesc astăzi sunt urmașii unui număr relativ redus de familii străbune. Apoi Ardealul a constituit un centru de iradiere a vieții românești, din belșug răspândită, afară de țările românești, până în Crimeea.

Comunitatea de tradiție este o condiție de bază a ființei, etnice, anume „tradiția înțeasă ca patrimoniul spiritual moștenit din străbuni, creație a fondului biologic ereditar sau asimilată de aceasta". Ea cuprinde exteriorizările și concretizările trănice ale sufletului etnic: folklorul, datinile, muzica, dansul, portul limba și credința. Mai mult decât un material de muzeu, tradiția este un factor constitutiv și protector al ființei etnice. „De fapt însă ea este un organ întregitor, scut al corpului etnic, indispensabil pentru dănuirea acestuia". Între corpul etnic și tradiția, trăită de acesta, există un permanent schimb de valori iraționale, un metabolism tainic de regenerare reciprocă, indispensabil pentru păstrarea și ocrotirea vieții specifice etnice". Când acest metabolism tainic de regenerare etnică nu mai funcționează, corpul etnic intră în suferință și declin. Aceasta se poate întâmpla sau în urma progresului unei civilizații străine de sufletul neamului, sau printr'un amestec cu alt neam cu o altă tradiție, indiferent dacă acesta este considerat superior, egal sau inferior.

Prin comunitatea de spațiu, Profesorul Moldovan se referă la pământul patriei, la glia străbună, de care suntem legați prin puternice rădăcini cu toată ființa noastră, — pământ care nu a fost ales la întâmplare, ci de care neamul s'a legat fiind cel mai potrivit cu firea lui. Și aici, între glie și corpul etnobiologic, se petrece un schimb de energii vitale, întregitor și modelator fără încetare al sufletului neamului în devenire.

„Destinul este rezultanta interacțiunii între ereditate și mediu, în cazul nostru între sânge, tradiție și spațiu. Interacțiune, a cărei rezultate de-a-lungul veacurilor le înregistrează istoria, și care interacțiune abia în lunga ei dănuire, plămădește și precizează personalitatea neamului". Patrimoniul biologic ereditar, sângele, — patrimoniul spiritual moștenit din străbuni sau tradiția, — și glia de care suntem înrădăcinați, acestea sunt elementele din îmbinarea cărora se plămădește destinul unui neam. Important de reținut este că, după Profesorul Moldovan, acest destin nu trebuie să fie o fatalitate. Noi putem interveni asupra acestor elemente constitutive ale destinului, să ocrotim și să inobilăm sau nesocotim patrimoniul biologic ereditar, forțele biologice calitative și numerice, să apărăm tradiția sau să lovim în ea, să stăpânim mediul sau să ne lăsăm stăpâniți de el. „Un neam nu este desăvârșit în alcătuirea lui decât atunci, când sânge, tradiție și mediu se integrează organic într'un destin voit, spre un ideal înrădăcinat și el în fondul ereditar, cultural și spațial, specifice neamului". Crezul biopolitic se întemeiază tocmai pe această

putință de a interveni în destinul oamenilor și al neamurilor, pe baza cunoașterii legilor vieții, a raportului just dintre ereditate și mediu, idealul pentru neam fiind „o disciplinată și hotărîtă stăpânire a destinului propriu”.

Dintre noțiunile sociale intrate în vâltoarea luptelor de idei și de a căror înțelegere precisă nu putem să fim indiferenți, prin realitățile la care se referă, și asupra cărora mai stăruie Profesorul Moldovan în lucrarea amintită, este vorba de noțiunile de națiune și rasă. În privința națiunii definițiile variază după oameni și după grupurile de oameni între națiunea ca unitate etnică și națiunea ca formațiune politică. Totuși, după cum ne spune Profesorul Moldovan, realitatea națiunii este una singură. Politic era interesul hotărîtor pentru înțelegerea națiunii și nu realitatea etnică, atunci când s’au numit naționale partidele politice cu toți membri lor evrei și minoritari și atunci când industrii pur evreiești se puteau numi naționale. Iată înțelesul națiunii față de neam, așa cum se desprinde din gândirea Profesorului Moldovan :

„Națiunea nu este identică cu neamul. Există o națiune americană, dar nu un neam american. Comunitatea de spațiu este elementul hotărîtor în conceptul națiunii. Dacă neamul este un curent de viață, o formațiune biologică în devenire, care cuprinde pe toți ce au fost, sunt și vor fi de același sânge, națiunea este o realitate politică actuală și voluntară, pentru care comunitatea de sânge nu este esențială. Apartenența la o națiune, ca și părăsirea ei o poate hotări — după norme fixate de legiuitor — individul. Apartenența etnică este hotărîtă prin naștere. Națiunea cuprinde zeci sau pe toți cetățenii actuali ai unei țări, sau în cadrele unui stat pe toți aceia cari în baza limbei, credinței, așezării sau intereselor comune se simt sau se vroiesc uniți sub același nume de neam și țară. Ea poate deveni un neam atunci, când după o îndelungată conviețuire și tot mai intensă și extensivă înrudire, se stabilește comunitatea de sânge, tradiție, spațiu și destin, caracteristice neamului”.

Să reținem raportul și ierarhia pe care Profesorul Moldovan le stabilește între neam și națiune, altele decât cele stabilite de obicei până acum, când neamul se socotea în înțelesul de popor ca ceva inferior națiunii, o stare de inferioritate biologică, lipsită de cunoștiință și de voință. Prin noua concepție, neamul este totul, idealul și veșnicia, iar națiunea o formă politică a prezentului, o realitate politică actuală și voluntară. Națiunii îi corespunde adjectivul național, neamului adjectivul etnic.

Mai departe Profesorul Moldovan lămurește noțiunile popor și rasă. „Noțiunea de popor este intermediară între neam și națiune, mai apropiată de cel dintâiu, adeseori întrebuintată chiar în înțelesul acesta, cu deosebirea totuși, că popor înseamnă mai mult neamul dela țară, cu accentuarea comunității de tradiție, țărănimea deci, cum reiese și din înțelesul adjectivului corespunzător : popular”. În privința rasei, pentru noi trebuie să rămână o noțiune pur științifică, care nu are ce să caute în arena luptelor sau concepțiilor politice.

Ceea ce ne leagă pe noi Români, mai mult decât orice altă idee, este comunitatea de sânge, fondul etnobiologic ereditar, care explică

unitatea noastră sufletească. Pe noi ne leagă anumite caractere sufletești ereditare, specifice nouă, caractere etnice și nu rasiale. Acolo unde alții vorbesc de rasă, noi vorbim de neam sau mai precis de fond etnobiologic — spune Profesorul Moldovan. „Fondul acesta cuprinde atât dispozițiile fizice ereditare, cât și cele mintale și sufletești. Căci biologice sunt toate manifestările vieții. Studiul vieții este biologia, studiul vieții, al genezei și evoluției neamului este etnobiologia, o ramură a etnologiei, care este studiul neamului în general“.

Idealul care trebuie să ne unească pe toți, cu trainice și tainice legături, peste interese de grup, peste grijile prezentului efemer, trebuie să fie un ideal care să se închine și care să slujească nemul: comunitate de sânge, tradiție, spațiu și destin. Iar datorită noastră cea mare este să păstrăm patrimoniul străbun, sângele și tradiția, ferindu-ne de amestecul cu alte neamuri, indiferent dacă sunt socotite superioare sau inferioare nouă, căci, așa cum o fi patrimoniul străbun, pentru noi nu poate exista comoară mai de preț decât această zestre proprie nouă. Numai în felul acesta ne stăpânim destinul, pe care ni-l croim noi, sub semnul și pe drumul eternității românești.

Pentru stăpânirea acestui destin, Profesorul Moldovan arată că trebuie ca și în viitor, Ardealul să determine drumul neamului:

„În orice caz neamul nostru își va păstra caracterul și destinul său românesc cât nucleul de sânge original, centrul său de roire de viață românească, va continua să determine factura biologică și direcția culturii neamului întreg. Și acest centru este Ardealul românesc“.

GHEORGHE VORNICA

OPERA ROMÂNĂ LA SIBIU

24—28 Iunie 1942

Trebuie să fim recunoscători Astei că a invitat opera din Capitală să vină la Sibiu și ni-a prilejuit astfel câteva seri de înălțare sufletească.

Prin vechiul teatru sibian, care se poate numi istoric în virtutea evenimentelor de ordin spiritual și național care au avut loc în el în cursul deceniilor, a trecut suflul mării, nemuritoarei arte.

Crezul muzical atât de superior și românesc al d-lui Tiberiu Brediceanu, actualul director al operei bucureștene, a răspuns la invitație în modul cel mai elegant și artistic, aducându-ne, cu mari sacrificii din partea Statului ceea ce are opera mai bun ca dirijori și executanți, în 4 capod'opere ale repertoriului mondial și 2 lucrări originale românești.

Privind la sala care fremăta de bucuria așteptării unui regal de înaltă artă prin intermediul artiștilor români, gândul meu se întorcea cu mulți ani înapoi. În aceeași sală, copilă fiind, am asistat la *primul spectacol de operă în limba română*, datorat „Reuniunii române de cântări“ sub măiastra conducere a tânărului și atât de valorosului său dirijor, profesor Gheorghe Dima, cu concursul baritonului Nicolae Popovici dela Karl-Theater din Viena, fiu al Banatului, mai târziu profesor de muzică la liceul românesc din Brașov. Spectacolul

era opera *O noapte în Grenada* de Kreutzer și s'a dat în 15 și 17 Aprilie 1886. Dintre membrii Reuniunii au cântat ca soliști doamna Maria Crișan-Roșca, soprană, dintr'o familie dotată cu voci frumoase, cristaline și multă muzicalitate, solistă merituoasă care a stat mulți ani în fruntea celor ce slujeau muzica în Ardeal și mama excellentului muzician Ionel Crișan, fost bariton al operei clujene și profesor la conservatorul din Cluj; Ghiță Pop, tenor, care mai târziu a trecut munții și a fost un eminent profesor de liceu la București; câțiva profesori tineri în roluri mai mici, în cor elita sibiană. Maestrul Gh. Dima a săvârșit o faptă memorabilă prin acest spectacol, dat cu diletanți, cu concursul unui singur profesionist. Niky Popovici avea o voce cu un timbru catifelat, un farmec și o dulceață rară, era înalt, svelt, avea un joc de scenă sigur și distins.

Peste câțiva ani, mi-se pare prin 1890, am avut o scurtă stagiune germană de operă cu cântăreți bunișori austriaci. S'au dat î. a. „Bärbierul din Sevilla”, „Tannhäuser”, „Faust”, costumele, orchestra, corul, decorurile fiind cât se poate de modeste.

Timpul trece, dragostea pentru scena lirică crește. Concetățenii noștri sași au două înighebări care se întrec dând multe opere germane, aducând soliști pentru rolurile principale și producând spectacole bune cu dirijori destoinici, cor numeros, arătos și bine strunit.

Dima se mută la Brașov, dar vine Hermann Kirchner, care, deși German, se contopește cu neamul care l-a primit cu căldură. Reuniunea are o nouă înflorire, dă opereta *Moș Ciocârlan* de Tudor cavaler de Flondor în 1905 la Sibiu, iar în 1906 pe scena Teatrului Național din București, în prezența Reginei Carmen Sylva și a elitei bucureștene. În rolul titular un diletant bucovinean de mare merit, care a avut și direcția de scenă, Grigore de Pantazi, (autorul baletului *Nippes*), în rolul ciobanului Stan tenorul bucureștean Ștefănescu Spira, una dintre primele victime ale războiului mondial. Bucureștenii, ca înainte Sibienii, au rămas încântați de frumusețea tineretului — 100 persoane — de pe scenă, a costumelor, de vioiciunea și noblețea jocului care depășea mult nivelul diletanților. Pe Kirchner ni-l-a furat capitala în urma acestui succes.

Reuniunea a mai dat, tot cu mare succes, *Șezătoarea* de Brediceanu și *Crai Nou* de Ciprian Porumbescu, iar în Iunie 1913 *Cavaleria rustică* cu concursul artiștilor Ștefan Mărcuș, tenor (Turiddu) și Ionel Grișan, bariton (Alfi), dirijor fiind Hermann Henrich din Troppau. După războiu, sub Nicolae Oancea se cântă *De-aș fi rege* și *Traviata* cu Nina Batty, Emil Marinescu și Ghimpețeanu.

Toate aceste spectacole nu au fost numai un prilej de manifestare a talentelor românești și de repetiții palpitate, dar au avut și darul să introducă publicul din provincie și tineretul școalelor secundare și normale în domeniul muzicii de operă.

Deci marea, sublima, înălțătoarea artă, care te liberează din cătușele materiei și te avântă fericit spre culmile geniului omenesc, nu se abătuse încă prin orașul cu cea mai veche tradiție muzicală.

(Nu mă ocup de activitatea de prim ordin pe terenul *muzicii de concert*, care a fost pilduitoare și în care s'au realizat înfăptuiri de cea mai înaltă calitate, atât prin concertele corale ale Reuniunii, în care s'au executat i. a. *Magnificat* de Bach, *Creațiunea* de Haydn, *Elias* de Mendelssohn, *Stabat Mater* de Rossini, *Requiemurile* de Cherubini, Mozart, Verdi, sau de concertele soliștilor care ne-au onorat cu vizita lor în frunte cu gloriile noastre George Enescu și D. Popovici-Bayreuth, mă refer numai la arta lirică de scenă, opera).

Spectacolele *Operei Române* au întrecut toate așteptările.

Grațioasa și dantelata *Nunta lui Figaro* a genialului Mozart, *Carmen* cea străbătută de patimă și fatalitate a francezului Bizet, *Boema* caldă și exuberantă a italianului Puccini, *Paiațe*, tragica pagină din viața artiștilor nomazi a lui Leoncavallo, ne-au prezentat o fascinantă varietate de epoci, stil și concepții, fiecare seară producându-ne o nouă desfătare prin valoarea operelor, talentul și știința interpreților, îngrijita punere în scenă, fastul sau realismul decorurilor și costumelor, regia impecabilă.

Inceputul și slârșitul prea scurtei vizite a fost închinat artei autohtone. Mă voiu ocupa la urmă mai mult de cele două compoziții ale autorilor români Alexandru I. Zirra și Tiberiu Brediceanu.

Ca dirijori ne-au onorat domnii: Ionel Perlea, (*Carmen* și *Boema*), dirijor de faimă europeană cu o baghetă clasică și fermă, Alfred Alessandrescu (*Nunta lui Figaro* și *La Seceris*) conștiințios, poetic în Mozart, înțelegător și animator în compoziția românească, Egizio Massini, cu experiența lungă și verva neștirbită, stâlp sigur al operii dela întemeierea ei.

Ca interpreți am avut pe domnii: Gheorghe Nicolescu-Basu, celebritate recunoscută și în marile centre muzicale ale apusului, care ni-a dat un *Figaro* strălucit și model; Petre Ștefănescu-Goangă, creatorul atâtor roluri importante a interpretat cu artă desăvârșită și glas generos pe sumbrul *Lăpușneanu* și pe pasionatul *Tonio*; Emil Marinescu, Don José și Canio, tenor dramatic cu voce care răspunde la toate impulsurile trăirii unor roluri pline de patimă omenească și cu un joc de scenă de calibru european; Dr. Ionel Spătaru (*Rodolfo*, *Drăguș*), tenor liric frumos timbrat, cu joc cald, sincer; Mihail Arnăutu (*Marcello*, *Moș Gligor*), bariton cu voce frumoasă, puternică și joc degajat; Nicolae Secăreanu (*Bartolo*, *Colline*) bas cantabil cu stil și măsură; G. Oprișan (*Măscăriciul*, *Benoit*, *Alcindoro*, *Antonio*) comicul ineputizabil și apreciat de public; Aurel Borneanu (*Contele*, *Morales*, *Primarul*) și Alexandru Enăceanu (*Escamillo*) baritoni cu mijloace vocale bogate și prestanță scenică, Știrbei, Puican, Stefanovici, Alger și alții, care au consimțit să cânte roluri mai mici spre a asigura un ansamblu omogen.

Vocile feminine au fost de asemenea strălucit reprezentate. Dra Maria Moreanu în *Carmen* a cucerit și fascinat sala prin vocea sa caldă și timbrată de mezzosoprană, capabilă de a exprima întreaga gamă a pasiunilor omenești, temperament vulcanic, interpretare interesantă; D-nele Lucia Bercescu-Țurcanu (*Doamna Ruxanda*,

Contesa) cu o voce excepțională, dulce și puternică, a fost rînd pe rînd îndurerată și tragică, suavă și melancolică; Emilia Guțianu-Alessandrescu (*Susana*) soprana lirico-lejeră bine cunoscută și apreciată a interpretat pe subreta svăpăiată cu grație, talent și stil; Iana Nanescu (*Marcellina*) interpreta încercată a rolurilor de contraltă dramatică a adăugat o notă nouă creațiilor sale în bătrâna cochetă, dornică de dragoste; Evantia Costinescu a cântat cu vocea sa cristalină, perfect condusă, o Mimi și o Stăncuță fermecătoare; Thea Ioanin-Rămurescu, în două roluri complet opuse, Micaela cea naivă și Nedda cea dornică de amor pătimăș, a dovedit că e stăpână pe mijloace vocale și resurse dramatice bogate și multiple; Maria Blejanu (*Musetta* și *Mercedes*) unește cu o voce caldă și sonoră un temperament meridional, un joc de scenă sigur și sincer; Florica Popovici (*Cherubino*) a cântat și jucat frumos, cu artă și talent, un rol dificil de travesti; Nella Dimitriu (*domnița Ana, Vița*) Araz Savagian (*Fraschita*), Ana Tălmăceanu-Dinescu (*domnița Gherghina*) sunt așteptate cu rolurile însemnate la care le îndreptățește vocea, talentul și cunoștințele și le mulțumim pentru gestul colegial de a se fi resemnat de astădată la roluri de mai puțină importanță; Iulia Drăgan, Maria Savin, Stella Moțățeanu și altele au întregit cu voci frumoase și joc degajat un ansamblu tineresc și vioi.

Baletul în frunte cu Marie Jeanne Livezeanu, C. Apostolescu, D. Checais, M. Dumitrescu e în mare progres de când e strunit de marea artistă Floria Capsali și a făcut o impresie excelentă, cu toate că era mult împiedecat de dimensiunile scenei noastre minuscule.

Corul sub conducerea unui artist cu mari calități de muzicalitate și finețe D-nul Kulibin, românizat, curățit de multele elemente străine și dăunătoare calităților de ordin vocal și estetic, s'a prezentat în mod superior cu voci frumoase și bine conduse, plin de avânt și măsură.

O contribuție nevăzută dar importantă au dat Academiiile noastre de muzică, toată generația mai tânără de soliști și chiar de coriști fiind absolvenți sau foști elevi ai claselor de cânt și de operă.

Orchestra, factor de cea mai mare importanță, deși redusă ca număr din cauza războiului, a fost desăvârșită, având la primele pupitre nume ilustre de artiști și profesori.

Viziunea înaltă și experiența temeinică a d-lui Constantin Pavel a girat o direcție de scenă demnă de oricare teatru cu tradiție veche.

Regia d-lor Cottescu și Zavodnicu a avut să lupte cu dificultăți extraordinare, datorite în primul rînd insuficienței teatrului sibian, cu totul impropriu pentru opere spectaculoase și a transportului complicat a atîtor decoruri și rechizite aduse cu spirit larg și generos, spre a da stagiunii lustrul cuvenit merită un elogiu special.

Să nu uităm nici munca de albină a neobositului administrator al operei, d-l Dorin Iosof, grație căruia totul a fost organizat la timp, cu tact, spre mulțumirea tuturor.

Publicul, în rândurile căreia am văzut și numeroși concetățeni germani, a căror presă a elogiat opera noastră cu căldură, în cronici scrise cu multă competență, a răspuns cu entuziasm și recunoștință și ar fi umplut teatrul până la ultimul loc, oricâte spectacole s'ar fi dat.

Să ne întoarcem acum la cele două seri, prima și ultima, care ni-au adus satisfacția de a putea aplauda cu toată convingerea compoziții românești de mare valoare.

În *Alexandru Lăpușeanu*, muzică și text de Alex. S. Zirra, profesor la Academia de Muzică din Iași, am avut prilejul să ascultăm o lucrare valoroasă care deschide, alături de *Năpasta* lui Sabin Drăgoi, șirul dramelor muzicale cu subiect românesc, cu țesătură muzicală împletită cu motive țâsnite din străfundurile atât de dăruitului nostru neam, compuse de autori români care posedă pe lângă talent și știință solidă și simțire românească.

Dacă în privința libretului s'ar putea formula unele rezerve, — numai un Wagner a fost dublat de un literat la înălțimea compozitorului — partea esențială, muzica, este a unui muzician autentic, dăruit și instruit.

Actul întâi pare cel mai puternic, cel mai strâns. Cuvântul cade just, lapidar, muzica descrie drama prin mijloacele cele mai complexe și cele mai moderne (în sensul bun al cuvântului). După un scurt preludiu care ne introduce în atmosfera românească — Alexandru Zirra este și folclorist și nu și-a căutat motivele în arhiva fonogramică, în sururile adunate de alții din regiuni cu alte rezonanțe, ci pe plaiurile Moldovei natale, — se intră de-a-dreptul în sâmburele frământărilor unui crud domnitor din crude timpuri, construcție muzicală sigură și bogată, care a revelat în autorul ei un talent real, a cărui primă lucrare poate să stea cu cinste pe afișul oricărui teatru apusean. Dacă în cele mai multe compoziții moderne muzica este un conglomerat de sunete care par aruncate la întâmplare și cântăreții trebuie să facă o adevărată echilibristică mentală spre a o putea memora, în Alexandru Lăpușeanu totul este purtat de melodie și susținut de armonie, recitativele urmează linia și accentul logic al frazelor vorbite și pentru întâia oară ne putem bucura de plasticitatea limbei noastre cântate, româneasca operelor traduse fiind foarte relativă, o haină nu destul de bine potrivită pe un corp străin, pe când aici totul se contopește perfect.

Actul al doilea cu atmosfera sa mai împăciuitoare are frumuseți senine, sbuciumul domniței fiind totuși fidel redat.

Poate s'a făcut bine că s'a omis ospățul cu măcelul.

Actul al treilea aduce în căutarea zadarnică a mântuirii prin pocăință și un misticism turburat de vedeniile și pasiunile trecutului, justa notă sumbră și tragică.

Meșteșugul lui Alexandru Zirra e onest, arta lui e sinceră.

Direcția Operei l-a cinstit cum se cuvine, n'a precupețit nimic ca montarea să fie fastuoasă, costumele bogate și tradiționale, totul evocator al unui trecut de mărire pământească.

Distribuția a fost de asemenea din cele mai fericite, soliștii impresionanți și cel mai mic rol interpretat cu îngrijire.

Domnul Petre Ștefănescu-Goangă a risipit în rolul titular toată strălucirea glasului său rar, artei sale superioare de a-l conduce și de a interpreta, iar în mască, ținută și mișcare a trăit intens vieața sbuciumată a fiorosului domnitor moldovean.

O revelație fericită a fost tânăra soprană dramatică, doamna Lucia Bercescu-Turcanu în rolul domniței Ruxandra, care pe lângă o voce de o frumusețe și strălucire mare, bine condusă, a avut și un joc de scenă surprinzător de sigur și rotunjit pentru tinerețea sa ca vârstă și în artă; hieratică și nobilă, sau exprimând un mare sbucium sufleteșc stăpânit, cu o prestanță de domniță adevărată, n'a avut niciun moment de defecțiune și a cucerit în sbor simpatia și admirația sălii.

Doamnele Nella Dimitriu, Thea Ioanin-Rămurescu, Ana Tălmăceanu-Dinescu, Maria Savin în tinere curtențe, domnii Puican, Borneanu și Știrbei în boerii răsvrățiți, G. Opreșan în măscăriciul curții, au format un ansamblu bine ales și condus de știința magicianului Constantin Pavel, excelentul director de scenă.

Orchestra suficient de numeroasă, sonoră și dinamică sub bagheta încercată a d-lui Egizio Massini, care a condus cu înțelegere și căldură latină.

Ultima seară a ridicat până la maximum temperatura entuziasmului publicului, în rândurile căruia se înfrăteau pletele albe ale veteranilor din tinerețea cântecului românesc, ridicat la valoare de artă, cu tineretul universitar de azi, veniți toți cu mult drag să asculte o lucrare nouă a autorului său cel mai iubit, cel mai popular.

Sufletele Românilor și ochii și urechile celor străini de neamul nostru s'au putut desfăta în profuziunea de melodii și jocuri românești, risipite cu dărnice de nabab de deținătorul celor mai multe, frumoase și prețioase comori din folclorul muzical al poporului nostru, Tiberiu Brediceanu, în *La seceriș*, icoană dela țară, cum o numește autorul.

Doine bănățene, ardelene, jocuri de pretutindenea au încălzit publicul până la flacăra entuziasmului de esență cea mai pură a zilelor mari din trecutul de luptă și aspirațiuni al Sibiului rob de odinioară, și a demonstrat ce doritor este el de manifestări românești cu valoare artistică și ce recunoscător este pentru ele. Dacă Tiberiu Brediceanu ar avea răgaz să ne mai dea din tezaurul său de artist și român, și alți folcloriști merituosi ar face la fel, s'ar stărpi ecourile țigănești și cele de reviste cari strică gustul publicului, denaturează muzica populară și prin răspândirea lor prin radio pot influența în rău și izvorul nesecat al inspirației populare. Auzindu-se în schimb cât mai des și cât mai multe din străvechile și minunatele cântece și jocuri autentice, culese și armonizate cu fidelitate și pricepere de folcloriști noștri, se va ști face deosebirea între muzica noastră autohtonă de valoare nepieritoare și între inspirația ieftină a autorilor chinuiți de nevoie de a produce cât mai multă „muzică ușoară” și muzică pseudo-românească.

Interpreții lucrării d-lui Brediceanu erau toți specialiști apreciați ai genului popular românesc: d-nele Evantia Costinescu (Stăn-

cuța), Nella Dimitriu (Vița), d-nii Spătaru (maramureșeanul Drăguș), Arnăutu (Moș Gligor), Borneanu (Primarul). Deasemenea și rolurile mai mici erau încredințate unor specialiști merituosi.

Costumele bănățene ale soliștilor, corului și baletului, strigăturile autentice, jocurile stilizate perfect pentru uzul baletului au completat tabloul și atmosfera românească, un grup de copilași desghețați a adus o notă de drăgălășie.

Maestrul Alfred Alessandrescu a condus cu înțelegere desăvârșită și spirit camaraderesc, orchestra a cântat cu însuflețire.

Prin verbul Părintelui Agârbiceanu, „Astra” a mulțumit Președintelui secției sale muzicale, pentru că a răspuns în mod atât de desăvârșit la invitația de a aduce opera de sub conducerea sa la Sibiu, oferindu-i și o coroană de lauri cu tricolor.

Iată cuvântarea distinsului scriitor :

*Domnule Director, stimate și iubite Domn Brediceanu,
Onorat personal artistic și tehnic al Operei Regale Române !*

La sfârșitul strălucitelor reprezentanții muzicale pe care Opera Regală Română de sub conducerea înțeleaptă și plină de iubire a D-voastră, le-a dat în Sibiu în primul său turneu oficial în Transilvania, să-mi dați voe să Vă aduc Dv. și tuturor artiștilor adâncă mulțumită a Comitetului Central al Asociațiunii culturale Astra, a cărei invitare de a veni între noi ați onorat-o, și omagiile ei călduroase pentru praznicele de înaltă artă muzicală românească, în care ați schimbat fiecare seară de când ați venit, pentru un răstimp atât de scurt, aici.

A fost o sărbătoare înălțătoare de suflet pentru toți iubitorii de muzică din acest vechiu centru cultural, pentru care vă rămânem recunoscători, și pentru mulți o revelație a înaltelor aptitudini artistice ale neamului nostru, prea demult împins pe planuri secundare în rândul popoarelor.

Comitetul Central al Astei apreciază prestațiile Operei Regale Române în mijlocul nostru ca o realizare de însemnătate istorică. Este într'adevăr întâia oară când România, incinsă pentru un crunt și glorios războiu peste hotarele sale, dă dovadă că are puteri destule pentru a nu încetini nici pe-o clipă ritmul normal al vieții naționale aici acasă, satisfăcând toate trebuințele ei, chiar și cele artistice, păstrând organizat și solidar frontul intern, pe care se reazimă și fronturile de luptă.

Un popor care poate da o asemenea dovadă în vremuri de punere la bătaie a tuturor energiilor în războiu, trece în rândul neamurilor cu mare vitalitate și cu mare viitor.

Comitetul Central al Astei folosește acest fericit prilej, pentru a saluta în Dv., D-le Brediceanu, pe un vechiu, încercat și vecinic entuziast colaborator al său, și să Vă prezinte omagiile sale pentru toată munca desinteresată, cheltuită cu atâta tinerete, în cadrele preocupărilor sale culturale și naționale, între cari muzica și cântecul românesc au ținut mereu un loc de frunte.

Astra a fost fericită să găsească în Dv. nu numai un colaborator, ci și un îndrumător și creiator atât în ce privește culegerea folclorului muzical, cât și în trecerea lui în energie națională, fie prin creațiile artistice ale Dv., fie prin lunga și strălucita serie de armonizări a cântecului popular, pe cari de decenii le-ați pus la îndemâna corurilor noastre, ca și a tuturor iubitorilor de muzică. Creșterea spiritualității și energiei naționale, dezvoltarea simțului și a priceperii muzicale prin aceste realizări artistice ale Dv., noi, cei dela Vestul Carpaților le putem aprecia mai întâi.

Inzestrat cu un delicat și adânc sensibil suflet de artist, Dv. ați mers din tinerețe, — nu criticând negativ și depreciind realizările înaintașilor, cum de-o vreme a ajuns un intristător obicei, ci apreciindu-le cu evlavie, cu nobleță și modestia adevăratului artist, — ați mers pe urmele lor, ale lui Gh. Dima, Iacob Mureșanu, Vidu, — pentru a pomeni numai pe ardeleni și bănățeni, — cu singura dorință și năzuință, de a completa și înavuți, de a Vă da contribuția talentului Dv. la adunarea și prelucrarea artistică a tezaurului folclorist muzical românesc, turnându-l în creația și armonia artei.

„Sezătoarea“, „Seara Mare“, „La Seceriș“, au venit să continue șirul atât de scurt al creațiilor muzicale românești, răsunând pe scenele improvizate din Transilvania și Banat, ca întâiele opere ale armoniei, auzite aici în dulcea noastră limbă. Dar mărețul șir al doinelor noastre înegalate cu cari ați îmbogățit repertoriul muzical național?

Ca președinte al Secției artistice a Astei, ca director al Conservatorului de muzică al despărământului nostru dela Brașov, ca organizator și îndrumător în colectarea cântecelor populare, Astra are să Vă păstreze mereu o înduioșătoare recunoștință.

Și toți Românii de dincoace de Carpați V'au rămas îndatorați pentru organizarea și pornirea la lucru cu puteri artistice așa de glorioase, a Operei Naționale, din capitala Daciei Superioare, în pribegie azi. Priceperea artistică și tehnică și, mai presus de toate, dragostea înflăcărată de artă și neam, V'a ajutat să zidiți Opera din Cluj pe temelii atât de solide, încât vreme de două decenii a fost izvor nesecat de înaltă artă, de educație muzicală și mândrie națională, un strălucit ambasador al înzestrării spirituale a neamului în ținuturile de miazănoapte ale Patriei.

Mulțumindu-Vă deci încă odată Dv. și întregului personal artistic și tehnic al Operei Regale Române, așa de superior înzestrat, Comitetul Central al Astei Vă doarește Dv. și tuturor artiștilor vieață îndelungată, putere de muncă și o apropiată revedere la o reprezentație de gală, pe scena Operei azi îndoliate, din inima Transilvaniei.

D-l Brediceanu a răspuns în cuvinte însuflețite.

Toate florile din Sibiu s'au revărsat apoi asupra merituosului luptător pe teren muzical și național și asupra valoroșilor săi interpreți.

Lumea a plecat acasă cu inimile pline de recunoștință pentru săptămâna vrăjită închinată artei, cu regrete că ea a luat sfârșit și dorința de a vedea repetată cât mai des minunatele seri. E un mare sacrificiu din partea Statului, dar o propagandă de înaltă valoare artistică și românească, atât pentru Români cât și pentru străini, cari s'au putut convinge acum pentru întâia oară de nivelul înalt al scenei lirice în România.

LUCIA COSMA

BIENNALA DIN VENEȚIA

Pe malul mării, într-o grădină veselă, printre boschete și copaci, ceva mai la o parte de Veneția veche (Giardini pubblici), se întind pavilioanele, mari și mici, ce constituie localurile Biennalei, adică ale expoziției de artă care, dela 1895 până azi, revine regulat, din doi în doi ani. Cu excepția epocii războiului trecut dela 1914—1920, nimic, nici chiar griji și eforturile supreme ale războiului actual, cu cerințele supraumane ce el impune nației italiene, nimic n'a venit să turbure acest ritm. În 1940, când era evident că mergem spre o conflagrație universală; acum, în 1942, în mijlocul acestei conflagrații, cei ce conduc Biennala au considerat de a lor datorie să întrunească ca de obicei pe artiști, ca să se măsoare între ei și să deschidă larg porțile expoziției, pentru publicul amator, evident ceva mai puțin numeros ca în dățile precedente. În chipul acesta Muzele n'au tăcut, deși armele tună și trăznesc pretutindeni; iar cei care se întorceau dela lupte puteau astfel să se reculegă pentru câteva momente, să guste în liniște o plăcere care-i făcea să uite, fie și pentru scurtă vreme, spectacolele grozave ce lăsaseră în urma lor, pe câmpiile Rusiei sau ale Africii.

Biennala a luat naștere cu ocazia nunții de aur a Regelui Umberto și a Reginei Margherita, în 1893. Municipalitya Veneției a hotărât să comemoreze acest eveniment prin fondarea unei întreprinderi

de caracter internațional, care să dea un nou impuls artei italiene însăși, prin emulație, să aducă noi vizitatori orașului și, în același timp, să producă sumele necesare pentru întreținerea în orfeline a unor copii de lucrători și de marinari, ai căror părinți muriseră de moarte năpraznică.

Dar, expoziții de artă internațională mai erau și altele: Glasspalasst la München, de pildă și chiar Salonul din Paris, la care participau obișnuit, deși considerat ca o manifestare națională franceză, numeroși străini. Pentru a putea lupta cu succes cu acestea, organizatorii venețieni imaginează să-i întrecă prin calitatea lucrărilor expuse, prin ineditul lor, prin amploarea ce dau acestui concurs internațional, prin cortegiul numeros și variat de instituții secundare de artă, altoite pe Biennală. Astfel, spre deosebire de ce practica curentă aiurea, unde oricine avea dreptul să se prezinte, riscând, bineînțeles, un refuz al juriului, la Veneția nu pot expune decât artiști invitați, fie ca persoane, în care caz pot alege și trimite ce cred ei de cuviință, din producția lor, fie în ce privește unele opere, cunoscute comitetului. În plus, lucrările trimise trebuiau să nu fi fost niciodată văzute în public, în Italia. Un mic număr de locuri — cincizeci, în primii ani din 450 — erau rezervate acelor pictori și sculptori care, nefiind chemați anume, doreau totuși să se înfățișeze publicului amator. Lucrările lor treceau atunci pe dinaintea unui juriu foarte sever, care și-a permis adesea, spre indignarea unei bune părți a criticei, să ostracizeze până și personalități bucurându-se de un însemnat renume. Detaliu demn de remarcat, în primii ani, de asemenea, spre a se evita bănuiala că localnicii ar putea fi favorizați, regulamentul oprea să se trimită invitații Venețienilor. Această măsură a apărut însă în curând excesivă. Azi s'a revenit asupra ei, deși pictorii și sculptorii din Veneția și din Veneto expun separat, într'un pavilion rezervat lor, altul decât cel central, unde se găsesc ceilalți Italiani.

Pe măsură ce succesul expoziției creștea, inițiativa conducătorilor, adică a Primarului Veneției și a secretarului general, prindea curaj. Noi forme de manifestări în legătură cu arta au luat naștere, așa încât interesul și curiozitatea amatorilor să fie mereu ținute treze: săptămâni și congrese muzicale, expoziții cu o temă determinată — portretul, peisajul, anume retrospectiv de artiști al căror nume ieșise pe nedrept din memorie, — concursuri publice de artă decorativă, congrese de istorici de artă sau întruniri internaționale spre a discuta și clarifica o temă în legătură cu tehnica sau o problemă de estetică, au fost astfel în fiecare an organizate. Biennala încetă să fie o expoziție, menită să facă cunoscute, în complexul lor, personalitățile artistice cele mai reliefate ale vremii noastre și prin aceasta să ne permită să ajungem la o viziune de ansamblu a artei contemporane — după cum se exprimă Antonio Maraini, secretarul general, în catalogul din 1938; ea devenea un centru de idei și discuții spre profitul tuturor celor ce se preocupă de chestiile estetice la ordinea zilei.

Legându-și soarta de personalitatea primarului Veneției, era natural, ca atunci când acesta se interesa mai puțin de latura artistică și mai mult de cea administrativă, cu autoritatea pe care i-o acordau

regulamentele asupra vieții expoziției, aceasta să fie condamnată să sufere. Așa s'a și întâmplat cu perioada de după războiul trecut. Din această pricină, spre a împiedica o decadentă ce era pentru toți vizibilă, în 1930 s'a procedat la transformarea statutului, așa că Biennala a devenit o asociație autonomă (ente autonoma), sub președinția unuia din oamenii cei mai activi și mai energici ai Italiei și unul din cei mai bogați, ceea ce nu era de loc inutil pentru o organizație periclitată, Conte Volpi di Misurata. Imediat prosperitatea a revenit, iar expoziția internațională a cunoscut o epocă de glorie, care a atins punctul său culminant în 1940, adică în anul chiar în care s'a început războiul actual. Nu numai Biennala în sine, dar și Muzeul de Artă modernă, format mai ales din opere cumpărate în expoziție, împreună cu arhivele Artei contemporane, create tot pe lângă Biennala, au putut să se întărească și să se facă cunoscute, spre marea mulțumire a tuturor istoricilor de artă. În adevăr, în faimosul Palat Pésaro, gol mai înainte și greu de întreținut, cu fiecare Biennală creștea numărul operelor cumpărate în pavilionul italian și în cele străine, așa încât azi, foarte puține sunt în Italia muzeele de artă modernă, care să se poată lăuda cu o colecție de artiști străini mai valoroasă și mai variată ca cea din Veneția. În același timp în Palatul Dogilor, în cele câteva săli la dispoziția Secretariatului Biennalei, creștea văzând cu ochii numărul pieselor de arhivă, privitoare la biografia și activitatea artiștilor celor mai cunoscuți din Europa, de prin 1900 până azi. În curând nu va fi posibil niciunui cercetător al acestei perioade să se dispenseze de a căuta prin cartioanele colecționate la Veneția și astfel, în mai puțin de cincizeci de ani, Biennala a ajuns una din manifestările esențiale ale vieții artistice mondiale. Cel puțin douăzeci de națiuni, înafară de Italia, participau la ultima expoziție, cea din 1940. Iar statistica din 1932, ultima ce am la dispoziție, ne arată că în pavilionul central, unde în 1895 nu erau decât zece săli azi există cincizeci, cu o suprafață de 5500 metri pătrați, la care trebuie să adăugăm încă pe atâția metri, suprafața celor aproape douăzeci de pavilioane străine. În același an se știa că trecuseră prin Biennală cam 35.000 de opere, la care ar trebui să adăugăm, de atunci, încoace cel puțin 12.000 altele, trimise de aproximativ 15.000 de expozanți. Dintre aceste lucrări cam 15.000 au fost vândute, până azi, aproape 40%, pentru o sumă de peste 30.000.000 de lire, în chipul acesta se dovedește că Veneția a devenit una din piețele principale pentru cumpărarea și vinderea tablourilor de artă modernă.

Țara noastră, ca întotdeauna când a fost vorba de o participare la o manifestare serioasă de artă, s'a abținut dela Biennală. Ampierdut adesea din vedere că valoarea culturală a unei țări este cel mai bun argument în favoarea pretențiilor ei politice. În sfârșit, în 1924, după repetate insistențe ale Italiei, am trimis și noi 102 opere, care au făcut o destul de bună impresie. Am ezitat însă să repetăm acest gest, până în 1938, de când avem un pavilion al nostru, spațios și bine expus, pe insula Sf. Elena. Acest pavilion, a cărui necesitate fusese recunoscută de miniștrii noștri de afaceri străine, poate și în urma unor rapoarte ale celui ce scrie aceste rânduri, a fost refuzat de Ministerul

de Finanțe, până ce, regretatul profesor Iorga, cu autoritatea sa necontestată, cu perseverența de care era capabil, mai rugând, mai ironizând, a reușit să obțină fondurile necesare pentru cumpărarea pavilionului. Cu dragostea de care era animat față de Veneția, pe care o cunoștea ca nimeni altul printre noi; cu dorința vie de a contribui la strângerea cât mai solidă a legăturilor noastre culturale cu Italia, el a ajuns să realizeze în chip desăvârșit o dorință a noastră, a tuturor. De atunci încoace România a participat regulat la toate expozițiile Biennalei, cum va participa și de data aceasta. Și, ne place să credem, că în acest concurs internațional, la care vor lua parte toți artiștii aparținând țărilor neutre sau celor aliate cu Italia — de ceilalți nu poate fi vorba anul acesta — reprezentanții noștri, nu vor fi cei din urmă. Un număr respectabil de opere, picturi și sculpturi, a fost ales de o comisie, din care fac parte persoane competente, de prin colecțiile publice și de pe la particulari. Un arhitect le însoțește, împreună cu o parte a comisiei, pentru a le aranja. Lumea dinafară a început să se obișnuiască cu prezența noastră, printre celelalte neamuri ale Europei, să înțeleagă însușirile artei noastre, să recunoască pe cei mai buni pictori și sculptori. Cu fiecare nouă manifestare impresia lăsată se precizează și se întărește. Și, cum spuneam în altă parte a acestei note, cu cât se lămurește ideea ce unul sau altul își face de participarea noastră reală la viața spirituală a Europei, cu atât mai mult vom fi luați în serios și pe alte țărâmur.

GH. OPRESCU

GEOGRAFIE LINGUISTICĂ ȘI GEOGRAFIE MUZICALĂ

Neobositul culegător de muzică populară care a fost Béla Bartók face, în articolul intitulat *La musique populaire des hongrois et des peuples voisins*, apărut în *Archivum Europae Centro-orientalis* (tomul II, Budapesta 1936), următoarea observație privitoare la muzica populară românească: Pe când, într-o regiune ungurească, culegând cu grijă melodiile a două-trei sate vecine, cercetătorul obține, sub o formă puțin condensată, muzica întregului teritoriu, tot atunci, în regiunile românești, deosebiri în folklorul muzical dela o regiune la alta sunt foarte mari, melodiile unui dialect muzical sunt cu totul necunoscute într'un alt dialect muzical, relativ puțin îndepărtat de cel dintâi (p. 217—218).

Se poate deci spune că teritoriul unguresc e unitar din punct de vedere al folklorului muzical, pe când cel românesc e împărțit în dialecte muzicale mărunte.

Bartók s'a grăbit (p. 227), probabil influențat de directorul revistei și de membrii comitetului ei de redacție (L. Tremi, alias Tamás, etc.), să sugereze, bazat pe constatarea de mai sus, unele concluzii de ordin istoric, privitoare la timpul și felul așezării Românilor în ținuturile pe care le locuiesc astăzi. Totuși, Bartók n'a avut curajul să tragă, din constatările făcute, concluzia care ar fi fost pe placul celor care conduc această publicație.

Lucrul acesta l-a făcut, spre deplina îndestulare a istoriografiei vecinilor noștri, Dr. K. Viski, în articolul *Volksleben in Siebenbürgen* (apărut în *Siebenbürgen. Herausgegeben von der Ungarischen Historischen Gesellschaft*. Budapesta 1940). Viski, plecând dela constatările lui Bartók, găsește că fărâmițarea teritoriului românesc în dialecte muzicale mărunte e o dovadă că așezarea Românilor s'a făcut în grupuri răzlețe, când mai mici și când mai mari, în epoci diferite, fără să fi fost răgaz destul, ca să se poată forma teritorii întinse, unitare din punct de vedere al folklorului muzical. Și la Români ar exista, zice Viski, o muzică populară unitară, dacă ar fi trăit un mileniu sau două pe pământul Transilvaniei.

Vom vedea mai jos că Viski, cu toate că este un etnograf specialist, nu e la curent cu constatările etnografiei în ceea ce privește răspândirea diferitelor forme de cultură.

Tot o formă de cultură este și limba. De aceea normele stabilite de geografii linguști sunt valabile și pentru toate procesele similare de răspândire pe teren a unor forme de cultură, ca elemente de folklor (deci și folklor muzical), credințe, religii, elemente de cultură materială, etc. (v. Bartoli, *Linguistica spaziale*, p. 8—9. Extras din lucrarea *Le razze e i popoli della Terra*, sub direcția lui Renato Biasutti, Torino 1939).

Examinând constatările lui Bartók la lumina geografiei lingvistice, ajungem la următoarele rezultate:

Pentru cei familiarizați cu metodele geografiei lingvistice, faptul că un teritoriu lingvistic oarecare e fărâmițat în regiuni dialectale mărunte dovedește că acel teritoriu e ocupat demult de poporul respectiv astfel că limba, la început unitară, a avut destul timp să se diferențieze în dialecte. Dimpotrivă, regiunile colonizate într-o epocă mai nouă sunt caracterizate printr'un graiu unitar, răspândit peste întinderi mari. În paginile acestei reviste (anul 72—1941, p. 103, 557) am semnalat constatarea aceasta a profesorului elvețian Karl Jaberg (*Aspects géographiques du langage*, Paris 1936, p. 31). Cu ajutorul ei a explicat profesorul S. Pușcariu de ce România dela Est și Sud de Carpați prezintă arii dialectale unitare, întinse, pe când Transilvania, Banatul, Crișana, Sălajul, Sătmărul și Maramureșul sunt caracterizate prin arii dialectale mărunte. Muntenia și Moldova, având în trecut o populație rară românească, au fost colonizate de surplusul de populație al Transilvaniei, unde Românii din vechime trăiesc pe aceleași locuri (v. Pușcariu, *Limba română*, I, p. 211).

Ceea ce e adevărat despre ariile lingvistice mărunte, e adevărat și despre ariile, dialectele muzicale constatate de Bartók. Putem deci conchide că și fărâmițarea în dialecte muzicale mărunte, ca și fărâmițarea în arii lingvistice mărunte, e o dovadă de vechime, nu cum preținde Viski.

Maestrul necontestat al studiilor de etnografie F. Graebner, în manualul său neîntrecut *Methode der Ethnologie* (Heidelberg 1911), p. 130, spune: „Unitatea relativ neturburată a limbii precum și aceea a celeilalte culturi trebuie explicată numai prin faptul că răspândirea complexului e un proces relativ mai tânăr, ale cărui rezultate n'au

fost decât puțin dislocate de evenimente istorice mai recente". Etnograful Viski ar trebui să mediteze îndelung asupra acestei fraze. Oare acea „wunderbare volkmusikalische-Einheit” a teritoriului unguresc comparată cu varietatea dialectală a teritoriului românesc nu dovedește tocmai contrarul de ceea ce voia etnograful ungur?

De aceea să ne împăcăm cu constatarea ce se degajează din hărțile Atlasului Linguistic Român anume că limba română nu este nici pe departe o limbă unitară, cum s'a repetat într'una până acuma. Mai cu seamă în România transcarpatică (față de capitala Țării), în Transilvania, Banat, Crișana, Sălaj, Sătmar și Maramureș, se vorbesc graiuri românești foarte deosebite între ele. (v. Karl Jaberg în *Vox Romanica*, V/1940, p. 59, 70, 72). În deosebi făcând comparația cu limba maghiară, ne convingem de puternica divergență a graiurilor românești. Nu s'a pomenit, pe tot teritoriul limbii maghiare, ca pentru noțiunea de „zăpadă” să se zică altfel decât *hó*. În graiurile românești din Transilvania avem, după regiuni, trei termeni pentru aceeași noțiune (unul prezentând două variante): *nea*, *neauă*, *zăpadă*, *omăt*. În fața ungurescului unitar *gyermek*, avem *copil*, *copchil*, *copcil*, *prunc*, *cocon*. De asemenea ung. *kéz* — rom. *mână*, *brâncă*; ung. *kenyér* — rom. *pită*, *pâne*; ung. *has* — rom. *foale*, *burtă*, *pânțec*, *pânțecete*, *dobă*; ung. *orr* — rom. *nas*, *nari*; ung. *csip* — rom. *pișcă*, *pchișcă*, *pcișcă*, *piștigă*, *pișcură*, *țicură*, *picură*, *ciupește*; ung. *fog* — rom. *dinte*, *ghinche*, *ginche*, *ghince*, etc.; ung. *énekel* — rom. *cântă*, *horrește*, ung. *házak* pl. — rom. *case*, *casă* pl., *căsi*, *căși*; ung. *sovány*, *szigorú* (la Săcui) — rom. *slab*, *perit*, *sec*, *uscat*, *hitioan*; etc. etc. Exemplele pot fi găsite cu sutele. Limba maghiară e o limbă fără dialecte. În comparație nu numai cu limba română luată în întregul ei (dacoromână, macedoromână, meglenoromână, istroromână), dar și în comparație numai cu dacoromâna, limba maghiară prezintă foarte puține varietăți locale. Am văzut mai sus care este explicația acestei deosebiri între cele două limbi vecine.

De asemenea să ne împăcăm și cu ideea că folklorul muzical — și cu siguranță folklorul în general — românesc e mult mai variat după regiuni ca cel unguresc, cel slovac și cel rutean. Datele etnografice coroborează deci pe acelea ale lingvisticei spațiale. Și unele și altele dovedesc o mai mare vechime a elementului românesc pe aceste meleaguri decât aceea a elementelor maghiare și slave.

E. PETROVICI

ISTORICUL ANTROPOLOGIEI ÎN ROMÂNIA¹⁾

Lucrarea cu titlul de mai sus — datorită d-lor V. Papilian, și C. C. Velluda, — este de fapt atât în intenții cât și în realizare, ceva mai mult decât un simplu istoric. Ea ridică pe plan teoretic o serie de probleme de acută importanță științifică, iar pe plan practic, mai ales în partea finală, aduce multe sugestii și deziderate care o fac cu atât mai valoroasă. Această lucrare vizează nu numai câmpul antropo-

¹⁾ Analele Academiei Române, București, 1941.

logiei propriu zise, definită în termeni generali, după cum observă un antroposociolog american,¹⁾ ca o *știință a omului* cu privire la natura sa anatomică, morfologică, fiziologică, constituțională și rasială; ci înglobează și unele cercetări și date, specifice disciplinelor psihologice și sociale. Prin aceasta, autorii lucrării în discuție, reușesc să coordoneze rezultatele proprii nu numai științei lor, dar și științelor înrudite într-o privire de ansamblu, sugerând, de altă parte, inițierea unor cercetări de *antropologie socială* la noi în țară.

Importanța științifică a acestor cercetări este mult prea evidentă pentru a fi subliniată aici. Trebuie să remarcăm însă, că la noi preocupările de antropologie socială sunt încă în fașă, deși aiurea ele au luat o extensiune de-a-dreptul impresionantă. În adevăr, antropologii sociali au părăsit demult studiul omului în el însuși, înafara mediului social și cultural în care el trăiește. Specificitatea acestui mediu și variabilitatea lui dela un grup la altul, a demonstrat antropologilor până la evidență, că o serie de caractere și trăsături care înainte vreme erau puse exclusiv pe seama factorilor rasiali, sunt de fapt, rezultatul cooperării și interdependenței factorilor ereditari cu factorii de mediu — social și cultural. De sigur, caracterele amintite nu se referă de ex. la trăsăturile fizice sau constituționale ale omului; ci privesc — și faptul acesta este cu atât mai important — o serie de trăsături *biopsihice*, diferite dela un popor la altul, dela o unitate colectivă la alta. În aspectul lor social, aceste trăsături se cristalizează specific în cadrul variat al culturii popoarelor, explicând diversitatea naturii și conduitei umane.

În felul acesta antropologia și-a lărgit cadrele, devenind o *antropologie socială*, din una morfologică, constituțională, rasială, etc., care sunt particulare în speță. Antropologia socială definește omul nu numai în termenii caracterelor anatomice, constituționale și rasiale, ci și în aspectele vieții sale sociale structuralizate în multiple forme de civilizație și cultură, mai mult sau mai puțin superioară. Față de antropologia morfologică sau rasială de ex., antropologia socială are un ascendent indiscutabil. Căci fără a trece cu vederea aspectul biologic al omului, ea îl studiază în toată complexitatea sa, ca făcând parte dintr'un *sistem* social și cultural. Ca atare ea se ridică dela planul existenței naturale a omului, pe planul existenței sale spirituale.

Privită din punctul de vedere al consecințelor sale practice (naționale, politice, etc.), problema dobândește o semnificație deosebită, prin afirmarea priorității ordinei spirituale asupra celei biologice-naturale. Teza rasismului politic, atât de răspândită astăzi, își trage seva tocmai din concepția superiorității biologice a unor popoare asupra altora, când de fapt, ar trebui indus ca criteriu de evaluare superioritatea lor culturală. Într-o societate bazată pe principii etice, în care sunt promovate valori sociale și culturale, n'au ce căuta argumente care justifică ascendentul biologic al unui grup față de altul. Căci cele două ordini — ordinea biologică și ordinea morală — sunt domenii incompatibile.

¹⁾ Wissler, C. Ph.: *An Introduction to Social Anthropology*, New-York, H. Holt, 1929.

Revenind acum la lucrarea de față, trebuie să observăm că autorii reușesc să sistematizeze întregul material publicistic, împărțind cercetările antropologice dela noi din țară în trei perioade. Ne oprim la perioada a III-a, de după războiu, care de altfel este și cea mai importantă. Tot în acest timp a luat ființă și *Societatea Română de Antropologie* din Cluj, din inițiativa și sub conducerea prof. V. Papilian, precum și o secție de *Demografie, Antropologie și Eugenie* sub președinția lui S. Manuilă. Lucrările de antropologie apărute în această perioadă sunt îndreptate în patru direcțiuni: 1. Antropologia morfolo-gică, 2. Rasele, 3. Tipuri constituționale și 4. Grupele sanguine.

În prima categorie intră lucrările de antropologie sistematică (cefalometrie, somatometrie) și de morfologie aplicată la stabilirea diferențelor etnice. Demne de menționat sunt, în primul rând, cercetările școalei clujene. În „Revue d'Anthropologie” și în „Clujul Medical”, prof. V. Papilian publică mai multe studii ajungând la următoarele concluziuni: a) brachicefalia predomină atât la craniile de Români ardeleni cât și la cele de Maghiari; b) ea este în proporție statistică mai mare la Români ca la Maghiari; c) hiper- și acrocefalia e mai accentuată la Românii ardeleni, și d) forma craniului la Românii ardeleni diferă de aceea a Românilor din vechiul regat (prin tendința de brachicefalie mai mare) și de Maghiari prin înălțime mai pronunțată. Același autor, fie singur, fie în colaborare cu alții studiază indicele facial, frontal, corelația dintre diametrele transverse ale craniului și ale feței, dintre forma orbitei, forma craniilor și a feței, raportul între orbită și oasele craniului, etc., etc.

D-l C-tin C. Velluda publică mai multe studii asupra: metopismului, masivului facial (la Români și Unguri), asupra craniului, feței, membrilor, pigmentației, grupelor sanguine și raselor (la Românii din Cacova-Sibiului — în colaborare cu V. Preda), etc. De asemenea, d-nii Papilian-Velluda publică rezultatele cercetărilor făcute la Moșii din Arieșe, relativ la diametrele și indicele craniene și faciale, la nas, ureche, deschiderea palpebrală și bucală, la diametrul și indicele frontal, la trunchi, membre, complexul pigmentar iris-păr, etc. Concluziunile la care ajung autorii menționați sunt extrem de interesante.

Tot în această direcție se înglobează și cercetările lui Pittard, Fr. I. Rainer, G. Banu, N. Bumbăcescu, I. Făcăoaru (care într'un studiu voluminos arată importanța aplicării metodelor antropologice pentru selecționarea copiilor de școală). De asemenea trebuiesc menționate cercetările d-lui Dr. P. Râmneanțu, care printre altele, scrie un manual despre „metodele cele mai științifice în elaborarea și interpretarea materialului antropometric cules”. În cele din urmă, amintim lucrările nu mai puțin importante, publicate fie în cadrul școalei anatomice din Cluj, fie în altă parte, datorite următorilor autori: C. Urechia, L. Dragomir, I. G. Rusu, Ș. Grințescu, M. Kernbach, O. Apostol, etc.

În direcția studiului rasial există lucrări mai puține, deși ele sunt tot atât de importante. Vin în primul rând lucrările teoretice ale d-lui prof. I. Moldovan („Igiena Națiunii” și „Biopolitică”), în care se desvoltă o concepție asupra organizării Statului și a Națiunii pe baze biologice. V. Lebzelter în baza unei vaste anchete, găsește patru tipuri

rasiale : mediteranian, curgan, bărağan și tipul Moț. Această clasificare poate constitui bazele unei tipologii rasiale la Români. Alături de aceste cercetări, un loc de frunte ocupă comunicările lui Papilian-Velluda (în ședințele congresului din 1937) asupra compoziției rasiale la Moții dintre Arieșe. Autorii menționați găsesc un „pronunțat fundament alpin”, precum și un procent ridicat de rase blonde la colectivul studiat. Mai multe lucrări, în această direcție, publică G. Banu și mai ales I. Făcăoaru, stabilind diagnosticul rasial asupra Românilor.

Aplicarea grupelor sanguine în studiul antropologiei a fost inițiată de școala clujană sub conducerea prof. I. Moldovan. În această direcție merg toate lucrările care caută să stabilească: indicele biologic (biologic) la Români, originea etnică a populației în baza compoziției serologice a sângelui, distribuția grupelor sanguine la diferite grupuri, clasificarea grupelor sanguine, etc. Studii în această direcție publică: S. Manuilă, Gh. Popoviciu, P. Râmneanțu, O. Necrasov, Rainer, etc. D-nii Papilian-Velluda, în colaborare cu I. G. Rusu, V. Preda, Fl. Antonesc-Mazilu, studiind în mod experimental grupele sanguine la om, constată posibilitatea schimbării lor, care descoperire, de sigur, constituie o importanță practică deosebită.

În a patra și ultima direcțiune sunt înglobate toate cercetările privitoare la tipurile constituționale, din punct de vedere morfologic, funcțional, psihologic, patologic, criminalistic, etc. Lucrări de seamă publică: prof. Parhon, prof. I. Moldovan cu Dr. P. Râmneanțu, prof. V. Papilian-Velluda-Preda, prof. Gr. Benetato, I. Făcăoaru, prof. Kernbach, H. Derevici, Dr. S. Cupcea, etc.

Data fiind importanța atât științifică cât și practică a studiului antropologiei, autorii lucrării, își pun în partea finală, problema introducerii ei în învățământul nostru secundar. Elevul înmagazinează în liceu cunoștințe multiple și variate, dar nu are decât noțiuni vagi despre „om”, adică tocmai despre ceea ce „ar trebui să constituie baza oricărei culturi”. De aceea autorii observă pe bună dreptate, în această ordine de idei, că „acest deziderat este cu atât mai logic azi, când imperativul național cere contribuția tuturor științelor care pot aduce un real aport, individului, rasei și etnicului”.

Este surprinzător că la noi nu există catedre de Antropologie, Institute și Laboratoare, care să studieze probleme atât de importante din punct de vedere științific și național. În alte țări — în Germania și Italia de ex. — studiul antropologiei este introdus ca obiect de învățământ în licee, iar la Universități există mai multe catedre cu laboratoarele respective, dându-i-se astfel, învățământului antropologic toată importanța teoretică cuvenită. Această lacună în învățământul nostru secundar și universitar ar trebui umplută cât mai neîntârziat, cu atât mai mult, cu cât studiile publicate la noi, arată de o parte, bogăția și varietatea materialului etnic al națiunii române, iar de altă parte, ne arată existența specialiștilor apti pentru astfel de cercetări.

INSEMNĂRI

ABATELE METODIU ZAVORAL

Cu Abatele Zavoral dispăre o figură luminoasă.

Fiu de dulgher sărac, s'a ridicat până sus, la rangul de conducător în multe domenii ale vieții sociale, mulțumită marilor calități ce le avea.

Cu toate că a fost unul din prelații cei mai bogați — moșiile mănăstirii premonstratenze Strahov din Praga erau numeroase și ofereau de lucru la multă lume — n'a pus preț deosebit pe avere. Se simția mai bine în odaia sa de lucru, modestă, lucrând din greu, consultând o bibliotecă uriașă, a mănăstirii, fiind astfel în Societatea cea mai aleasă a cugetătorilor și scriitorilor tuturor timpurilor.

Slavist, romanist, germanist, anglicist — savant de o cultură vastă, — câștigată în decursul vremii, conversând, studiind, călătorind — cele scrise de Abatele Zavoral cuprind o bibliotecă întreagă.

Academiile, societățile scriitorilor, societățile culturale — între cari și „Astra” — cari s'au bucurat, alegându-l membru de onoare sau membru, a avut nenumărate prilejuri de a aplauda verva, cunoștințele, indemnurile Abatelui.

Arta! În salonul de primire — o copie a unui tablou celebru, pictat de Albrecht Dürer — originalul, pe atunci, în proprietatea mănăstirii, în pinacotecă ca multe alte valoroase tablouri.

Biserica — cu organe, la cari a cântat odată chiar Mozart!

Concertele date acolo se bucurau de o mare afluență. Atmosfera lui Dürer și Mozart — firește — nu este favorabilă lui Nietzsche.

Potrivnic al nietzscheanismului. Recunoștea în spiritul acela combativ, de acrobație primejdioasă, o lipsă de disciplină și îl revolta — pe drept cuvânt — cinismul, apoteozarea forței brutale. O însănătoșire a omenirii nu o putea întrevede, dacă „supra-omul” își va avea rolul principal, deoarece numai răspândirea carității contribuie ca asperitățile sociale să diminueze. „Supra-omul” își clădește turnurile pe nisip.

Cu amenințări, cu arătarea pumnului și zeflemeaua corosivă, poți să stăpânești câțeva vreme, va veni însă clipa în care se va năruî clădirea socială, construită astfel.

De sigur, nietzscheanismul aspiră la o stare dioniziacă, de superioritate a omului de „avantgardă” — dar pentru o societate consolidată, modernă, este un anahronism epoca de satrapie, o epocă pe care plutocrațiile cari se iau după acest nietzscheanism vor plăti-o scump. Aceasta era convingerea Abatelui.

Proslăvea *munca*. Munca în orice formă — îi da cinstea cuvenită. Avea câte o vorbă bună pentru fiecare muncitor. Resaluta și pe măturătorul de

stradă și pe băiatul de prăvălie, care i se apropia cu sfiiune să-i sărute mâna.

Pe copiii săracilor, mai cu seamă, îi prețuia. Își aducea aminte de pe vremea când era sărac. De multe ori îl apucau copiii de mână, pe stradă și mergeau împreună cu Abatele, povestind ca nește cunoscuți vechi. În țările europene și în America.

Muncitorimea îl iubea mult. Ochii muncitorilor spuneau: Așa preot înțelegem și noi! Abatele făcea parte din falanga acelor prelați care este pătrunsă de misionarismul lor și care caută să molcomească antitezele printr'o colaborare neîntreruptă.

Multe cuvinte grele la adresa boșagiilor, izvorite din adâncă convingere, dar și pline de o amărăciune care nu vrea să jignească, ci să îndrepte, a rostit Abatele, ori unde i s'a dat prilejul, în saloane, în conferențe, de pe amvon. Un Ruskin preot. Era ascultat de mulți.

Intorcându-se dela cutare convenire, din societatea înaltă, căci era președinte și membru la nenumărate societăți culturale și sociale, — se simțea ca într'o casă răcoasă și plină de miresme în societatea țăranilor, cetindu-le povești, poezii populare și povestiri din viața simplă, dela țară. Era de multe ori supra-saturat de societatea „înaltă”, unde trebuie să faci temenele și să îți petreci mai mult după regulile stereotipe ale celor „subțiri”.

Nu că nu s'ar fi simțit bine și într'o societate de intelectuali, lipsiți de fraze bombastice și de palavrageli — căuta societatea, dar prindea puteri, ca Anteu, venind în legătură cu țăranimea. Atmosfera din „Bunica” — povestirea cehă, atât de iubită și la noi, de Bojena Niemțová — îi pria, fiindcă era ceva sănătos, ceva lipsit de sofisticării — te improspăta. De aici și predilecția sa pentru *Dickens*.

De ce-l atrăgeau produsele folclorice românești? Găsea în ele expresia unei nespuse de mari *bunătați*.

Se discută specificul etnic. În poeziile populare găsea Abatele un specific de bunătate, o întorsătură, o modificare a fabulei, în majoritatea cazurilor, conform cu firea bună a țăranului. Specificul *acesta* îl remarcă, precum scotea la iveală și abundența, plină de *finețe*, a numelor florilor, a epitetelor lor, a noțiunilor abstracte chiar, bogăția numelor de botez, de animale, gingășia și justetea de observație la ornamentală, pe ouăle incondeiate, în țesături, pe vase, în lucrurile tăiate în lemn ș. a. Găsea comori innăscute, înrudite, în parte, cu etnicul folcloristic, artistic, muzical ceh și slovac (Smetana!) — dorea să formeze puncte de apropiere, de înțelegere și prețuire reciprocă.

Ura meschinăriile unei anumite preze și aplauda criticele aduse ei.

Aceasta era marea calitate la Abatele: voia să scoată în relief pretutindena pe *om*. De zeci și sute de ori accentua că nu întreabă pe bolnavi de sunt catolici sau nu — *ajută*. Și aceasta nu era „poză”, ci era simțit.

Zeci de ani președinte de onoare, nu numai de formă, al unui institut de orbi. Copiii orbi, cehi și germani, îl adorau. În fiecare săptămână îi vizita — povestea cu ei, se bucura cu ei, le cumpăra instrumente să se perfecționeze, lua parte la festivalurile date de dâșii, ca unul mai mare în cercul lor.

Ordinea! Era pătruns de importanța ei. Bucuria Abatelui când constata că domnește ordinea.

Locuia doară în apropierea palatului Wallenstein, din turnul căruia astronomul și filosoful Kepler contempla, odinioară, ordinea celestă și descoperea chiar astri noi, chiar și numai din instinct, dar și amăsurat socotelilor ordonate și a disciplinei de pe bolta cerească.

Spunea și în stânga și în dreapta: ordinea se câștigă în urma unei oareșcare *concilianțe reciproce*, de sus și de

jos, fiindcă altfel balanța începe să oscileze prea tare.

Ca ordinea să se instăpânească își da osteneala să contribuie și din fondurile mănăstirii, din greu, *ajutând*.

Pe blazonul abațial și-a ales ca motto cuvintele: *Charitas omnia vincit!* Caritatea le învinge pe toate!

Caritatea a simțit-o drept medicină sufletească.

Purcezând astfel — credea Abatele că ridică diguri solide împotriva teoriilor, mai mult sau mai puțin de „catedră”, fără legătură cu realitatea, împotriva — „ismelor”, cari — cu sporovăiala lor și cu despicarea firului în patru — îngreunează propășirea comună.

Biblioteca „Astra” și revista „Transilvania” sunt o dovadă despre colaborarea Abatelui și în cadrele societății „Astra”.

La moartea sa simte și societatea „Astra” golul lăsat de acest crainic al binelui, împreună cu toate celelalte instituții culturale și sociale din cari a făcut parte.

H. Petra-Petrescu

HORIA TECULESCU

A coborît în mormânt, la Sighișoara, deplâns de întreaga lume românească din Transilvania, distinsul intelectual și vrednicul om de școală **Horia Teculescu** Moartea care îl pândea de mult din umbră, cu fatalitatea căreia a luptat până în ultima clipă, l-a răpus în floarea bărbăției, în momentul când îndrăznețele visuri care i-au luminat viața, erau mai aprinse decât oricând.

Când s'a săvârșit marele act al Unirii, Horia Teculescu avea 21 de ani. A asistat deci la epocalul eveniment cu toată ardoarea tinereței sale. Pentru înțelegerea lui era pregătit din casa părintelui său, vrednicul protopop al Alba-Iuliei, și episcop militar de mai târziu, Ioan Teculescu; apoi prin educația în spirit panromănesc, pe care și-a făcut-o pe băncile liceului din Brașov. Unirea venia să deschidă toate orizonturile avântului

său inflăcărat. Ca și atâția alții dintre contemporanii lui, credea că a sosit timpul celei mai depline afirmări spirituale a noastre. Până când însă numeroși dintre tovarășii lui de generație au avut norocul să ajungă în centre culturale mai mari, s'au în situații unde s'au putut dedica în condiții mai mulțumitoare muncii spirituale, Horia Teculescu a rămas în centre mai modeste, și s'a înhamat la munca de apostolat, adesea anonimă, a școlii și a ridicării culturale a multimilor. În timp ce alții își luau decisorul deplin în orizontul larg deschis al României Mari, el a fost nevoit să continue vechea tradiție a dascălilor ardeleni, a căror activitate o cunoștea și o admira cu atâta entuziasm. A continuat-o mai întâi la Alba-Iulia, locul lui de naștere, unde a fost câțva timp profesor în primii ani după Unire, și a desăvârșit-o la Sighișoara, unde a condus timp de 16 ani unul din cele mai bune licee românești de dincoace de Carpați. Ca director al acestui liceu, care poate fi considerat ca o creațiune a sa, apoi ca președinte al despărțământului Astrei, a reușit să facă din acest oraș cu plâpândă vieață spirituală românească înainte de Unire, unul din cele mai active centre românești culturale de dincoace de Carpați. Era prezent pretutindeni, la orice manifestare a spiritului, pururea scăpărător și inflăcărat, totdeauna gata de a lua pe umerii săi, slăbiți de boală, partea cea mai grea a muncii. Sighișoara culturală ajunsese astfel să se identifice cu personalitatea lui; era voevodul ei spiritual, fără blazoane, dar recunoscut de toată lumea. Un voevod în bunul înțeles al cuvântului, nu numai cu drepturi, ci și cu un adânc sentiment al răspunderii și al sacrificiului. A răscolit ca puțini alții trecutul regiunii și a căutat să pună în valoare neprețuitele ei valori de vieață românească populară. Puțini dintre președinții Astrei au organizat atâtea conferințe de aleasă calitate, și mai ales puțini au ridicat atâtea monu-

mente și plăci comemorative. Anuarele liceului „Principele Nicolae” au devenit, datorită lui, izvoare prețioase pentru cunoașterea regiunii. Acolo a publicat mai întâi bogata culegere de folclor *Pe Mureș și pe Târnave* (1924), interesanta contribuție la istoria locală *Pe Târnave în jos, Oameni și locuri* (1934) și alte multe cuvântări și articole bine informate și susținute la o înaltă temperatură patriotică. Astfel, Horia Teculescu este unul din precursorii localismului creator din Transilvania, care a dat roade așa de bogate în trecut și a luat un avânt atât de promițător în ultimul timp. Dela Sighișoara, dragostea lui s'a întins la Brașovul în care și-a petrecut frumoșii ani ai copilăriei. A scris o caldă și bogat informată monografie asupra lui Virgil Onițiu, unul din marii dascăli ai acestui oraș și pregătea cu înfrigurare o monografie asupra celui mai mare dintre toți, Andrei Bârseanu, „omul cu suflet de aur și fără prihană”, cum l-a numit Vasile Goldiș. Ar fi dorit ca această lucrare să poată ieși în toamna aceasta, când se împlineau două decenii dela moartea vrednicului președinte al Astrei. Moartea nu i-a îngăduit însă să săvârșească acest act de meritată pietate, care cu siguranță că ar fi fost și o prețioasă contribuție la istoria culturală a Transilvaniei.

Să nu se creadă însă că pasiunea lui pentru valorile locale îl împiedeca să îmbrățișeze cu privirea întreg pământul românesc. Dimpotrivă, a fost un fanatic al unității, un aprig și neostenit luptător pentru consolidarea ei. Cea dintâi lucrare a lui este închinată scriitorilor fauritori ai Unirii (*Scriitorii ca luptători pentru unirea Neamului*, Arad 1921), iar cuvântările publicate în Biblioteca Poporală a Astrei (*Zile mari*, Sibiu 1939) sunt străbătute de aceeași sacră credință în Unire. În sufletul elevilor săi a cultivat fără întrerupere acest sentiment. An de an organiza cu ei excursii pentru vizitarea locurilor istorice de pe întreg

cuprinsul românesc. Nu se mulțumea să le vorbească numai, despre Creangă sau despre Eminescu — unul din idoli lui —, ci îi ducea să calce pe prispa dela Humulești, sau dela Ipotești, pe locurile unde au văzut lumina zilei cele mai alese spirite ale noastre.

Cu toată ancorarea lui în problemele de istorie culturală locală, năzuia mereu spre orizonturile de pură și înaltă spiritualitate ale tinereții. De câte ori l-am vizitat la școala, clădită pe jertfa vieții lui, imi vorbea de îndrăznețe lucrări de pedagogie sau de psihologie pe care așteaptă răgazul să le scrie. Se ținea la curent cu tot ce apărea în țară și străinătate. Era un bibliofil pasionat și priceput. Avea una din cele mai bogate biblioteci personale, pe care le-am văzut în Ardeal. Il plâng deci, la moartea lui timpurie, nu numai miile de elevi, numeroșii lui amici și cunoscuți, ci și cărțile, pe care le-a iubit cu o atât de nobilă și rară pasiune.

Ion Breazu

A. NOUR, CREDINȚE ȘI SUPERSTIȚII GETO-DACE. București 1941. Tipografia cărților bisericești. 8°, VII + 100 p.

Lucrarea, deși poartă titlul atât de atrăgător, n'ar fi fost semnalată aici. Ea face parte din acele produse pseudoștiințifice de care nu ne putem ocupa, cel mult le însemnăm pentru a preveni publicul intelectual, dornic de a cunoaște trecutul acestui pământ și care, neprevenit ar putea să acorde acestui fel de scrieri un mai mare crezământ decât li se cuvine. Dacă, totuși, semnalăm în mod deosebit lucrarea d-lui A. Nour, o facem pentru un motiv destul de grav care nu poate și *nu trebuie* lăsat nerelevat: Această scriere, cu toate stigmatele lucrărilor de diletant (deși autorul ei, după cât se pare e *doctor* în litere sau e pe cale să-și ia acest titlu academic, vezi prefața la lucrarea intitulată *Cultul lui Zamolxis*, a aceluiași autor) a fost *premiată*, în acest an, de Aca-

demia Română cu o parte din „Premiul Vasile Pârvan”, alături de alte două lucrări serioase și vrednice de această distincție, ale d-lor Dorin Popescu și Gh. Ștefan.

Mărturisesc că nu pot înțelege gestul Academiei Române, dar mai ales, nu sunt în stare să descopăr în lucrarea d-lui Nour acele calități care au putut îndemna pe d-l raportor oficial să propună această scriere la premiere. Scrisă neglijent, cu o mulțime de greșeli, și de ortografie și de tipar și de limbă, constituind o adunătură de citate, luate fără nicio noimă, din o uimitor de bogată bibliografie, așa cum se întâmplă de obicei în asemenea cazuri: acrobații de citate și potop de autori, buni sau răi, potrivitându-se sau nu (puțin importă), vorbind de toate și despre toate, numai ca să se umple paginile, dar omițând, parcă-i un făcut, tocmai ceea ce trebuia să fie relevat și comentat, cartea premiată e lipsită de elementarele criterii și însușiri științifice, de metodă, de acribie filologică, de cunoștințe temeinice de critica tăioasă a specialistului etc., etc. La sfârșitul cărții: nelipsita „Bibliografie”, menită să impună respect nețărnut față de o atât de colosală erudiție. Înșirată pe nu mai puțin de 14 pagini, cuprinzând „toate lucrările consultate, chiar dacă n'au fost citate în paginile lucrării”, „Bibliografia” d-lui Nour e ca un bazar oriental, covârșitor de plină cu de toate (lipsește doar numai unele lucrări ce, în adevăr, trebuia să figureze), etalate prost și strâmb: autori cu numele stălcite, lucrări cu titlurile încărcate de erori, incomplete, ș. a. m. d.

Păcat de hârtia cea bună și de banii cheltuiți cu tiparul. Atâtea lucrări valoroase nu pot găsi nici banii necesari publicării nici hârtia trebuincioasă. D-l Nour a fost mai norocos: a avut de toate, ba a mai fost și premiat! Difficile est...

C. Daicovicu

PATRUZECI DE ANI DELA INTEMEIEREA „LUCEAFĂRULUI”

De curând s'au implinit patruzeci de ani de când un grup de tineri și inflăcărați ardeleni, printre care A. P. Bănuț, Al. Ciura, Octavian Goga, Oct. C. Tăslăuanu, etc., au infipt în inima Ungariei stindardul care avea să strângă în jurul lui tot ce provincia robită avea mai ales în simțire, mai curat în acțiune și mai limpede în gândire. Configurația spirituală a României în momentul acestei apariții este în deajuns de cunoscută. Generația Junimii a fost depășită în 1901 de aceea a *Semănătorului*. Structura fenomenului semănătorist era bazată pe anumite condiții ale timpului, încât o mulțime de alte publicații aveau o ideologie asemănătoare. Alături de *Ramuri* și *Făt-Frumos*, *Luceafărul* inevitabil trebuia să mărturisească un astfel de crez. Fiecare însă avea o coloratură impusă de spiritul provinciei respective. Oct. C. Tăslăuanu, care mai mult decât oricine astăzi este autorizat să precizeze ținuta revistei, spune în *Amintirile* sale: „La altarul credinței pe care o mărturisirea revistei *Luceafărul* se închinău în Vechiul Regat revistele *Semănătorul* din București, *Făt-Frumos* al lui Emil Gârleanu din Moldova și *Ramuri* din Craiova. Fiecare dintre aceste reviste își avea ființa și originalitatea ei proprie, dar toate împreună alcătuiau bolte de stele literare, cu străluciri armonioase spre care sufletul neamului își înălța imnurile de întregire și rugile de biruință”. Iar în publicația care prin numărul de față comemorează apariția vechiului *Luceafăr*, același Tăslăuanu mărturisește: „Panromânismul nostru deriva din concepția ce o aveam despre națiunea română ca forță biologică și numerică, răspândită în atâtea ținuturi ajunse sub diferite stăpâniri, cărora le-a împrumutat energii și valori culturale de seamă. Aceste elemente trebuiau și ele cultivate, fără să ne gândim că vom

reuși să le câștigăm în curând pentru sporul unitar al neamului. O făceam pentru a dovedi că nu suntem un popor pribeag și inferior, cum le plăcea dușmanilor să ne socotească. O mai făceam fiindcă sceptrul de domnie națională nu putea renunța la nicio palmă de pământ românesc, oricât a rămas de răzlețită de trupul patriei". În adevăr *Luceafărul*, în strânsă legătură cu generația Unirii din Vechiul Regat, slujea ideea unității naționale și avea atitudine iredentistă asemănătoare cu a mișcării politice existente. Condițiile politico-sociale îi impuneau atitudinea de răzvrătire, a cărei desăvârșită expresie a rămas poezia lui Octavian Goga. Din același număr comemorativ al noului *Luceafăr* (Iulie—August 1942), desprindem din articolul d-lui D. Popovici: „Mesianismul poetic în opera lui O. Goga": „Când poetul făcea mărturisirea semnificativă „M'am născut cu pumnii strânși", dădea cea mai bună definiție a întregii sale activități, politice și poetice în același timp. Mai presus de orice, Goga a fost un luptător și imaginea cea mai potrivită sub care el apare minții noastre este aceea a unui tribun care, cu gestul și cu vorba, domină mulțimile. Această trăsătură de temperament creaa condițiunile cele mai favorabile pentru nașterea poeziei mesianice".

După un războiu unificator pe plan politic, se impunea o mișcare literară adecvată. Notele regionale trebuiau să dispară, pentru o mai bună încadrare în evoluția unitară a întregii noastre literaturi. Noi formule de artă aveau să se ivească, încât momentul semănătorist, cu încercările de valorificare a unor energii populare necesare în efortul unificării, — avea să fie depășit. *Luceafărul* trebuia să-și schimbe atitudinea, sau mai precis, să și-o adapteze noilor condiții, încât a fost nevoit să dispară în răstimpul acesta de precizare ideologică. Unii dintre colaboratorii ultimelor numere încercau noi drumuri, stabileau

noi poziții, pe care s'a consolidat apoi ideologia *Gândirii*.

Ceea ce menține o revistă în actualitate este adaptarea ei la condițiile spirituale existente. Sunt în viața culturală a unei țări generații însuflețite de anumite ideologii, care depășite de momentul istoric, sunt sortite pieirii. Ori cât de intemeiate ar fi anumite doctrine și oricât de mare ar fi contribuția lor în zestrea spirituală, contradicția cu spiritul timpului, neadaptarea la formulele de artă promovată de evoluția literaturii, este în măsură să le conteste perseverența. Din această cauză o revistă nu-și justifică existența decât până în momentul epuizării ideologiei sale. Singurele producții literare care pot infrunta timpul sunt *magazinele*, care cuprinzând însăși evoluția literaturii, sunt mereu actuale.

După primul războiu mondial, nota caracteristică a Transilvaniei, tendința de răzvrătire, încadrată în eforturile comune ale neamului, s'a manifestat printr'o vigozitate creatoare, printr'un dinamism spiritual. Epoca revendicărilor fiind încheiată temporar, nota iredentistă a fost canalizată în direcție creatoare. La noua structură spirituală a țării, Ardealul a contribuit în mod hotărâtor prin producții de mare amploare. Problemele cele mai grele au fost abordate cu toată seriozitatea. La discuțiile cele mai diverse Ardeleni s'au manifestat cu aceeași vigoare creatoare de largă respirație, manifestată în reviste de aleasă ținută intelectuală.

Dar se pare că iarăși „gem robiile de veacuri". Revenirile politice au adus cu ele ideea reînființării vechii tribune literare și astfel *Luceafărul* „s'a născut pentru a treia oară". Numărul acesta comemorativ este un popas în care „bătrânii" privesc îndărăt, reimprospătează trecutul, iar „tinerii" scrutează zărilor viitorului. Oct. C. Tăslăuanu și A. P. Bănuț prin colaborările lor precizează vechile poziții, iar Victor Papilian și Gr. Popa, conducătorii actuali ai revistei in-

cearcă să desprindă din lupta vechiului *Luceafăr*, „Drumul biruinței românești”.

La luminarea acestei răscruci ideologice, contribuie în aceeași măsură descifrarea mesianismului poetic al lui Oct. Goga făcută de d-l D. Popovici și considerațiile d-lui P. Drăghici asupra informațiilor literare ale lui Oct. C. Tăslăuanu. Sumarul revistei este completat sub același aspect comemorativ de Olimpiu Boitoș cu texte din laboratorul lui O. Goga, și de V. Netea cu considerații asupra lui Ilarie Chendi.

Eugeniu Todoran

MINORITĂȚILE ÎN CONCEPȚIA JURIDICĂ NAȚIONAL-SOCIALISTĂ *)

D-l profesor G. Sofronie îmbrățișează, într-o scurtă, dar cu atât mai sugestivă sinteză, una din cele mai actuale și importante probleme ale dreptului internațional: reconstrucția dreptului minorităților naționale în lumina doctrinei național-socialiste.

Ideile inovatorii aduse de național-socialism în această materie, înfățișându-se ca o reacțiune împotriva sistemului de protecție a minorităților naționale instaurat prin angajamentele internaționale din anii 1919—1920, nu pot fi înțelese în întreaga lor semnificație fără o prealabilă cunoaștere a principalelor obiecțiuni critice, pe care acest din urmă sistem le-a prilejuit.

Una din aceste obiecțiuni critice, — formulată de doctrina național-socialistă, — subliniază asupra „păcatului originar” cu care s’a născut acest regim, în urma faptului că principiile lui de bază purtau în bună parte pecetea influenței propagandei și intereselor evreești. Chestiunea evreiască este însă, spune această doctrină, prin excelență de ordin rasial și, deci, trebuia să fie supusă unei reglementări deosebite de

aceea aplicată celorlalte minorități naționale.

O altă scădere a sistemului menționat, asupra căreia au insistat, și cu bună dreptate, mai ales Statele interesate, consta în faptul că obligațiunile de protecție a minorităților nu fuseseră impuse decât câtorva State ale comunității internaționale, creindu-se astfel o inegalitate de tratament între micile și marile puteri. Mai mult, această reglementare, care făcea ca numai unele State să fie supuse obligațiunii de protecție a minorităților, însemna în același timp „a rezerva un drept de imixtiune — (droit de regard) — în afacerile acestor state în favoarea Marilor Puteri, în calitatea lor de membri ai Consiliului Societății Națiunilor”.

În sfârșit, nenumăratele plângeri aduse de minoritățile naționale în fața organelor Societății Națiunilor, deși cele mai multe neintemeiate, au slăbit totuși autoritatea noului regim, care prin faptul că nu se ocupa decât de drepturile minoritarilor, dar nu și de datoriile lor, a dat o primă de incurajare tendințelor iredentiste ale acestora.

Pentru a se remedia neajunsurile la care a dat naștere sistemul de protecție a minorităților instaurat după primul războiu mondial, numeroase au fost reformele ce s’au propus.

O primă formulă reformatoare a insistat în special asupra necesității ca obligațiunile de protecție a minorităților să fie generalizate la toate Statele aparținând comunității internaționale.

O altă formulă, constatând imposibilitatea de a se ajunge la o asemenea generalizare, cerea să se renunțe la reglementarea internațională a problemei, urmând ca ea să-și găsească garanția juridică în legislația națională a fiecărui stat.

„Dar, — spune autorul, — toate aceste tentative, tendințe sau simple propuneri de reconstrucție a Dreptului

*) George Sofronie, „La reconstruction du droit des minorités à la lumière de la doctrine juridique national-socialiste” (Extras din revista „Affaires Danubiennes”, 1941, Nr. 3—4).

minorităților rămân nevalabile pentru doctrina național-socialistă".

Potrivit acestei doctrine, ceea ce este în primul rând necesar este să se părăsească acea concepție individualistă de ocrotire a minorităților naționale, consacrată după războiul din 1914-1918, care căuta să garanteze numai drepturile „individului” minoritar, dar nu se ocupa, decât cu titlu de excepție, de însăși comunitatea etnică. Această concepție individualistă trebuie să fie înlocuită, spun autorii germani, cu o concepție comunitară, al cărei scop urmează să fie ocrotirea grupării etnice prin recunoașterea ei ca persoană juridică de drept intern sau chiar de drept internațional. Investirea comunității etnice cu personalitate juridică ar urma să fie completată apoi prin recunoașterea unui drept de autonomie culturală și de auto-administrare, iar, pe plan internațional, prin dreptul pentru statul de origine rasială de a reprezenta interesele grupului etnic pe lângă statul care adăpostește minoritatea și prin dreptul acesteia de a menține relații spirituale cu Statul de aceeași origine rasială. Respectarea acestor drepturi nu urmează însă să fie asigurată, — în concepția național-socialistă, — printr'un sistem de garanții internaționale, ci pe calea unor acorduri bilaterale între Statele interesate. Trebuie observat, de asemenea, că doctrina național-socialistă nu înțelege să facă aplicațiunea acestor principii la acele minorități germane care au o continuitate teritorială cu Reich-ul, căci, întru cât aceste minorități ar alcătui grupări compacte, ele urmează să fie pur și simplu alipite Statului german pe baza principiului de auto-determinare. ♦

În sfârșit, aplicațiunea în practică a principiilor arătate își găsește, potrivit doctrinei național-socialiste, un corectiv în ideea „transfertului de populații”, care însă, crede cu bună dreptate autorul, deși recomandabil în anu-

mite împrejurări, nu poate fi ridicat la rangul unui adevărat principiu de drept internațional.

Prin adâncă erudiție de care face dovadă, prin înalta sa ținută științifică și larga perspectivă în care așează problema tratată, studiul d-lui profesor G. Sofronie constituie o deosebit de valoroasă contribuție la cunoașterea principiilor inovatoare pe care doctrina național-socialistă vrea să le pună la baza Dreptului naționalităților. D.

CLASICII ROMÂNI COMENȚAȚI

Nu putem sublinia în deajuns serviciile, aduse culturii noastre de colecția „Clasicii români comentați”, care apare sub îngrijirea distinsului academician Nic. Cartoian, profesor la Universitatea din București, în editura Scrisul Românesc din Craiova. Alături de editura Fundațiilor Regale, care a lucrat cu alte posibilități și cu preocupări mai largi, colecția aceasta a dat viață nouă părții cele mai alese și mai sănătoase din literatura noastră, revărsând-o ca dintr'un adevărat corn al abundenței peste sufletele cetitorilor celor mai avizi și mai curați: tinerii de pe băncile școalelor! Scriitori pe nedreptul dați uitării (ca de ex. Duiliu Zamfirescu) au fost puși din nou în circulație, nu numai în mijlocul tineretului, ci al tuturor iubitorilor de literatură românească; opere care nu mai puteau fi găsite în biblioteci, au fost reeditate cu un admirabil aparat critic. Toate edițiile au fost încredințate unor specialiști de întâia mână, care au însoțit edițiile de adevărate monografii asupra scriitorilor sau operelor publicate. Insuși studiul istoriei noastre literare a avut deci câștiguri importante de pe urma acestei opere, făcută cu atâta conștiințiozitate, competență și dragoste. Și este demn de reținut faptul că, cu toate grelele împrejurări de astăzi, colecția își continuă edițiile în aceleași bune condiții tehnice cu care ne-a obișnuit. Chiar în zilele

acestea ne-a surprins cu o ediție a *Poeziilor* lui Bolintineanu, comentate de d-l D. Popovici, prof. la Universitatea din Cluj-Sibiu, care, în studiul introductiv, aduce, cu cunoscuta-i competență, contribuții importante cu totul noi, la cunoașterea operei poetului bunicii noastre. Cât de binevenită a fost această colecție se poate vedea și din faptul că numeroase din opere au trebuit scoase în două și chiar în trei ediții (adeseori revăzute și completate cu date noi). În a treia ediție au ieșit *Scrierile politice* ale lui Eminescu, comentate de d-l D. Murărașu și *Letopeseșul Țării Românești* de Ion Neculce, două volume comentate de d-l A. I. Procopovici, prof. la Univ. din Cluj-Sibiu. Marea circulație a celei dintâi se explică prin actualitatea ideilor lui Eminescu în epoca de după 1918; iar îmbucurătoarea circulație a moșneagului Neculce, cu graiul lui sfântos, de o atât de autentică dulceață moldovenească, este o puternică dovadă a gustului sănătos al cititorilor noștri. Căci oricâtă reclamă s'ar face în jurul unor cărți din partea unor grupări s'au întreprinderi interesate, până la urmă tot înving valorile românești reale. E semnificativ apoi faptul că a putut fi scoasă în a doua ediție vol. de *Cronicari și istorici români din Transilvania*, comentat de d-l prof. I. Lupăș, lucrare mai mult documentară, decât literară. Ea arată marele interes al publicului nostru pentru tot ceea ce privește trecutul, atât de dramatic, al celei mai greu încercate provincii românești.

I. B.

N. BRANA : CHIPURI DIN SAT*)

Vizitând în primăvara acestui an Salonul Oficial din Capitală, am constatat a nu știu câtea oră deosebirea care există între artiștii ardeleni și cei din celelalte

provincii, atât în privința domeniului inspirației, cât și al interpretării, deosebire care poate fi surprinsă nu numai în artele plastice, ci și în alte domenii ale artei (literatură, muzică). Dintre cele câteva sute de tablouri expuse în acest Salon, aproape singurele care veneau din lumea satelor erau ale artiștilor ardeleni (Vlasiu, Brana, Bîlțiu-Dăncuș). Și ceilalți artiști vor cunoaște, în mare parte, această vatră a neamului nostru din toate provinciile, dar parcă trec pe lângă ea fără să o vadă, sau atunci când o observă, surprind numai elemente decorative, aspecte de suprafață. Criticii superficiali au afirmat adeseori că aceste opere interesează înainte de toate prin caracterul lor etnografic, sau folcloric. Ei nu văd, de pildă, în nuvelele lui Pavel Dan, și în lucrările artiștilor amintiți, decât „documente” privitoare la anumite aspecte din viața regională a poporului nostru, fără să observe că au în fața lor o *lume*, cu orizontul și viața ei profund autentice, care dictează artistului o concepție și chiar proceduri formale. Artiștii ardeleni trăiesc din plin această lume, pentru ei izvoarele satului sunt inepuizabile, în ele și prin ele găsesc satisfacția celor mai înalte aspirații ale geniului lor.

Din această lume vin și cele 15 gravuri ale lui Nicolae Brana, prefăcute cu înțelegere, dragoste și inteligență de Ion Vlasiu. Sunt chipuri din satul ardelean de totdeauna: țărani și țărance la muncă, la biserică, la horă, cuprinse toate în acea atmosferă de gravitate și melancolie care caracterizează înfățișarea și manifestările țăranului ardelean, atmosferă accentuată de fondul suferințelor pronunțat depresiv al sufletului lui Brana, de procedeul aspru și de amestecul de alb și negru al gravurii. Dar să lăsăm să vorbească despre aceste lucrări priceperea lui Vlasiu :

„Neîndoelnic aspectul general al gravurei lui Brana este dominat de negru. Scenele se desprind de pe fondul unei

*) 15 gravuri. Cu un cuvânt înainte de Ion Vlasiu. București, f. a. Editura Gorjan.

nopti care, înțelegă ad literam, nu spune mare lucru; dimpotrivă, înțelegă ca o corespondență psihică spune cu atât mai mult

„Urmărind jocul instrumentului, a cărui floare mușcă din materie, brăzdând noaptea aceasta cu dungi albe, care urcă, se întreține, coboară se opresc neașteptat sau continuă contorzonate, ne întâlnim față în față cu sufletul zăpușit de sbucium interior, de vervă și sete de spovedanie sufletească, pe care artistul s'a pornit să o dăruie materiei". B

EUCLID IN ROMĂNEȘTE*)

„Biblioteca Istorică a Gazetei Matematice" își începe seria de publicații cu caracter istoric prin tipărirea primei traduceri complete în românește a *Elementelor* lui Euclid. Atât inițiativa cât și traducerea acestei opere sunt datorite d-lui Victor Marian, conferențiar la Facultatea de Științe din Cluj-Tișoara, un nume cunoscut și apreciat în lumea științifică românească pentru cercetările sale în domeniul istoriei științelor.

Pentru cultura științifică românească inițiativa acestor traduceri și, mai ales, alegerea făcută de d-l V. Marian aduc o importantă contribuție, *Elementele* lui Euclid fiind cea mai veche operă completă de matematici, în special de geometrie. Sintetizând cunoștințele Grecilor din acest domeniu, cele 13 cărți ale acestei opere conțin în forma păstrată și azi toate adevărurile fundamentale ale geometriei elementare până la secțiunile conice, ca și cele ale teoriei numerelor. Ceea ce constituie însă marea valoare a acestei opere și explică îndelungata influență pe care a avut-o în formarea spiritului științific de mai târziu sunt calitățile ei de expunere. Dintr'un număr de adevăruri cunoscute în mod disparat, Euclid realizează un „sistem de adevăruri", strângându-le într'un tot perfect

închegat din punct de vedere formal și de o extremă rigurozitate logică. Definind la începutul fiecărei cărți toți termenii pe care-i va întrebuința și fixându-și numai axiomele indispensabile, el clădește pe aceste temelii în strânsă și severă ordine logică, uniform, clar și concis toate proprietățile primelor figuri geometrice, ale numerelor raționale, ca și unele relative la cele iraționale. Datorită calităților ei, atât în felul de gândire, cât și în cel de expunere, calități care caracterizează însuși „spiritul geometric", așa cum l-a definit Pascal, opera lui Euclid a fost în lumea întreagă, timp de aproape 2000 de ani, singura carte pentru învățământul geometriei.

La noi învățământul geometriei începe sporadic tocmai spre sfârșitul sec. XVII-lea, întâi prin dascălii greci, care folosesc *Elementele* în limba greacă veche, apoi prin profesori străini, mai ales francezi. În acele vremuri în Franța *Elementele* fuseseră înlocuite cu alte lucrări mai nouă, care nu conțineau decât același material, prezentat însă mai accesibil din punct de vedere didactic. Acest fapt a amânat pentru mult timp o traducere în românește a vestitei opere a lui Euclid.

Chiar dacă acum nu mai putem fi cu totul de părerea lui Lagrange, care spunea că acela care n'a studiat geometria din *Elemente* se aseamănă cu o persoană care ar vrea să învețe latina sau greaca din lucrări moderne scrise în aceste limbi, pentru cercetătorul serios sau pentru cel care vrea să-și însușească o cultură matematică temeinică, această operă, model de gândire matematică, se impune a fi cunoscută în forma ei originală. De aceea traducerea d-lui V. Marian satisface unei nevoi de adâncire și consolidare a culturii noastre matematice, înlesnind cercetarea unei opere clasice din care, prin deosebita influență avută în formarea spiritului științific, a deschis oarecum evoluția de mai târziu a științelor în genere.

*) Euclid, *Elemente*, trad. de Victor Marian, București, Biblioteca Istorică a „Gazetei Matematice", vol. I, 1939, vol. II, 1940, vol. III, 1941).

Traducerea este făcută după textul grecesc al celei mai autorizate ediții (J. Heiberg); fiecare din cele trei volume conține în prima lui parte traducerea urmată de un apendice cu comentarii, adăugiri, explicații și modificări. Traducerea urmează intru totul textul grecesc și este făcută într-o limbă curată și ușor de citit. În ceea ce privește termenii de specialitate, ei au fost înlocuiți în cea mai largă măsură cu termeni actuali, iar aceia a căror traducere exactă nu mai este folosită azi nu stânjenesc înțelegerea, ei fiind definiți la începutul fiecărei cărți.

Convinși fiind de serviciul adus te-
meinicii unei culturi științifice relativ

nouă, ca și de reușita prezentării tra-
ducerii în sine, lucrarea d-lui V. Marian
merită întreaga noastră atenție.

Fl. Marg. Caracudovici

O LĂMURIRE

În n-rul 5 din acest an al revistei
noastre a apărut, sub semnătura d-lui
Radu Stanca, o dare de seamă asupra
lucrării d-lui Lucian Blaga „Religie și
spirit”, care a trezit unele nedumeriri.
Ținem să precizăm că această recenzie,
nu angajează intru nimic conducerea
Astrei, care rămâne pe linia tradiției
sale aproape seculare, de respect față
de instituțiile de temelie ale neamului.

„Transilvania”